

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM İKTİSADI ANABİLİM DALI
İSLAM İKTİSADI BİLİM DALI

**İSLAMİ FİNANSIN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA
HEDEFLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

BÜŞRA ÖZTÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. NECMEDDİN GÜNEY

KONYA-2025

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	İİ
KISALTMALAR.....	İ
GİRİŞ.....	1
1.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
2.ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ	1
3.ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE SINIRLILIKLARI.....	2
4. LİTERATÜR TARAMASI	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE İSLAMİ FİNANS.....	11
1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA.....	11
1.1. TANIMI VE GELİŞİMİ	11
1.2. ULUSLARARASI BOYUTTA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA.....	12
1.3. KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK	23
1.4. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM	27
2. İSLAMİ FİNANS İLKE VE UYGULAMALARI ÇERÇEVESİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK	30
2.1. İSLAMİ FİNANS TANIMI VE TEMELLERİ.....	30
2.2. İSLAMİ FİNANSIN ARAÇLARI VE FİNANSMAN MODELLERİ	38
2.2.1. Satış Sözleşmeleri	38
2.2.2.İslami Ortaklık Sözleşmeleri.....	40
2.2.3. Diğer Sözleşmeler.....	41
3. İSLAMİ FİNANS'IN DAYANDIĞI İLKELER.....	44
3.1. KARŞILIKLI RIZAYA DAYALI TİCARET İLKESİ	44
3.2. SÖZLEŞMELERİN GEREĞİNE RİAYET İLKESİ.....	45
3.3. FAİZDEN KAÇINMA İLKESİ.....	45
3.4. KUMAR VE AŞIRI BELİRSİZLİKTEN KAÇINMA İLKESİ.....	47
4.SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN İSLAMİ FİNANS'IN DAYANDIĞI İLKELER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ.....	47
4.1. YOKSULLUĞUN SONA ERMESİ.....	49
4.2. AÇLIĞIN SON BULMASI	52
4.3. SAĞLIKLI VE KALİTELİ YAŞAM	53
4.4. NİTELİKLİ EĞİTİM.....	55
4.5. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ.....	56
4.6. TEMİZ SU VE SANİTASYON.....	58
4.7. ERİŞİLEBİLİR VE TEMİZ ENERJİ	60
4.8. İNSANA YAKIŞIR İŞ VE EKONOMİK BÜYÜME.....	61
4.9. SANAYİ, YENİLİKÇİLİK VE ALTYAPI.....	63
4.10. EŞİTSİZLİKLERİN AZALTILMASI	65

4.11. ŞEHİRLEŞME VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TOPLUMLAR	67
4.12. SORUMLU ÜRETİM VE TÜKETİM	68
4.13. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ	70
4.14. SUDAKİ YAŞAM	71
4.15. KARADA YAŞAM	72
4.16. BARIŞ, ADALET VE GÜÇLÜ KURUMLAR	73
4.17. AMAÇLAR İÇİN ORTAKLIKLAR	75
İKİNCİ BÖLÜM	78
TÜRKİYE’DE İSLAMİ FİNANSIN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ ÜZERİNE ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	78
1. VERİ SETİ VE MODELLER	78
2. EKONOMETRİK BULGULARIN YORUMLANMASI	81
2.1. YOKSULLUĞUN SONA ERMESİ	81
2.2. AÇLIĞIN SON BULMASI	82
2.3. SAĞLIKLI VE KALİTELİ YAŞAM	84
2.4. NİTELİKLİ EĞİTİM	85
2.5. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ	86
2.6. TEMİZ SU VE SANİTASYON	88
2.7. ERİŞİLEBİLİR VE TEMİZ ENERJİ	89
2.8. İNSANA YAKIŞIR İŞ VE EKONOMİK BÜYÜME	90
2.9. SANAYİ, YENİLİKÇİLİK VE ALTYAPI	92
2.10. EŞİTSİZLİKLERİN AZALTILMASI	93
2.11. ŞEHİRLEŞME VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TOPLUMLAR	95
2.12. SORUMLU ÜRETİM VE TÜKETİM	96
2.13. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ	97
2.14. SUDAKİ YAŞAM	99
2.15. KARADA YAŞAM	100
2.16. BARIŞ, ADALET VE GÜÇLÜ KURUMLAR	101
2.17. AMAÇLAR İÇİN ORTAKLIKLAR	103
2.18. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ GENEL	104
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	107
KAYNAKLAR	111
EKLER LİSTESİ	122
ÇİZELGE LİSTESİ	122
ŞEKİLLER LİSTESİ	122

KISALTMALAR

AAOIFI: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (İslami Finans Kurumlarının Muhasebe ve Denetim Organizasyonu)

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BM: Birleşmiş Milletler

BIST: Borsa İstanbul

ESG: Environmental, Social, and Governance (Çevresel, Sosyal ve Yönetişim)

FAO: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü

GRI: Küresel Raporlama Girişimi

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

GSIFI: İslami Finansal Kurumlar için Şer'i Uyum ve Güvene Dayalı Derecelendirme

ICMA: Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği

ICD: İslami İşbirliği Kurumu

ICIEC: Yatırım ve İhracat Kredileri Sigortası İçin İslami İşbirliği Kurumu

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

IKB: İslam Kalkınma Bankası

ISDB: İslam Kalkınma Bankası

IRTI: İslami Araştırmalar Eğitim Enstitüsü

İİT: İslam İşbirliği Teşkilatı

KİK: Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi

KOBİ: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

KOSGEB: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı

KSS: Kurumsal Sosyal Sorumluluk

SKH: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

TKBB: Türkiye Katılım Bankaları Birliği

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

ÖFK: Özel Finans Kurumları

OECD: Organisation for Economic Co-Operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)

UNSD: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Departman

UNEP: Birleşmiş Milletler Çevre Programı

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

WECD: Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu

WTC: Wavelet Transform Coherence (Dalga Dönüşümü Koheransı)

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim.

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah’a, salât ve selâm O’nun son peygamberi Hz. Muhammed’e ve tüm müminlerin üzerine olsun.

Sorumluluk ilkesi hayatın her alanında şamdır ve herkesin kendi yaşam koşulları dâhilinde topluma ve hayata karşı belirli sorumlulukları vardır. Temelinde sorumluluk ilkesini barındıran sürdürülebilir kalkınma hedefleri, İslami finans ilkeleri ile doğrudan desteklenmektedir. SKH’nin en önemli unsurlarından olan israfın bertaraf edilmesi, adil gelir dağılımı, üretim ve tüketim dengesi, gelecek nesillere ve kâinata karşı sorumluluk bilincinin geliştirilmesi gibi hedeflere hizmet etmektedir. İslam ilkeleri ile birebir örtüşen hedeflerin İslami finans ile arasındaki etkileşimi anlayabilmek ve somutlaştırabilmek adına İslami finansın Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine etkisini incelemek hem teorik hem de uygulamalı bir analiz gerektirmektedir. Bu yaklaşımla belirlenen tez konusu, İslami finansın SKH üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi ve bu etkilerin Türkiye ekonomisi üzerindeki yansımalarını ekonometrik analizlerle incelemeyi amaçlamaktadır.

İki ana başlıktan oluşan tez çalışmasının birinci bölümünde, sürdürülebilir kalkınma ve İslami finans tanımları yapılarak kavramların tarihsel ve uluslararası boyutta gelişimleri açıklanmaktadır. Ardından, İslamiyetin sürdürülebilirlik anlayışına yaklaşımı ve geliştirdiği stratejileri ile birlikte bütün hedefler, İslami finansın dayandığı temel ilkeler bağlamında değerlendirilmektedir. İkinci bölümde ise Türkiye’de İslami finansın SKH üzerindeki etkilerini 2003-2023 zaman serisi aralığında WTC analizi ile incelenmektedir. Elde edilen bulgular grafikler ile desteklenerek değerlendirilmektedir.

Yüksek lisans süreci boyunca tecrübesi ve ilmi ile eğitimime sağladığı önemli katkılarından dolayı danışman hocam Sayın Doç. Dr. Necmeddin GÜNEY’e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmanın hazırlanmasında kıymetli bilgi ve önerileriyle katkıda bulunan Sayın Dr. Öğretim Üyesi Hasan KAZAK hocama ve analiz sürecinde değerli önerileriyle destek veren Sayın Doç. Dr. Ahmet Tayfur AKCAN hocama ayrıca şükranlarımı sunarım. Tez savunma sınavında Jüri olarak yer alan değerli hocalarım; Doç. Dr. Necmeddin GÜNEY, Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAZAK ve Prof. Dr. Savaş ERDOĞAN’a ayrı ayrı katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca her an yanımda olarak bana güç veren sevgili eşim Çetin ÖZTÜRK’e ve kıymetli çocuklarım Mustafa ve Fatma Şeyma’ya sonsuz teşekkür ederim.

Bu çalışmanın hayırlara vesile olması temennisiyle...

Büşra ÖZTÜRK

Konya-2025

GİRİŞ

1.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

İslami ilkelere uygun finansal yaklaşımların, adil dağılım, paylaşım ve sorumluluk gibi temel mefhumlara dayanması, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile paralellik göstermektedir. Ancak kapitalizmin adaletsiz gelişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan mevcut kalkınma süreci kapitalizme özgü eşitsizliklerin derinleşmesi ve farklılaşarak sürdürülmesi anlamına geldiği ve bu anlamda kalkınma yaklaşımlarının eksik kalacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'deki kalkınma yaklaşımlarını ve bunların değişimini uluslararası dinamiklerden bağımsız olarak düşünmemiz mümkün olmamakla birlikte, yerel dinamiklerle İslami finans kurumlarının bu sürecin gelişiminde etkili olduğu söylenebilir. Öte yandan literatürde İslami finans ile sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasındaki ilişkiye dair çalışmalara rastlanmamış olması sebebiyle özellikle Türkiye üzerinden bu tür çalışmaların hızlandırılması önem arz etmektedir. Özellikle İslami finansın sürdürülebilir kalkınma hedefleri üzerindeki etkisinin daha somut bir temele oturtulabilmesi ve geçerli kılınabilmesi için daha fazla detaylı araştırmalara ve nicel verilere ihtiyaç vardır. Bu nedenle İslami finansın sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olumlu etkileri, bu alandaki çalışmaların ve politikaların şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

2.ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Bu çalışma, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin İslami finans ilkeleriyle birlikte değerlendirilerek, ekonomik sistemlerin daha adil ve İslami ilkelere uygun şekilde gelişimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de 2003-2023 yılları arasında İslami Finansın Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Araştırma için aşağıdaki araştırma yöntemleri kullanılmıştır:

Literatür taraması: Bu araştırma için İslami finans ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri konularında yayınlanmış makaleler, kitap bölümleri ve diğer yayınlar taranacaktır. Bu yöntem sayesinde, Türkiye'de İslami finansın tarihsel gelişimi hakkında bilgi toplanarak ve bu konuda yapılmış önemli çalışmalar ortaya konulacaktır.

Doküman Analizi: İslami finans ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri konularında yayınlanmış makaleler, kitap bölümleri ve diğer yazılı kaynaklar doküman analizi yöntemiyle

incelenmiştir. Bu şekilde, Türkiye’de İslami finansın tarihsel gelişimi ve önemli çalışmaları değerlendirilerek bilgi toplanmıştır.

Veri toplama: Türkiye’deki katılım bankaları aktif büyüklüğü yıllık verileri BDDK’dan alınmıştır. Türkiye’deki SKH yıllık verileri Dünya Bankasından alınmıştır.

Bu araştırma yöntemleri sayesinde, Türkiye’de İslami finans sisteminin tarihsel gelişimi, güncel durumu ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri üzerindeki etkisi hakkında detaylı bilgi toplanmış ve bu konuda bir çalışma yapılmıştır.

3.ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE SINIRLILIKLARI

Bu araştırmanın temel problemi, Türkiye’de İslami finansın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine etkisinin literatürde yeterince incelenmemiş olmasıdır. İslami finansal göstergelerin, sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkileri çoğunlukla genel ekonomik büyüme çerçevesinde ele alınmakta, ancak bu etkilerin Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen sürdürülebilir kalkınma hedefleri (SKH) bağlamında sistematik bir şekilde analizine yeterince yer verilmemektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu Türkiye örneği üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada başlangıçta dört değişkenli ve geniş kapsamlı bir analiz planlanmış olmasına rağmen, iki değişkenin zaman serisi diğer değişkenlerle örtüşmemiş ve aynı zaman aralığında uygun veri setine ulaşılamamıştır. Bu nedenle analiz, yıllık verilerle iki değişken üzerinden gerçekleştirilmiştir. Modelde kullanılan veri seti bazı analiz yöntemlerine uygun bulunmamıştır. Alternatif yöntemler incelendikten sonra WTC analizinin, çalışmanın temel amacı olan zaman ve frekans değişimini incelemek için daha işlevsel ve daha uygun olduğuna karar verilmiştir.

Bu çalışma sonucu elde edilen bulgular, belirli veri setlerine ve uygulanan ekonometrik yönteme dayanmaktadır. Literatürde de benzer analizde olduğu gibi bu çalışma da ele alınan dönem ve göstergeler bağlamında geçerlidir. Dolayısıyla, ulaşılan sonuçlar bu sınırlılıklar arasında değerlendirilmektedir.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Finansal gelişme ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma olmasına rağmen, bugüne kadar bu ilişkinin niteliği ve yönü konusunda bir fikir birliği sağlanamamıştır. Arz öncüllü, talep takipli ve çift yönlü nedensellik ilişkisi olmak üzere bazı çalışmalar bu ilişkiye dair üç farklı hipotez öne sürmüştür.

Literatürde ilk kez 1911 yılında Schumpeter, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Schumpeter'in teorisine göre, piyasadaki birimler arası tasarruf aktarımını sağlayan, riskleri yöneten, finansal işlemlerin gerçekleşmesini kolaylaştıran, risk ve proje değerlendirmelerini gerçekleştiren ana unsur finansal araçlardır. Schumpeter, finansal aracılık hizmetlerinin ilerlemesi ve kolaylaşmasının teknolojik gelişme ile doğru orantılı olduğunu ve bundan dolayı teknolojik gelişmenin arzı arttırarak ekonomik kalkınmayı desteklediğini öne sürmektedir. Tasarrufların yatırıma dönüşmesini sağlayan aracı hizmetlerin gelişiminin ekonomik kalkınmayı sağlayacağı düşüncesi yatırım ve girişimcilik odaklı bir düşüncedir. Schumpeter'in savunduğu bu düşünce literatürde "arz öncüllü hipotez" olarak geçmektedir. Bu hipoteze göre ekonomik kalkınmadaki itici güç, finans kurumlarının sağladığı fonlar ve kredilerdir (Khalifa Al Yousif, 2002, s. 132).

Robinson (1952) tarafından geliştirilen "talep takipli" hipotezine göre, finans sektörünün hareketlenmesinin reel sektördeki hareketliliğe bağlı olduğu savunulmaktadır. Hipoteze göre reel sektörde yaşanan gelişmelerle ortaya çıkan yeni taleplerin, söz konusu finansal aracı kurumlarla karşılanmasının finansal yapıyı daha da güçlendireceği ileri sürülmektedir (Özaktaş, 2019, s. 77).

Üçüncü hipotez ise Patrick (1966) tarafından öne sürülen "çift yönlü nedensellik ilişkisi" dir. Bu görüşe göre arz öncüllü finansal piyasa, kısa vadede sermaye oluşumu destekleyerek yatırımcılar için yeni fırsatlar sunduğu için sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı başlatmaktadır. Ancak ekonomik büyüme arttıkça ve finansal piyasalar geliştikçe ekonomik döngüde arz öncüllü piyasanın etkisi azalarak talep takipli finansal piyasanın ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Buna göre ekonomik büyüme ve finansal gelişmeler iki yönlü olup birbirini etkilemektedir.

İslami finansın ekonomik kalkınma üzerindeki etkisine yönelik literatür gözden geçirildiğinde; İslami finansın sürdürülebilir ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyen ampirik araştırmaların nispeten yeni başlatıldığı ve bu alandaki mevcut araştırmanın kapsamının yetersiz olduğu gözlemlenmektedir. İlgili çalışmaların çoğunluğunun arz öncüllü

hipotezi olmak üzere talep takipli hipotezi ve çift yönlü nedensellik ilişkisi hipotezini desteklediği görülmektedir. Bu bulgu, İslami finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri hakkındaki literatürde çeşitli görüşlerin olduğunu ve bu konudaki anlayışın daha da geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Zaman serisi çalışmalarının çoğunda geleneksel eşbütünleşme yöntemlerinin kullanıldığı ve bu yöntemlerin yapısal kırılmaları dikkate almadığı gözlemlenmiştir. Bu durum, yapısal kırılmaların zaman serisi analizlerinde göz ardı edildiği ve bu analizlerde daha gelişmiş yöntemlerin kullanılması gerektiği eksikliğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, İslami finansın ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak ve bu alanda daha fazla araştırma yapmak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu eksiklikler, gelecekteki çalışmaların odaklanabileceği temel unsurları oluşturmaktadır.

Hafas Furqani ve Ratna Mulyany (2007), İslami finans ve ekonomik büyüme arasındaki dinamikleri analiz eden ilk ampirik çalışmadır. Çalışmanın temel amacı, İslami finans sisteminin ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğini ve uzun vadede ekonomik büyümenin finansal sistemin işleyişini nasıl etkilediğini göstermektir. Yazarlar, 1997-2005 yılları arasındaki verilere dayanarak, İslami finansın ekonomik büyüme ve sermaye birikimi ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır. Bu çalışmaya göre İslami finans, ekonomik büyüme sürecinde tasarruf kapasitesine sahip olan bireylerden, finansman ihtiyacı duyan yatırımcılara tasarrufların aktarımlarını kolaylaştırmak için önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu şekilde, ekonomik büyümenin, finansal kaynakların etkin ve verimli bir şekilde dağıtılmasına katkı sağladığı görülmektedir. Ayrıca, ekonomik gelişmenin İslami finans kurumlarının gelişimini teşvik ettiği belirlenmiştir. Sonuç olarak; İslami finans ile ekonomik gelişme arasında karşılıklı olan bu pozitif ve anlamlı ilişki, İslami finansın reel ekonomik büyüme üzerindeki etkisini anlamamıza katkı sağlamaktadır (Furqani & Mulyany, 2009, s. 70).

Muhammad Abduh ve Mohd Azmi Omar (2012), 2003-2010 yılları arasındaki verileri kullanarak, Endonezya özelinde ARDL yöntemleri ile eşbütünleşme ve hata düzeltme metodunu kullanarak İslami finansın gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuç olarak; İslami finansın gelişimi ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun vadede anlamlı bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin çift yönlü olduğu ifade edilmektedir (M. Abduh & Omer, 2012, s. 45).

Muhammad Abduh ve Nazreen T. Chowdhury (2012), 2004-2011 yılları arasındaki verileri kullanarak, eşbütünleşme ve hata düzeltme metodunu kullanarak İslami finans ile

ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda İslami finans ve ekonomik büyüme değişkenlerinin kısa ve uzun vadede pozitif yönlü ve eşbütünleşik olduğu yani iki değişkenin birbirini zaman içerisinde dengeleyerek gelişim gösterdiği görülmektedir (M. Abduh & T. Chowdhury, 2012, s. 110).

Muhammad Abduh, Said Brahim ve Mohd Azmi Omar (2012), zaman serisi olarak 2000-2010 yıllarını baz aldıkları çalışmada, Bahreyn'in ikili finansal sisteminde hem İslami hem de geleneksel finansal gelişim ile ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri incelenmiştir. Analiz sonucunda, uzun vadede, finansal gelişme ile İslami ve geleneksel finansal gelişmenin ekonomik büyüme ile pozitif ve önemli ölçüde ilişkili olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır. Dolayısıyla, bankacılık sektörü tarafından sağlanan iç finansmanın Bahreyn ekonomisinin büyümesine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir (O. Abduh vd., 2012, s. 1170)

Abdul Manap, Muhammad Abduh ve Mohd Azmi Omar (2012) bu çalışmada, İslami finansın gelişimi ile ekonomik büyüme ve İslami finansın gelişimi ile sermaye oluşumu arasındaki geçici ilişkiyi Malezya özelinde incelemektedir. 1998-2012 verileri kullanılarak Toda-Yamamoto Nedensellik, Bootstrap Nedensellik testleri ile İslami finansın Malezya'nın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu çalışma Schumpeter'in arz-öncü görüşünü destekler niteliktedir (Manap vd., 2012, s. 61).

Farahani ve Sadr (2012), bu çalışmada İran ve Endonezya örneğini kullanarak İslami finansın gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri incelemektedir. Bu bağlamda, veri olarak 2000-2010 zaman serisi kullanılarak otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) çerçevesinde geliştirilen eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada İran'da İslami bankacılığın karşılaştığı bazı sorunlar ve zorluklar ele alınmaktadır. Sonuç olarak ampirik kanıtlar her iki ülkede de İslami finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde anlamlı ve çift yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Farahani & Sadr, 2012, s. 20).

Farahani ve Dastan (2013), Malezya, Endonezya, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Mısır, Kuveyt, Katar ve Yemen'de İslami finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2000-2010 yılları arasındaki veriler ile incelemişlerdir. Panel veri analizi ile yapılan araştırma sonucunda İslami finans ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin kısa döneme kıyasla uzun dönemde daha güçlü olduğu sonucuna varılmıştır (Farahani & Dastan, 2013, s. 169).

Rosylin Mohd. Yusof ve Mejda Bahlous (2013), bu çalışmada İslami finansı ilk benimseyen ülkelerde (Malezya, Endonezya ve Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri) İslami finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. İslami finansın hem Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri hem de seçilmiş Doğu Asya ülkeleri için kısa ve uzun vadede ekonomik büyümeye pozitif yönde katkı sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca kısa vadede, Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerine nazaran Malezya ve Endonezya'da İslami finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yusof & Bahlous, 2013, s. 168).

Abduh ve Sukmana (2013), bu çalışmasında hem İslami hem de konvansiyonel finansın Malezya özelinde ekonomik gelişme üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Bu ilişkiyi açıklamak için oluşturulan modelde 2000-2011 yılları arasındaki İslami endeks ve konvansiyonel endeks değişkenleri kullanılmıştır. Değerlendirmenin sonucunda İslami finans ile ekonomik büyüme arasında uzun vadede anlamlı ve dengeli bir ilişki olduğuna ulaşılmıştır. Ayrıca konvansiyonel finans ile ekonomik büyümenin eşbütünleşik olmadığı yani bu iki değişkenin birlikte hareket etmediği ve uzun vadede birbirini etkilemediği görülmektedir (M. Abduh & Sukmana, 2013, s. 9).

Rihab Grassa ve Kaouthar Gazdar (2014), beş Körfez İşbirliği Konseyi ülkesinde (Bahreyn, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri), 1996-2011 yılları arasındaki verileri kullanarak İslami finansın ve konvansiyonel finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Değerlendirme sonucunda İslami finansın beş ülkede de büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu ancak konvansiyonel finansın ekonomik büyüme ile arasında anlamlı bir ilişki olmadığına ulaşılmıştır (Grassa & Gazdar, 2014, s. 510).

Ellahi ve Saghir (2014), 1980-2013 yılları arasındaki veriler kullanılarak Pakistan'da İslami finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Johansen Eşbütünleşme Testi ve (VECM) Vektör Hata Düzeltme metodu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu analiz sonucu İslami finans ve ekonomik büyüme uzun vadede pozitif ilişkili ve dengede olduğu ancak kısa vadede iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Yani bu sonuca göre İslami finans kısa vadede ekonomik büyümeyi doğrudan etkilememektedir (Ellahi & Saghir, 2014, s. 182).

Işık (2014), bu çalışmada, 2006-2014 verileri ile Türkiye'deki İslami finans ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Oluşturduğu modelde değişken olarak İslami finansın en önemli bileşeni olan katılım bankalarının topladıkları ve kullandıkları

fonlar kullanılmıştır. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF), Johansen eş bütünleşme testi, Phillips-Perron (PP) birim kök testi ve Granger nedensellik testleri ile model analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye’de İslami finans dinamikleri ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur. Kısa dönemde, katılım bankalarının kullandığı fonlar ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Yani katılım bankalarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği gibi ekonomik büyüme de katılım bankalarını olumlu yönde etkilemektedir. Ancak katılım bankalarının topladıkları fonlar ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Başka bir deyişle, katılım bankalarının mevduatlarının ekonomik büyümeyi teşvik etmekte ancak ters yönde bir etki gözlenmemektedir (N. Işık, 2014, s. 81).

Mosab I. Tabash ve Raj S. Dhankar (2014), bu çalışmada, İslami finansın gelişimi ile Orta Doğu ülkelerinde (Katar, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri) ekonomik büyüme arasındaki ilişki ampirik olarak araştırılmaktadır. Katar ve Bahreyn için 1990-2008 zaman serisi, BAE için 1990-2010 zaman serisi baz alınmıştır. Analiz için birim kök testleri, koentegrasyon testi ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda uzun vadede İslami finansın seçilen ülkelerdeki ekonomik büyüme ile pozitif ve anlamlı ilişkili olduğu görülmektedir. Katar ve Bahreyn’de çift yönlü nedensellik mevcut iken BAE’de tek yönlü nedensellik mevcuttur bu da İslami finansın ekonomik büyümeyi etkilediği ancak tersi yönde etkinin olmadığı anlamına gelmektedir. Schumpeter’in arz öncülüğü teorisinin BAE için geçerli olduğu söylenebilir. Ayrıca bu çalışmada Orta Doğu ülkelerindeki İslami finans kurumlarının gelişmesinin, ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkileyeceği ve uzun vadede ekonomik refah seviyesine ulaşmak ve yoksulluğun azaltılması için önemli olduğu vurgulanmaktadır (Tabash & Dhankar, 2014, s. 16).

Echchabi ve Azouzi (2015), 2004-2011 yılları için Kuveyt ve BAE üzerinde İslami finansın ekonomik büyümeye olan etkisini eş bütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanarak araştırmıştır. Analiz sonucunda Kuveyt’te İslami finans ile ekonomik büyüme uzun vadede negatif ve önemsiz ilişkili bulunurken, kısa vadede Granger nedensellik testi değişkenler arasında nedenselliğe ulaşamamıştır. BAE’de ise değişkenler arasında hiçbir ilişki bulunamamıştır (Echchabi & Azouzi, 2015, s. 109).

Elhachemi ve Othoman (2015), bu çalışmada, 1990-2010 dönemi boyunca, İran’ın İslami finansal gelişimini büyüklük ve faaliyet, ekonomik büyüme ve kriz bağlantıları açısından incelemek amacıyla ampirik analizler yapılmıştır. Kısa ve uzun vadedeki etkileri belirleyebilmek için ARDL modelleri ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Ayrıca

İslami finans kurumlarının ekonomik kriz dönemlerinde gösterdiği performans, istikrar ve dayanıklılığı açısından değerlendirilmesi, bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağladığını göstermektedir. Sonuç olarak, uzun vadede İslami bankacılığın faaliyet ve büyüklük açısından gelişimi ile büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu, kısa vadede ise hem İslami bankacılık faaliyeti hem de büyüklük gelişiminin büyüme ve finansal krize neden olmadığı tespit edilmiştir (Elhachemi & Othman, 2015, s. 41).

Hachicha ve Amar (2015), bu makalede 2000-2011 dönemi için Malezya'daki İslami finansal kurumların Malezya'nın ekonomik büyümesi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. JJ (Johansen Juselius) eş bütünleşme testi ve hata düzeltme testleri kullanılan analizde sonuç olarak uzun vadede İslami finans göstergelerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir (Hachicha & Amar, 2015, s. 361).

Kalim, Mushtaq ve Arshed (2016), bu çalışma, Pakistan özelinde, 2006-2013 dönemi için İslami finans kurumlarının net finansmanının, brüt sabit sermaye oluşumunun ve İslami finansal enstrümanların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma sonucunda İslami finansal yatırımın ekonomik büyüme ve sermaye birikimi ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Yani, Pakistan'da ekonomik büyüme ve İslami finans arasındaki ilişki arz yönlüdür denilebilir (Kalim vd., 2016, s. 25).

Daly ve Frikha (2016), 2005-2012 dönemi için Bahreyn, Mısır, Ürdün, Kuveyt, Pakistan, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) olmak üzere 10 gelişmekte olan ülke için İslami finans kurumları ile konvansiyonel finans kurumlarının ekonomik kalkınmaya katkılarını karşılaştırmalı olarak incelemektedir. En küçük kare regresyonu metodu ile yapılan araştırma sonucu, İslami finans kurumlarının ekonomik büyümeyi desteklediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca İslami finans kurumlarının verimlilik, performans, istikrar ve finansal başarısızlıklarla başa çıkma direnci açısından önemli ilerlemeler kaydetmesine rağmen, bu bankaların piyasadaki paylarının hala konvansiyonel kurumlardan uzak olduğu vurgulanmaktadır (Daily & Frikha, 2016, s. 22).

Kassim (2016), bu çalışmasında İslami finansın temel makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Oluşturduğu modeli Malezya özelinde 1998-2013 dönemini kapsayan zaman serisini kullanarak ARDL yaklaşımını kullanarak test etmiştir. Analiz sonucunda Malezya'da İslami finans ile ekonomik büyümenin kısa ve uzun vadede eşbütünleşik ve pozitif ilişkili olduğu görülmektedir (Kassim, 2016, s. 72).

Tunay (2016), 19 İslam ülkesi için 2000-2013 döneminde GSYİH ve gayri safi sermaye oluşumu ile İslami finans kurumlarının toplam aktifleri, topladıkları mevduatlar ve kullandıkları fonlar arasındaki ilişkileri incelemiştir. İncelemenin sonucunda konvansiyonel kurumlara oranla İslami finans kurumlarının sürdürülebilir kalkınmaya önemli katkılar sağladığı görülmektedir (Tunay, 2016, s. 502).

Jobarteh ve Ergeç (2017), Türkiye özelinde 2000-2013 dönemi için İslami finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Araştırma için birim kök testleri, Granger nedensellik ve eş bütünleşme testlerini kullanılmıştır. Sonuç olarak, kısa ve uzun vadede İslami finansın ekonomik büyümeye doğru anlamlı ve tek yönlü bir nedensellik olduğu görülmektedir (Jobarteh & Ergeç, 2016, s. 43).

Koçak (2018), bu çalışmada, 2005-2015 dönemi için Türkiye'de İslami finans ve ekonomik büyüme arasındaki potansiyel ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, İslami finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünleşme testleri, en küçük kareler ve vektör hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testi ile değerlendirmektedir. Eşbütünleşme, en küçük kareler ve nedensellik testlerinin bulguları, Türkiye'de İslami finansın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve tek yönlü bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, İslami finansın Türkiye'deki ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Koçak, 2018, s. 86).

Bozkurt (2019), yüksek lisans tezinde, Türkiye özelinde 2005-2016 dönemi için, İslami finans ve konvansiyonel finansın Türkiye ekonomisi üzerinde etkilerini karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma için katılım ve konvansiyonel bankaların temel istatistiksel performans ölçütleri ARDL, Birim Kök Testleri gibi ekonometrik analizlerle karşılaştırılmaktadır. Karşılaştırma sonucunda İslami finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi söz konusu dönemde kısa vadede negatif, ancak ilerleyen safhalarda uzun dönemde pozitif olarak yorumlanmaktadır. Konvansiyonel finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise kısa dönemde olumlu uzun dönemde olumsuz görülmektedir (Bozkurt, 2019, s. 79).

Bilman (2020), bu çalışmada 2005-2020 dönemine ait veriler ile Türkiye'de İslami finans ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini araştırmaktadır. Doğrusal olmayan ve geleneksel Granger nedensellik metodu ile yapılan araştırma ile testlerde İslami bankacılık ile ekonomik büyüme, finansal gelişme ve ekonomik büyüme, İslami bankacılık ve finansal gelişme arasındaki ilişki test edilerek üç farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu bulgular

sonucu bu ilişkilerin test edilmesi için bazı yöntemlerin farklı sonuçlar vereceği, daha detaylı araştırmalar yapılması gerektiği ifade edilmektedir (Bilman, 2020, s. 361).

Bozkurt, Altıntaş ve Yardımcıoğlu (2020), bu çalışmada, İslami finans ve konvansiyonel bankacılığın Türkiye ekonomisinin büyümesi üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak araştırmaktadır. İki değişkenin de ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, 2005-2016 dönemi için yapılan araştırmada ARDL sınır testi ile kısa ve uzun vadede doğrusal olmayan ancak uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bozkurt vd., 2020, s. 108)

Yusufzoda ve Altıntaş (2021), bu çalışmada, Kazakistan'a ait 2010-2020 dönemi verilerini kullanarak, İslami bankacılığın gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Modelde değişken olarak İslami finans kurumlarının kullandıkları fonlar ve GSMH değerleri baz alınırken test olarak Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri, Toda Yamamoto Nedensellik testi uygulanmıştır. Sonuç olarak İslami bankacılık ile ekonomik gelişme arasında uzun vadede tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir (Yusufzoda & Altıntaş, 2021, s. 452).

Dilber ve Işık (2021) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye dahil seçilmiş 11 ülke üzerinde, 2001-2019 dönemine ait veriler kullanılarak, İslami finans ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmaktadır. İki farklı model kurularak yapılan araştırmada temel varsayımların yanı sıra Froot, Arellano ve Rogers standart hata tahmincilerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, İslami finans kurumlarının şube sayılarının, toplam finansmanları ve ekonomideki sermaye değişkenlerinin, ekonomik büyüme ile arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Dilber & Işık, 2021, s. 430).

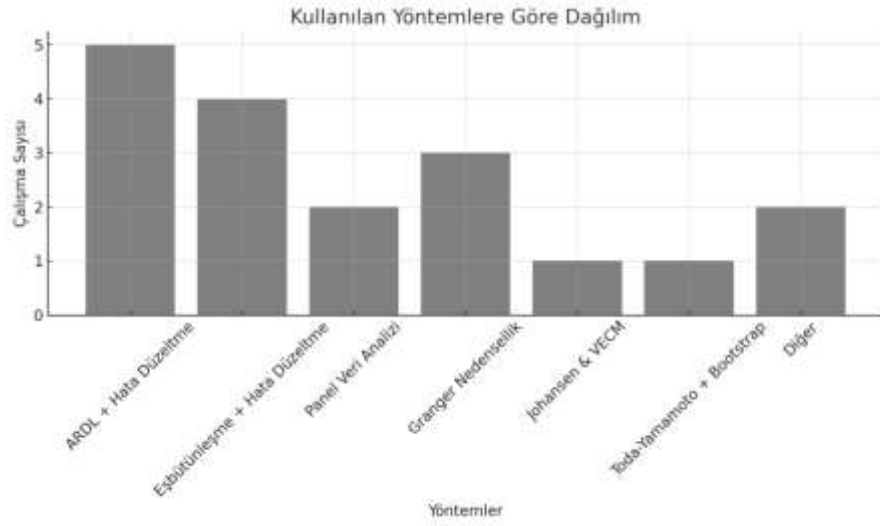
Yılmaz ve Işık (2022), 2007-2021 dönemine ait veriler ile Türkiye özelinde İslami finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Değişken olarak katılım bankalarının kullandığı fonlar ile oluşturulan model, Hatemi-J Bootstrap Simetrik ve Asimetrik Nedensellik testleri ile analiz edilmektedir. Analiz sonucunda İslami finans kurumlarının sağladığı hanehalkı ve konut fonları ile GSYH arasında tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Yani, Robinson'un talep takipli hipotezi ile uyumlu olarak, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi desteklediği ifade edilmektedir (S. S. Yılmaz & Işık, 2022, s. 56).

Sakinah, Kasri ve Nurkholis (2022), 2011-2020 dönemine ait veriler kapsamında Endonezya'nın ekonomik büyümesi ile İslami finans arasındaki ilişki araştırılmaktadır.

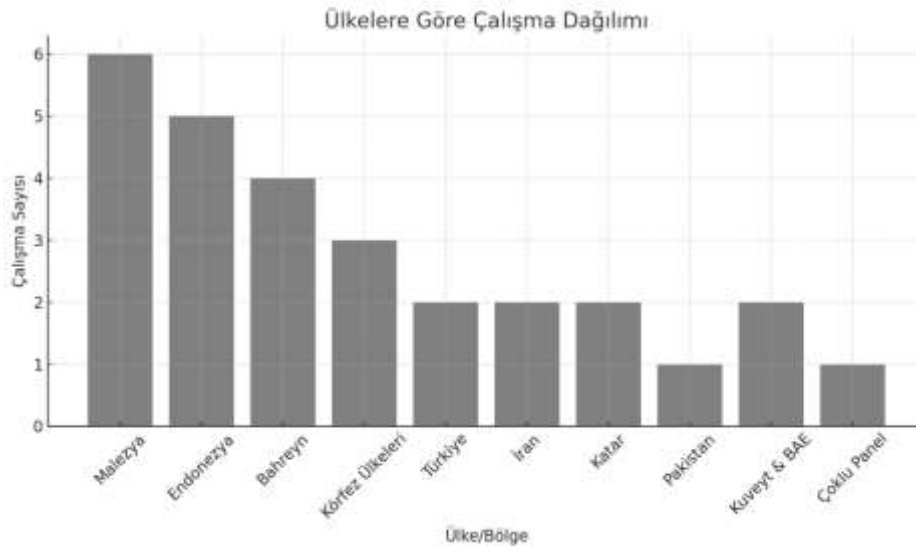
Modelde bağımlı değişken olarak GSYH, bağımsız değişken olarak makroekonomik değişkenlerin yanı sıra İslami finans değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda İslami finanstan Endonezya ekonomisine tek yönlü bir nedensellik mevcuttur. Kısa vadede sukuk serilerinin Endonezya GSYH'sı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Sakinah vd., 2022).

Hassan, Kazak, Adıgüzel, Gündüz ve Akcan (2023), bu çalışma seçilmiş 9 İslam ülkesi (BAE, İran, Malezya, Endonezya, Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Bahreyn ve Türkiye) için 2013-2021 yıllarına ait veriler ile İslami finansın bu ülkeler üzerinde GSYH değişkeni ile ölçülen ekonomik büyümeyi araştırmaktadır. Bağımsız değişken olarak; İslami Finansal Varlık Hacmi (İFAV), İslami Bankacılık Varlık Hacmi, Ödenmemiş Sukuk Hacmi ve Tekafül Katkı Hacmi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda değişkenler arasında uzun vadede anlamlı ve pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir (Hassan vd., 2023).

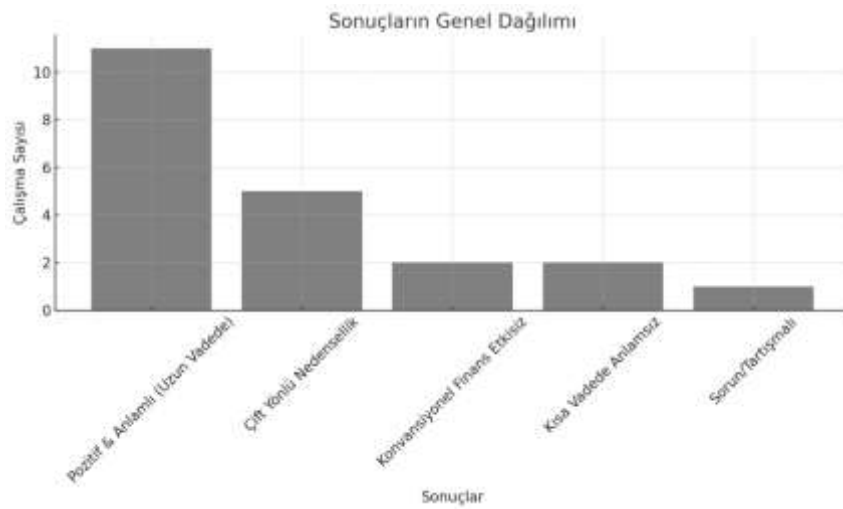
Literatür taramasında verilen İslami finans ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların büyük çoğunluğu, ARDL ve eşbütünleşme-hata düzeltme modelleri kullanarak uzun vadede iki değişken arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit etmektedir. Özellikle Malezya, Endonezya ve Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri üzerine yoğunlaşan bu çalışmalar, İslami finansın ekonomik büyümeyi desteklediğini açıkça ortaya koymaktadır. Azınlıkta kalan bazı araştırmalar ise, Pakistan, Kuveyt ve İran gibi ülkelerde kısa vadede anlamlı bir ilişki bulunmadığını veya ilişkinin dönemselsel olarak zayıfladığını belirtmektedir. Panel veri analizleriyle yapılan çoklu ülke çalışmaları da genellikle uzun vadede ilişkinin daha güçlü olduğunu göstermektedir. Yöntemler açısından en yaygın tercih edilen modeller ARDL, eşbütünleşme ve hata düzeltme yöntemleri olurken; Granger nedensellik testleri de sıklıkla tamamlayıcı analizler olarak kullanılmaktadır. Bölgesel olarak Körfez ülkelerinde konvansiyonel finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin zayıf olduğu, buna karşın İslami finansın pozitif katkılar sağladığı bulgusu öne çıkmaktadır. Genel olarak literatür, İslami finansın özellikle uzun vadede ekonomik büyümeyi destekleyen önemli bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 1: Literatürde Kullanılan Yöntemlere Göre Dağılım

Şekil 2: Literatürdeki Ülkelere Göre Çalışma Dağılımı

Şekil 3: Literatürdeki Çalışma Sonuçlarının Genel Dağılımı

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ve İSLAMİ FİNANS

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

1.1. Tanımı ve Gelişimi

Son yıllarda insanlık, giderek artan olumsuz iklim değişiklikleri, doğal afetler, savaşlar ve siyasi-sosyoekonomik istikrarsızlıklar gibi faktörlere maruz kalmıştır. İnsan etkinlikleriyle çevreye verilen zararlar, Dünya'nın ve gelecek nesillerin hayatta kalması için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle kaynakların daha rasyonel ve verimli bir şekilde yönetilmesini amaçlayan davranış değişikliklerine küresel düzeyde ihtiyaç duyulmaktadır. Gelecek nesillerin refahını tehlikeye atmaksızın, kaynakların uzun vadeli kullanımını sağlamaya yönelik bu sorumlu davranışlar, özellikle 20. yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında geliştirilen “sürdürülebilir kalkınma” kavramı olarak değerlendirilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma ifadesi, temel olarak üç ana kavrama dayanmaktadır. İlki, ekolojik sınırlamalarla uyumlu bir sosyo-ekonomik kalkınma kavramıdır. Bu, ekonomik büyüme ve insan refahının sağlanması sürecinde çevresel etkilerin göz önünde bulundurulması anlamına gelmektedir. İkinci temel kavram olan ihtiyaç kavramı, kaynakların yeniden dağıtılması yoluyla herkes için yaşam kalitesini artırmayı ve toplumun tüm kesimlerine eşit bir şekilde ulaşılabilir sağlık, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemektedir. Üçüncü olarak, gelecek nesiller kavramı, sürdürülebilir kalkınma ifadesinin en önemli parçasıdır. Bu kavram, gelecek kuşakların yaşam kalitesini sağlamak için kaynakların uzun vadeli kullanımına özen göstermenin ve mevcut nesillerin bugünkü kararlarının gelecek kuşaklar üzerindeki etkisini göz önünde bulundurmanın gerekliliğini ifade etmektedir.

Bu bağlamda; sürdürülebilir kalkınma kavramının özü, çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik arasındaki uyuma dayanmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik faaliyetlerin insan yaşam kalitesini sağlamak için çevre kalitesini koruyarak yürütülmesini hedeflemektedir. Sosyal sürdürülebilirlik, insan haklarının korunması, eşitlik ve kültürel çeşitliliğe saygı gibi konuları kapsar. Ekonomik sürdürülebilirlik ise gelir, yaşam standartları ve doğal, sosyal ve beşeri sermayenin sürdürülmesini kapsamaktadır.

Kalkınma kavramı, bazı durumlarda yalnızca ekonomik büyümeyle ilişkilendirilmiş ve daha gelişmiş bölgelere kıyasla önemli ölçüde daha düşük yaşam standartlarına sahip bölgeleri ifade etmek için “az gelişmiş bölgeler” (daha sonra “Üçüncü Dünya Ülkeleri” olarak adlandırılmıştır) terimiyle bağlantılı hale getirilmiştir. Bu terimler, genellikle ekonomik açıdan geri kalmış bölgeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Ancak son 60 yılda geliştirilen çeşitli neoliberal ve modern kalkınma teorileri ile çağdaş anlayışa göre kalkınma süreci yaşam kalitesini iyileştirmeyi ve küresel ekonomilere uyum seviyesine ulaşmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşımlara göre ekonomik büyüme ve gelişme, insanların refahını artırmanın yanı sıra ekonomik sistemlerin daha sağlam ve sürdürülebilir hale getirilmesini de amaçlamaktadır. Ülkeler, ekonomik sistemlerinin kendi kendine yetme kapasitesini arttırarak dışa bağımlılığını azaltmak ve teknolojik ilerleme, eğitim, altyapı geliştirme gibi faktörlerin yanı sıra sosyal politika ve kurumsal reformlarla küresel ekonomi içinde daha güçlü bir konuma gelmelerini sağlamalıdır (Gedik, 2020, s. 201).

1.2. Uluslararası Boyutta Sürdürülebilir Kalkınma

Modern ekonomik düşüncenin temelini atan Adam Smith'in “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde ele aldığı ekonomik kalkınmanın temelini oluşturan serbest piyasa ve bireysel girişimcilik gibi kavramlarla sürdürülebilir kalkınmaya dikkat çektiği savunulmaktadır. Kavramın “sürdürülebilir kalkınma” şeklinde ortaya çıkışı ise 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında ortaya çıkan ekolojik krizin toplum tarafından algılanmaya başlanmasına dayandırılmaktadır. Başlangıçta bu kavrama ekolojik bir perspektiften bakılsa da, kısa süre içinde çalışmanın sosyal ve ekonomik boyutları da yayılmıştır (M. Öztürk, 2020, s. 111).

Ekonomik büyümeye dayalı kalkınma modeli, 1970'li yıllara kadar devam etmiş ve tüketim ile ekonomik büyümenin çevre üzerinde yarattığı baskıların, kirli ve yetersiz yaşam koşulları, yoksulluk ve hastalık gibi sonuçlara yol açtığı anlaşılmıştır. Aynı zamanda, doğal kaynakların, özellikle de hammadde ve fosil yakıtların sömürülmesi, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerekliliğini ortaya koymuş ve sınırlı doğal kaynakların uzun vadeli ve akılcı kullanımı yaklaşımının gündeme gelmesi için bir sebep olmuştur.

1968 yılında Roma'da on ülkeden bilim insanlarının bir araya gelerek oluşturduğu Roma Kulübü, gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin sosyo-ekonomik ve ekolojik durumlarını iyileştirme arzusunu temsil etmek için toplanmıştır. Bu bilim insanları, 1972'de "Büyümenin Sınırları" ve 1974'te "Dönüm Noktasındaki İnsanlık" adlı iki önemli kitap yayınlamışlardır. Bu kitaplarda, dünya çapında sürdürülebilir kalkınma kavramı tanımlanmış

ve insanlığın, sınırlı doğal kaynaklar, nüfus artışı, ekonomik kalkınma, ekolojik sorunlar gibi mevcut ve gelecekte yüzleşeceği temel problemler ele alınmıştır.

Roma Kulübü'nün uyarıları arasında, aşırı sanayileşmenin ve ekonomik büyümenin ekolojik sınırları aşabileceği konusu öne çıkmaktadır. Ayrıca, 1971'de Nicholas Georgescu-Roegen'in "Entropi Yasası ve Ekonomik Süreç" adlı eseri, ekonomik kalkınmanın tehlikeleri konusunda uyarıda bulunmuş ve ekolojik ekonomi ile çevre ekonomisinin başlangıcını işaret etmiştir. Bu eserler, ekonomik büyümenin sürdürülebilirlik açısından ele alınması gerekliliğini vurgulamış ve insanlığın gezegenle olan ilişkileri için değişim çağrısında bulunmuştur (Tekçe, 2024, s. 124).

Devamında sürdürülebilir kalkınma kavramının oluşturulmasında çeşitli kurum ve kuruluşlar önemli bir rol oynamıştır. Bu kurumlar arasında en belirgin olanı, 1945 yılında kurulan ve merkezi New York'ta bulunan Birleşmiş Milletler'dir. BM, günümüzde 190'dan fazla üye ülkeyi bünyesinde barındırmaktadır. Temel hedefleri arasında dünya barışını ve güvenliğini sağlamak, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek, insan haklarını ve temel özgürlükleri korumak, uluslararası hukuku teşvik etmek, yoksulluğu azaltmak ve karşılıklı hoşgörü ve işbirliğini teşvik etmek yer almaktadır. BM, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini belirleme ve uygulama sürecinde küresel bir liderlik rolü üstlenmiştir. Bu çerçevede, BM'nin çeşitli organları ve programları, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili politikaların geliştirilmesi ve uygulanması konusunda önemli çalışmalar yürütmektedir.

Birleşmiş Milletler, kuruluşundan bu yana sürdürülebilir kalkınma ve Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH) doğrultusunda bir dizi konferans düzenleyerek, eylem planları oluşturarak ve çeşitli yayınlarla bu alanlarda aktif bir rol üstlenmiştir. Birleşmiş Milletler bünyesinde toplam 33 program, fon, uzman kuruluş ve bağlı kuruluş bulunmaktadır ve bunların bir kısmı sürdürülebilir kalkınma kavramının oluşturulması ve uygulanmasında önemli rol oynamaktadır. Özellikle, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Kurulu (UNSD), nesiller arası ve uluslararası işbirliği alanında sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasını teşvik etmek ve koordine etmek üzere kurulmuştur. Kurum aynı zamanda politika yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma yönetimine destek olarak ve özellikle bilgi ve veri yayımı için bir iletişim platformu olarak hizmet vermektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı & Birleşmiş Milletler Mukim Koordinatörlüğü, 2010, s. 11).

Bu gelişmelere zemin hazırlayan en önemli faaliyetlerin başında gösterilen Stockholm Konferansı, uluslararası çevre politikasının gelişimi açısından önemli bir kilometre taşıdır. Resmi adı "İnsan Çevre Konferansı" olan bu toplantı, 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında

İsveç'in başkenti Stockholm'de düzenlenmiştir. Stockholm Konferansı, çevresel sorunlara dikkat çekmek, uluslararası işbirliğini teşvik etmek ve çevre koruma konusunda küresel çabaları koordine etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Konferansa, o dönemde 113 ülke katılmıştır. Bu toplantı, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma gibi konuların uluslararası gündeme alınmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Stockholm Konferansı'nın sonucunda "Stockholm Bildirgesi" ve "Dünya Çevre Eylem Planı" kabul edilmiştir. Bu belgeler, çevre sorunlarına ilişkin uluslararası standartları belirlemiş ve çevre koruma konusunda üye devletler arasında işbirliği yapılmasını öngörmüştür. Ayrıca, bu konferans, Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP) kurulmasına da zemin hazırlamıştır. Daha sonra sosyo-ekonomik kalkınmanın çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamak ve bu konuda farkındalık oluşturmak yanında, çevrenin korunması ve muhafaza edilmesini destekleyen uzun vadeli ve sürdürülebilir bir kalkınma perspektifi sağlamak amacıyla 1983 yılında WCED (Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu) kurulmuştur.

1987 yılında, Dünya Ekonomik Kalkınma Komisyonu (WCED), Our Common Future (Brundtland) raporu ile gelişim göstermeye devam etmiştir. Başlangıçta “ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma” kavramlarının eş anlamlı ifadeler olduğu düşünülse de ekonomik kalkınmanın yalnızca ekonomik büyüme ile sağlanamayacağı anlaşılmıştır (Shahid vd., 2023, s. 5). Ekonomik büyüme modelleri, doğal kaynakların sınırsız olduğu temeline dayalı olarak bilinçsiz tüketim sebebi ile kaynakların sınırlı hale gelebileceği sorununa, üretimin arttırılması odaklı çözümler üretmekten öteye gidememiştir. Öyle ki II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllardan 1970'li yıllara kadar ortaya çıkan hızlı yapılanma ve sanayi devrimi ile teknolojik, endüstriyel gelişme ve nüfusun artışı ile tüketimin ön planda tutulduğu ekonomik gelişmeler, stagflasyon, petrol krizi karşısında neo-klasik politika ve çözümlerin yetersiz kalacağı düşüncesi ağırlık kazanmaya başlamıştır (Özveren, 2007, s. 202).

Tabii kaynakların bilinçsiz tüketimi, çevre kirliliği ve tahribi, eşitsizlik, yoksulluk gibi muhtelif sorunlar yerel ölçekli sorunlar olmaktan çıkıp uluslararası önlemler alınması gereken küresel sorunlar haline gelmiştir. Böylece ekonomik büyüme modellerinden daha evrensel ve köklü çözümler üretme beklentisi sonucunda ekonomik gelişmenin yanında muhtelif sorunları da içine alan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının gelişimi kaçınılmaz olmuştur. WCED'e göre sürdürülebilir kalkınma ifadesi çevresel, ekonomik ve eşitlik ilkelerinin bir bütün olarak benimsenerek, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğine engel olmadan günümüzün ihtiyaçlarının karşılanmasını ifade eden kalkınmadır. WCED'nin geliştirdiği kavramın etkisi ulusal ve uluslararası sahada politika geliştirmede hızla yayılmış, nesiller

arası eşitliğin sağlanmasını amaçlayan kurum ve kuruluşların küresel düzeyde uygulama planlarının bir parçası haline gelmiştir. Nitekim adil gelir dağılımı, nesiller arası eşitlik ve sosyal altyapının geliştirilmesi gibi hedeflere öncelik vermenin, ekonomik büyümeye dar bir şekilde odaklanmaktan daha önemli olduğu bir gerçektir. Bu nedenle beşeri sermayenin geliştirilebilmesinden ziyade sürdürülebilir varoluş ve kalkınma vizyonuna ulaşmak için büyük ölçekte sinerjik çabalara ihtiyaç vardır (Gedik, 2020, s. 197).

1992 yılında Rio de Janeiro’da düzenlenen Rio Konferansı, Birleşmiş Milletler’in çevre ve kalkınma sorunlarını ele alan önemli bir zirvesidir. 178 ülkeden birçok hükümet ve sivil toplum kuruluşu bu konferansa katılarak çözüm odaklı küresel bir çerçeve oluşturulmasını desteklemiştir.

Birleşmiş Milletler’in 2000 yılında kabul ettiği ve bazı temel hedefler doğrultusunda hazırladığı belge BM Milenyum Belgesi olarak tarihe geçmiştir. Sürdürülebilir kalkınmaya dair 8 ana hedef ve 21 alt hedeften oluşan bu belge küresel düzeyde kalkınma çabalarının bir diğer göstergesidir. Rio Konferansı’nın onuncu yıldönümünde genel bir değerlendirme niteliğinde 2002 tarihinde Güney Afrika Cumhuriyeti’nin Johannesburg kentinde “Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi” gerçekleşmiştir. Zirveye dünya genelinden yaklaşık 65 bin devlet ve hükümet başkanı, teknokratlar, sivil toplum örgütü temsilcileri, sanayiciler, yerel yönetimler ve toplumun diğer kesimlerinden gelen gruplar katılmıştır. Zirvede sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası gündemin temel konusu olduğu vurgulanmış, çevre koruma ve yoksullukla mücadelede yeni veriler sunulmuştur. Zirvenin sonuç bildirisinde, ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevrenin korunması sürdürülebilir kalkınmanın üç temel bileşeni olarak belirlenmiştir. Bu zirve ayrıca, sivil toplum kuruluşlarının öneminin ve işbirliğinin vurgulandığı bir platform olmuştur (Tıraş, 2012, s. 63)

Birleşmiş Milletler’in Sürdürülebilir Kalkınmaya ilişkin uluslararası toplantıları bundan sonra da devam ederek, 2009’da Üçüncü Dünya İklim Zirvesi İsviçre’nin Cenevre kentinde gerçekleşmiştir. Bu zirveye eş zamanlı olarak Dünya Kongresi Zirvesi G20, Pittsburgh, Amerika’da düzenlenerek G20 liderlerinin dünya genelinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için işbirliği ve koordinasyonunun önemi vurgulanmıştır. Son olarak BM'nin küresel çapta sürdürülebilir kalkınma zirvesi, 25-27 Eylül 2015 tarihlerinde New York, ABD’de gerçekleşmiştir. Bu zirve, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 70. dönem açılışında düzenlenerek, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin belirlenmesi ve Birleşmiş Milletlerin 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nin kabul edilmesi gibi kritik kararların alındığı önemli bir toplantıdır. Ayrıca bu zirve, "2030 Sürdürülebilir Kalkınma

Gündemi"nin kabul edilmesine öncülük etmiştir. BM bu zirveden sonra da sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gündemde tutmak amacıyla çeşitli raporlar yayınlamakta ve ilgili konularda çeşitli toplantılar düzenlemeye devam etmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri şu şekildedir (United Nations, t.y.):

- **Yoksulluğun son bulması:** 2030 yılına kadar ulusal nitelikteki yoksulluk tanımına uyabilecek şekilde yaşayan her yaştan ve kesimden insanı, temel ekonomik kaynaklara ve hizmetlere erişimi sağlayabilecek düzeye getirmeyi hedeflemektedir. Umumiyetle az gelişmiş ülkelerde olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerin yoksulluk içinde yaşayan insanları refaha ulaştırmak adına kalkınma stratejilerine dayalı sağlam politikalar geliştirebilmeleri için altyapı oluşturmak ve yatırımları desteklemek üzerine geliştirilmiş bir maddedir.
- **Açlığın Son Bulması:** 2030 yılına kadar açlığın sona erdirilmesi ve özellikle çocuklar, yaşlılar, hamile ve emziren kadınlar başta olmak üzere herkesin güvenli ve yeterli miktarda besin erişimine ulaşımının güvence altına alınması hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra 2030 yılına kadar tarımsal verimliliğin artırılması adına çiftçiler, balıkçılar, çobanlar, gıda üreticileri başta olmak üzere üretim sahasında istihdam edilmiş olan meslek gruplarının gelir kaygılarını ortadan kaldırarak, gıda hammadde piyasalarının ve türevlerinin etkin bir biçimde işlemesi sağlanmalıdır.
- **Sağlık ve Kaliteli Yaşam:** Bu amaç doğrultusunda 2030 yılına kadar ulaşılmak üzere, küresel anne ölümlerinin azaltılması, önlenebilir yeni doğan, bebek ve 5 yaş altı çocuk ölümlerinin azaltılması, tüberküloz ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar ile hipertansiyon, kardiovasküler hastalıklar, diyabet ve solunum yolu hastalıkları gibi bulaşıcı olmayan hastalıkların azaltılması, uyuşturucu madde kullanımı ile alkol tüketiminin azaltılması, intihar ölüm hızının düşürülmesi ve ölümlü trafik kazalarının önlenmesi gibi 13 hedef belirlenmiştir.
- **Nitelikli Eğitim:** Yaşam boyu öğrenime desteği içeren bu hedef insanların her düzeyde temel eğitim ve mesleki eğitime erişimlerinin eşit biçimde sağlanabilmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda okul öncesi eğitim de dâhil olmak üzere herkesin ücretsiz ve nitelikli eğitimle toplumun kültürel olarak okuryazar ve matematiksel becerileri kazanmış olarak kalkınma sağlanabileceği vurgulanmıştır.
- **Toplumsal Cinsiyet Eşitliği:** Kadınlara karşı yapılan her türlü istismarı kapsayan şiddetin sona ermesi, kadınların ve kız çocuklarının her düzeyde eğitimle güçlenerek siyasi, ekonomik ve sosyal hayata tam ve etkin bir biçimde katılabilmeleri, lider olma haklarına sahip olmaları gibi fırsatlar tanınmasının güvence altına alınması hedeflenmektedir.

- **Temiz Su ve Sanitasyon:** 2030 yılına kadar içme suyuna evrensel erişimin sağlanması, su kıtlığına mahkûm olan insanların sayısının önemli ölçüde azaltılması, tatlı su tedarikinin artırılması, dağları, ormanları, nehirleri, gölleri kapsayan su ekosistemlerinin korunması, atık su arıtımı, geri dönüşüm gibi suyla ve sıhhi koşullarla ilgili muhtelif uygulamaların geliştirilmesine destek verilmesi amaçlanmıştır.
- **Erişilebilir ve Temiz Enerji:** Bu hedef doğrultusunda günlük hayatta kullanılan enerjiye herkesin uygun fiyatla erişiminin güvence altına alınmasını sağlamak için 2030 yılına kadar az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere ülkelerin enerji altyapılarının ve hizmetlerinin geliştirilmesinin desteklenmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra küresel enerji kaynakları içerisinde yenilenebilir enerji payının artırılması, sürdürülebilir enerji üretimi altyapısına finansman aktarımı ile yatırımların doğrudan Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH) içerisindeki yüzdeler oranının artırılması vurgulanmaktadır.
- **İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme:** “İnsana Yakışır İş” kavramı, ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerini sadece maddi kazançlarla değil, aynı zamanda insan onuruna saygı gösteren, adil ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşen iş fırsatları olarak ele alır. Bu yaklaşımla, ekonominin sadece büyüme odaklı olmaması, aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesinin artırılması ve toplumsal refahın güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma koşullarının iyileştirilmesi, iş güvenliğinin sağlanması, kişi başına düşen gelir artışının ulusal koşullara uygun olarak yükselmesi ve ekonomik verimliliğin devamlılığı da bu hedeflerin arasındadır.
- **Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı:** Sürdürülebilir kalkınmanın temel unsurlarını oluşturan sanayi, yenilikçilik ve altyapı hedefi bu alandaki yatırımları artırma yoluyla gelişimi desteklemeye ve küreselleşmenin getirdiği eşitsizliklerin ortadan kaldırılmaya matuf ortaya konmuş bir hedeftir. Sanayileşme ile birlikte küçük ve orta ölçekteki işletmelerin desteklenmesi ve sanayinin istihdamının ve gayrisafi yurt içi hasıladaki payının 2030 yılına kadar önemli ölçüde artırılması sağlanmalıdır.
- **Eşitsizliklerin Azaltılması:** Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin sadece ekonomik büyümeye odaklanmayıp aynı zamanda sosyal adalet ve eşitlik ilkelerini de içeren bu hedefle 2030 yılına kadar yaş, cinsiyet, engellilik, etnik köken, dini inanç ya da başka unsurlar gözetilmeksizin herkesin sosyal, ekonomik ve eğitim olanaklarına adil bir şekilde erişim hakkı sağlaması amaçlanmaktadır.

- **Sürdürülebilir Şehirler ve Toplulukları:** Bu hedef, kentleşme süreçlerini yönetmeyi, şehirlerde sürdürülebilir kalkınma ilkelerini teşvik etmeyi ve toplumların yaşam kalitesini artırmayı amaçlamaktadır. Bu hedefle artan şehir nüfusunun temel hizmetlere ve uygun fiyatlı konutlara erişiminin kolaylaştırılması, şehirlerdeki kültürel mirasın korunması, güvenli ulaşım hizmetlerinin sağlanması ve doğal kaynakların korunması gibi muhtelif konulara dikkat çekilmektedir.
- **Sorumlu Üretim ve Tüketim:** Bu hedefle doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, atık miktarının azaltılması ve bireylerin tüketim alışkanlıklarının bilinçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu hedef; tüketicilerin her birinin neden olduğu küresel çapta gıda atığının ve hasat sonrası kayıplar dahil tedarik zincirindeki tüketilmeyecek hale gelen gıda kayıplarının azaltılması, insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerin en aza indirilmesi gibi bir dizi stratejiyi içermektedir.
- **İklim Eylemi:** Bu hedef kapsamında iklim değişikliğiyle mücadele ve iklimle ilgili olumsuz gelişmelerle başa çıkma konusunda toplumu bilinçlendirme amaçlanmaktadır. Küresel çapta yaşanan bir kriz olan iklim değişikliği insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkarak insanların geleceği için bir tehdit olmaya başlamıştır. İklim değişikliğinin etkilerini önlemek için gerekli önlemlerin ulusal politika ve stratejilerle bütüncül bir yaklaşımla alınması gerekmektedir. Günümüzde yaşanan iklim odaklı risklerden gıda ve su sıkıntısının artmasının önüne geçmek için ve iklim kriz yönetiminin oluşturulabilmesi için iklim finansman ve desteği sağlanmalıdır.
- **Sudaki Yaşam:** Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında belirlenen bu hedef öncelikle denizlerin, okyanusların ve diğer su kaynaklarının korunması, sıvı, kimyasal ve plastik atıkların su kaynaklarına ulaşmasının önlenmesi, su kirliliği ile mücadelenin teşvik edilmesini amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra su altı ekosistemlerin ve deniz biyoçeşitliliğinin koruma altına alınması, avlanmanın kısıtlanması gibi muhtelif konular vurgulanmaktadır.
- **Karasal Yaşam:** İnsanlar için hayati önem taşıyan ormanlar ve biyoçeşitliliğin koruma altına alınması kapsamında belirlenen bu hedef doğrultusunda kuraklığın, ormansızlaşmanın ve çölleşmenin engellenmesi, doğal yaşam alanlarının nesiller arası aktarımının sağlıklı bir

şekilde yapılabilmesi, karasal ekosistemlerin sürdürülebilir bir anlayışla korunması amaçlanmaktadır.

- **Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar:** Bu hedef doğrultusunda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için barış ve adalet temelinde güçlü ve şeffaf kurumların oluşturulmasını amaçlamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu ile ilgili olan bu hedefle her türlü şiddetin azaltılarak terör ve suçla mücadelede bilakis gelişmekte olan ülkelerde uluslararası işbirliğinin sağlanması vurgulanmaktadır.
- **Amaçlar İçin Ortaklıklar:** Diğer tüm hedeflerin tamamlayıcısı niteliğindeki bu hedef; sürdürülebilir kalkınmanın başarılması için küresel iş birliğini, ortaklığı ve dayanışmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu maddede finans, teknoloji, ticaret gibi alanlarda uluslararası işbirliğinin geliştirilmesini hedeflenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 19)

Kavramın ortaya atılmasından bu yana, birçok uluslararası konferans, kongre, zirve ve toplantı düzenlenmiş ve bu etkinliklerin sonucunda çeşitli bildirgeler, raporlar, kararlar, konvansiyonlar ve anlaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu süreç, çevre sorunlarıyla ilgili farkındalığın artmasına ve sürdürülebilir kalkınma kavramının oluşturulması ve geliştirilmesine doğrudan ve dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Çizelge 2, bu önemli faaliyetlerin kronolojik bir özetini sunmaktadır.

Çizelge 1. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Kronolojik Özeti (Klarin, 2018, s.72)

Yıl	Etkinlik	Konu
1969	“İnsan ve Çevresi” ya da “U Thant Raporu” olarak bilinen rapor BM tarafından yayınlanmıştır.	Küresel çevresel bozulmaları önleme
1972	Birinci BM ve UNEP Dünya İnsan Çevresi Konferansı, Stockholm, İsveç.	Tek Bir Dünya sloganı altında, çevrenin korunmasına yönelik eylem planı
1975	UNESCO Çevre Eğitimi	Belgrad Charter olarak bilinen

	Konferansı, Belgrad, Yugoslavya.	küresel bir çevre eğitim çerçevesinin oluşturulması.
1975	Uluslararası İnsan Çevresi Kongresi (HESC), Kyoto, Japonya	1972'de Stockholm'de olduğu gibi insani sorunların ele alınması
1979	Birinci Dünya İklim Konferansı, Cenevre, İsviçre.	İklim değişikliği araştırma ve izleme programlarının geliştirilmesi
1981	En Az Gelişmiş Ülkelerle ilişkin ilk BM Konferansı, Paris, Fransa.	Az gelişmiş ülkelere yardım için gerekli hazırlıklar ve önlemler
1984	Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (WCED) kurulması.	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında işbirliği ve çevrenin korunmasına ilişkin küresel kalkınma planları
1987	WCED Ortak Geleceğimiz (Brundtland) raporu yayımlandı.	Sürdürülebilir kalkınma kavramının temel ilkelerini içeren bir rapor
1987	Montreal Protokolü yayınlanması	Ozon tabakası üzerindeki zararlı etkilere ilişkin araştırmaların sonuçları
1990	İkinci Dünya İklim Konferansı, Cenevre, İsviçre	İklim değişikliği araştırma ve izleme programının daha da geliştirilmesi ve küresel İklim Değişikliği İzleme Sisteminin oluşturulması.
1992	Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Yeryüzü Zirvesi veya	Sürdürülebilir kalkınmanın ilkeleri ve gelecekteki görevlerin çerçevesi

	Rio Konferansı), Rio de Janeiro, Brezilya.	
1997	Kyoto İklim Değişikliği Konferansı, Kyoto, Japonya.	CO2 ve diğer sera gazı emisyonlarının azaltılması
2000	BM Milenyum bildirgesini yayınladı.	2015'e kadar belirlenen sekiz Milenyum Kalkınma Hedefini içeren bildiri
2002	Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, Johannesburg, Güney Afrika.	Önceki yükümlülükleri yeniden teyit eden ve kavramın gelecekte uygulanmasına yönelik kılavuz ilkeleri belirleyen Rio Konferansı'ndan bu yana geçen süre zarfında elde edilen sonuçları içeren rapor
2009	Üçüncü Dünya İklim Konferansı, Cenevre, İsviçre.	Olası felaketlerin zamanında öngörülmesi amacıyla küresel İklim Değişikliği İzleme Sisteminin daha da geliştirilmesi
2009	Dünya Kongresi Zirvesi G20, Pittsburgh, ABD.	G20 üyesi ülkelerinin, ılımlı ve sürdürülebilir bir ekonomi konusunda anlaşma varması
2012	BM konferansı Rio +20, Rio de Janeiro, Brezilya.	Rio konferansından yirmi yıl sonra hazırlanan "İstedığımız Gelecek" raporu, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine olan bağlılığı ve küresel yeşil ekonomi
2014	Küresel Ortaklıklar İçin Birinci Yüksek Düzeyli Toplantı (Meksiko-2014)	Kalkınma işbirliğinde etkinliğin artırılmasında küresel ilerlemelerin değerlendirilmesi, ilerlemenin artırılmasında ihtiyaç duyulan

		eylemler ve 2015 sonrası küresel kalkınma gündemi
2015	BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi 2015, New York	2030 yılına kadar ulaşılması gereken 17 kalkınma hedefinin yayınlanması
2015	BM iklim değişikliği konferansı COP21 Paris İklim değişikliği Konferansı, Paris, Fransa	Küresel ısınmanın azaltılması ve sınırlandırılması amacıyla sera gazlarının azaltılmasına ilişkin anlaşma
2016	Dünya İnsani Zirvesi, 2016, İstanbul	İnsani yardımların daha verimli ve etkili bir şekilde yapılması
2017	G20 Liderler Zirvesi, 2017, Almanya, Hamburg	Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma ve iklim değişikliği ile mücadelede küresel işbirliğinin önemi
2018	BM İklim Değişikliği Konferansı (COP24), Polonya	İklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası işbirliğinin gelişmesi ve somut adımların atılmasının önemi
2019	BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (New York, ABD)	2030 SKH'ne yönelik gelişmelerin değerlendirilmesi
2020	Dünya Ekonomik Forumu (WEF), Davos	Sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik çalışmaların artması, küresel ekonomik ve sosyal problemlerin ele alınması
2021	BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (HLPF), Çevrimiçi	Pandemi sonrası yaşanan toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi
2022	BM İklim Konferansı	İklim finansmanı ve gelişmekte olan

	(COP27), Mısır	ülkelere destek, uluslararası işbirliğinin önemi
--	----------------	--

1.3. Kurumsal Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini gerçekleştirmek ve ortak refahı arttırmak için yukarıda belirtilen zorlukların bütüncül bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Yani uzun vadeli, adil ve ekonomik kalkınma için birçok değişkenin bir arada düşünüldüğü bir model geliştirilmelidir. Nitekim ekonomik büyümeyi öncelikli olarak düşünen bir finansal model, kapitalist ekonomik çerçevede geçerli olmaya devam edecektir. Ancak yoksulluk, adaletsiz servet dağılımı, çevresel sorunlar gibi muhtelif aksaklıkların uzun vadede sistemin işlevselliğini tehdit ettiği göz önünde bulundurulduğunda, mevcut kapitalist sistemin yerini özgün, sürdürülebilir ve ortak refahı gözeten bir sistemin alması gerektiği açıkça görülmektedir. Bu çerçevede kurumların da tüm toplumların karşı karşıya olduğu söz konusu sorunların ortadan kaldırılması için önlem ve çözüm üretmeye katılmaları gerekmektedir (Karakaya, 2020, s. 61).

Tarihsel olarak, sürdürülebilirlik ve ilgili raporlama konuları üzerine odaklanma ve gelişme, zaman içinde çeşitli değişikliklere tabi olmuştur. 1970'ler ve 1980'lerde, çalışmalar genellikle sosyal raporlamaya odaklanırken, 1990'larda çevresel raporlama daha fazla ilgi çekmiştir. Milenyumun başından itibaren ise terimlerin ağırlığı genellikle KSS (Kurumsal Sosyal Sorumluluk) veya sürdürülebilirlik raporlaması analizine doğru kaymıştır.

Nitekim son 50 yıl içinde, toplumların yanı sıra şirketler için de sosyal konuların doğal çevrenin önemi ciddi ölçüde değişmiştir. Şirket yöneticileri, geleneksel finansal hedeflerin ötesinde genişletilmiş hedeflere ihtiyaç duyduklarının farkına varmışlardır. Sürdürülebilirlik teriminin iş dünyasına girmesiyle birlikte, giderek daha fazla firma sürdürülebilirliğin önemini kavramakta ve kuruluşlarının sosyal ve çevresel hedeflerini vurgulamaktadır (Ondoğan, 2023, s. 531).

Kurumsal sürdürülebilirliği ekonomik, çevresel ve sosyal konuları, ilgili tarafların mevcut ve gelecek nesillere fayda sağlayacak şekilde dengeli, kapsamlı ve uzun vadeli olarak ele alan bir iş yaklaşımı olarak tanımlarsak, sürdürülebilirliği hedefleyen organizasyonların ekonomik performans, sosyal eşitlik ve ekolojik koruma olmak üzere üç boyuttaki performanslarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Bu üç performans şu şekilde açıklanabilir;

- **Ekonomik Performans:** Ekonomik performans, işletmenin finansal kararlarını ve operasyonlarını kapsar. Sürdürülebilir kurumsal bir işletmenin ekonomik olarak başarılı olması, karlılık, verimlilik ve uzun vadeli büyüme gibi faktörlere odaklanması gerektiği anlamına gelir. İşletmelerin karlılık elde etmek için ekonomik olarak sürdürülebilir faaliyetler yürütmesi ve finansal kaynakları etkili bir şekilde yönetmesi önemlidir.
- **Sosyal Eşitlik:** Sosyal boyut, işletmenin çalışanları, tedarikçileri, müşterileri ve toplumun genelini kapsayan sosyal etkilerini içerir. Sosyal eşitlik, işletmenin adalet, çeşitlilik, çalışan hakları ve iş sağlığı gibi konulara nasıl yaklaştığını belirler. İşletmeler, çalışanlarına adil ve eşit muamele sağlamalı, tedarik zincirinde insan haklarını ve işçi haklarını korumalı ve toplumla etkileşimlerinde pozitif bir rol oynamalıdır.
- **Ekolojik Koruma:** Çevresel boyut, işletmenin çevresel etkilerini ve doğal kaynakları nasıl koruduğunu içerir. Sürdürülebilir bir işletme, sera gazı emisyonlarını azaltmak, atık yönetimini iyileştirmek, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş yapmak ve biyoçeşitliliği korumak gibi çevresel sorumluluklarına odaklanmalıdır. Bu şekilde, işletmeler gelecek nesiller için yaşanabilir bir çevre bırakma sorumluluğunu üstlenirler.

Bu üç boyut, sürdürülebilirlik kavramının bütüncül bir şekilde ele alınmasını sağlar ve işletmelerin ekonomik başarıyı, sosyal adaleti ve çevresel korumayı dengeli bir şekilde sağlamalarına yardımcı olur. Bu sayede, işletmeler hem kendi uzun vadeli başarılarını hem de toplumun ve çevrenin refahını destekleyebilirler(Tuna & Besler, 2015, s. 176).

Marcel van Marrewijk ve Marco Werre “Multiple Levels of Corporate Sustainability” isimli makalesine göre; her kurumun sistem içerisindeki faaliyet gösterdiği şartlara göre hedefleri ve stratejileri doğrultusunda bir yaklaşım benimsemelidir. Müellifler bu alanda kurumların yaklaşımını beş farklı başlıkta, şu şekilde incelemiştir (Marrewijk & Werre, 2003, s. 107).

- **Uyum Odaklı:** Sürdürülebilirlik, kurumlar için yalnızca yasal bir düzenleme olmanın ötesinde, bir sorumluluk ve ahlaki değerler biçimi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple, kurumlar konusundaki çabaların toplum ve çevre odaklı olması gerektiği ifade edilmektedir. Sürdürülebilirlik, kurumlara çevre dostu ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çözümler üretmektedir.

- **Kar Odaklı:** Kurumların kendi karlılıklarını arttırmanın yanı sıra müşteriler, ortaklar ve çalışanlar nezdinde sosyal ve etik konuları dikkate almasına vurgu yapılmaktadır. Sürdürülebilirlik kapsamında kurumların benimsediği uygulamaların, maliyet ve kaynak kullanımında tasarruf, atık azaltma gibi mali motivasyonların güçlenebileceği ifade edilmektedir.
- **Yardımseverlik Odaklı:** Kurumların sosyal sorumluluk ve çevreyi koruma gibi değerlere önem verdiği, sadece karlılık değil çalışanların ve toplumun refahını gözeterek kararlar alacağı bir motivasyon olduğu belirtilmektedir. Kurumlar ekonomik kalkınmayı, sosyal ve çevresel sorumluluğu dengede tutmaya özen göstermektedir.
- **Sinerji Odaklı:** Sürdürülebilirlik konusunda kurumların daha geniş bir perspektif benimsemelerini ve tüm paydaşlarla beraber kazanmaya yönelik sosyal, ekonomik ve ekolojik dengeyi gözeterek uygulamalar üretmeleri gerekmektedir. Toplumun işbirliği içerisinde olmalarına önem verilmektedir.
- **Bütüncül Yaklaşım:** Bu ifade ile her bireyin ve kurumun diğer bireylere ve çevreye karşı evrensel sorumluluklar taşıması gerektiği belirtilmektedir. Sürdürülebilirliğe bütüncül bir yaklaşımla uymayan kurumların uzun vadede başarı gösteremeyeceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, işletmelerin sürdürülebilirlik konusunda farklı seviyelerde faaliyet gösterdiği ve bu seviyelere uygun stratejiler geliştirmesi gerektiği, sürdürülebilirlik performansının ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının da dikkate alınması gerektiği önemle vurgulanmaktadır. Bu şekilde, işletmelerin sürdürülebilirlik alanında daha etkili ve kapsamlı bir yaklaşım benimsemeleri teşvik edilmelidir. Kurumlar, sürdürülebilirliğin dinamik bir yapısını oluşturduğu için güncel strateji planlamalarını, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun şekilde düzenlemeleri gerekmektedir. Kurumların kalkınma ve büyüme üzerindeki etkilerinin belirlenmesi, büyüme ve kalkınma arasında daha tutarlı ilişkilerin kurulmasını sağlayabilir. Ülkelerin kendilerine özgü koşulları dikkate alarak, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmelerini sağlayacak kurumların gelişimi, kurumsal sürdürülebilirlik açısından önemli bir husustur. (Marrewijk & Werre, 2003, s. 107).

Bu konu ile ilgili bazı ampirik çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Pava ve Krausz “The Association Between Corporate Social-Responsibility and Financial Performance: The Paradox of Social Cost” isimli makalede, kurumların benimsediği sürdürülebilir kalkınma uygulamaları ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yazarlar, geleneksel sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının finansal performans üzerinde olumsuz bir etkiye

sahip olduğu varsayımının hâkim olduğunu ancak bazı çalışmaların geleneksel sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının uzun vadede finansal performansı arttırabileceğinin öne sürüldüğünü ifade etmektedirler. Makalede kurumsal sosyal sürdürülebilirliğin finansal performans arasındaki ilişkinin hem yönünü hem de derecesini ölçmeye çalışan yirmiden fazla ampirik çalışma incelenmiştir. Bu çalışmaların on ikisinde pozitif yönlü, birinde negatif yönlü bir ilişki bulunduğu, sekizinde ise ilişki bulunamadığı, daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır(Pava & Krausz, 1996, s. 322). Mevcut literatürde bu konu ile ilgili kurumların sürdürülebilir kalkınma uygulamaları ile finansal performans arasındaki istatistiksel ilişkinin daha fazla incelenerek, uzun vadede fayda ve maliyetlere dair daha net bir anlayış oluşturacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kurumların sürdürülebilirlik performanslarını ölçmek, yönetmek ve raporlamak için geniş bir çerçeve sunan Küresel Raporlama İnisyatifi (Global Reporting Initiative-GRI) kuruluşundan faydalanılmaktadır. Bu raporlar, kurumların ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlardaki etkilerini değerlendirme ve paydaşlarına şeffaf bir şekilde bildirmelerine yardımcı olur. GRI kurumların sürdürülebilirlik raporlarını hazırlarken belirli standartların yanı sıra temel ilkeleri, kılavuzları ve göstergeleri içermektedir (Borsa İstanbul, 2020, s. 53).

Türkiye açısından konuya bakıldığında, kurumsal sürdürülebilirlik portalı olan www.kurumsalsurdurulebilirlik.com'un verilerine göre, Türkiye'de faaliyet gösteren 96 kuruluş toplamda 248 rapor yayınlamıştır. Bu raporlardan 191 tanesi GRI (Global Reporting Initiative) standardına uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, 2016 yılından itibaren, BIST 50 Endeksi'nde yer alan şirketlere ek olarak, BIST 100 Endeksi'nde yer alan bazı şirketler gönüllü olarak BIST Sürdürülebilirlik Endeksi değerlemesine tabi tutulmaktadır. Bu durum, Türkiye'deki şirketlerin sürdürülebilirlik raporlamasına verdiği önemi ve bu alandaki faaliyetlerin artışını göstermektedir. Bu gelişmeler, sürdürülebilirlik raporlamasının, Türkiye'deki işletmeler için giderek daha önemli hale geldiğini ve bu alanda yayınlanan rapor sayısında artış olduğunu ortaya koymaktadır.

Yayınlanan raporların, kurumun sürdürülebilirlik uygulamalarını objektif bir şekilde değerlendirebilmesi ve sürdürülebilirlik performansını net bir şekilde gösterebilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, raporlama standartlarının geliştirilmesine ve yeni yaklaşımlara yönelik çabalar son derece değerlidir. Bu çabalar sayesinde, kurumsal sürdürülebilirlik performansı etkili bir şekilde değerlendirilebilir hale gelir ve şirketler, kendilerini ve rakiplerini daha sağlıklı bir şekilde değerlendirme imkânına sahip olur. Bu

durum, hem şirketlerin kendi performanslarını hem de endüstri standartlarını daha iyi anlamalarına ve karşılaştırmalarına olanak tanımaktadır (Dalgıç Turhan vd., 2018, s. 31).

1.4. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Eleştirel Bir Yaklaşım

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, yoksulluk, eşitsizlik, çevresel bozulma ve adaletsizlik gibi küresel ölçekli sorunlara çözüm üretmeyi amaçlayan, evrensel ve çok boyutlu bir kalkınma vizyonu sunmaktadır. Ancak bu vizyon, her ne kadar insanlığın ortak iyiliği için şekillendirilmiş gibi görünse de arka planında barındırdığı şüpheler ve uygulamadaki çelişkiler sebebiyle eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Öncelikle, kalkınma teriminin yalnızca ekonomik büyüme odaklı ele alınması, onu sosyal ve ahlaki bağlamından koparmakta, bu durum da sürdürülebilirlik kavramının derinliğini ve etkisini sınırlandırmaktadır. Oysa kalkınma, sadece üretim ve tüketim kapasitesindeki artışı değil; toplumsal düzenin, adaletin, insan onurunun ve doğal çevrenin korunmasını da içermelidir. Modern kalkınma anlayışının kökeninde yer alan pozitivist ve materyalist yaklaşım, insan aklını mutlaklaştırarak geleneksel değerleri ve dini normları arka plana itmiştir. Bu durum, sürdürülebilirliğin temelindeki değer zeminini zayıflatmaktadır.

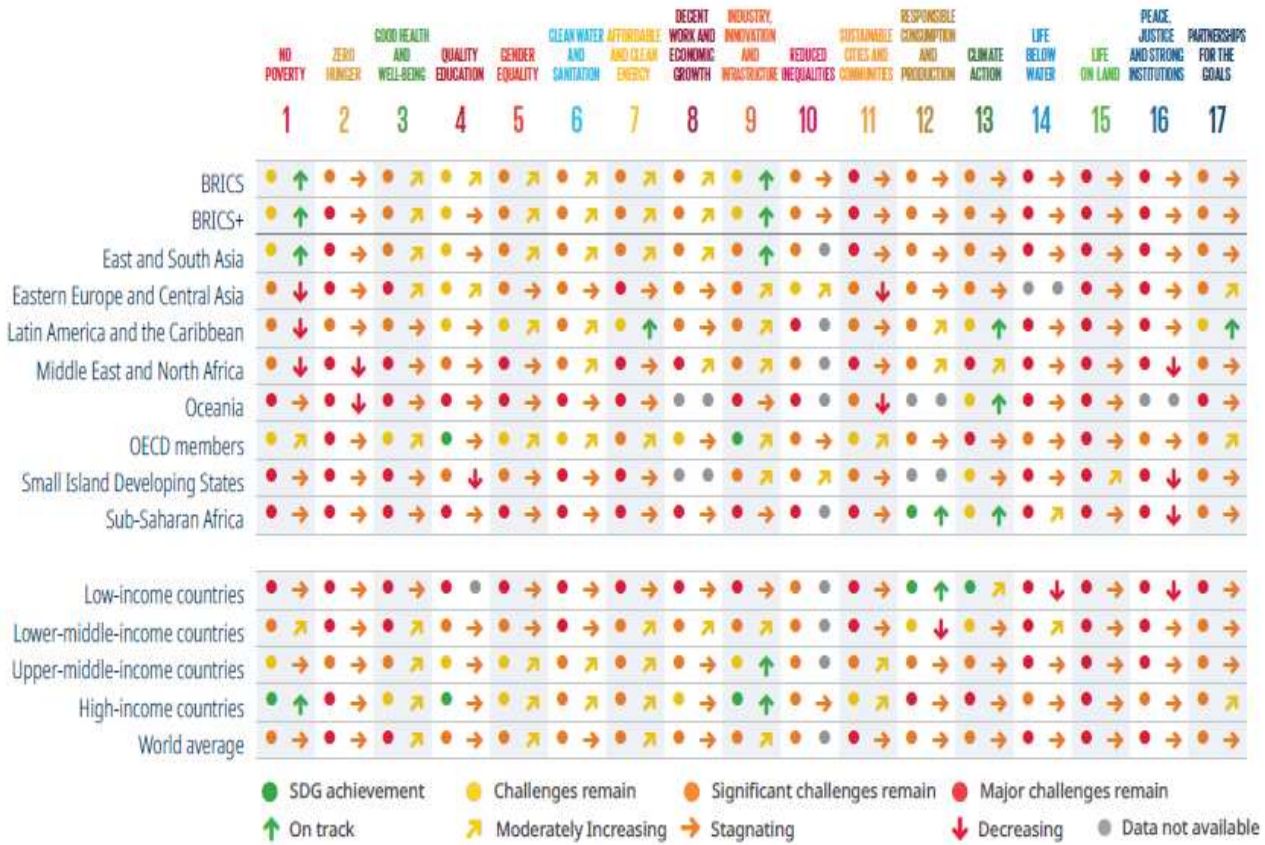
İslam düşüncesi çerçevesinden meseleye bakıldığında, örf, ahlak ve dini değerlerle temellenen bir kalkınma modelinin hem birey hem toplum hem de çevre için daha tutarlı ve bütüncül bir yapı sunduğu görülmektedir. Bu bağlamda İbn Haldun'un "asabiyet" kavramı dikkat çekicidir. İbn Haldun'a göre toplumların uzun ömürlü ve dengeli bir yapıya sahip olabilmesi, ortak inanç ve değerlere dayalı bir birliktelik anlayışına bağlıdır. Modern dönemde ise, özellikle Aydınlanma sonrası süreçte din ve örf sosyal hayattan dışlanmış, yerine seküler bireyci ve hedonizm odaklı bir sistem ikame edilmiştir. Böylece sosyal düzen, insan aklının sınırlarıyla şekillenen bir form kazanmış; sürdürülebilirlik gibi kavramlar da bu sınırlı perspektifin ürünü olmuştur. Bu nedenle, SKH'lerin çoğu zaman insani değerlerden yoksun, teknik çözümlere indirgenmiş politikalar şeklinde hayata geçirildiği görülmektedir.

Diğer taraftan, SKH'lerin uygulamada karşılaştığı sorunlar da ciddi eleştirilere neden olmaktadır. Özellikle küresel krizlerin çözümünde yeterli etki gösterilememesi, SKH'lerin sadece teknik bir çerçeve sunmakla yetindiğini göstermektedir. Örneğin, günümüzde hâlen devam eden Rusya-Ukrayna savaşı, Orta Doğu'daki istikrarsızlıklar ve küresel çapta yaşanan insan hakları ihlalleri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekliğiyle ilgili soru işaretleri doğurmaktadır. Barış ve adalet gibi hedeflerin varlığına rağmen, Filistin halkına yönelik insan hakları ihlalleri karşısında uluslararası kurumların sessiz kalması, bu hedeflerin evrensel

değil, konjonktürel ve çifte standartlı bir şekilde uygulandığı fikrini güçlendirmektedir. Böylece SKH'ler, kültürel çeşitliği, yerel değerleri ve ahlaki ilkeleri dışlayan tek sesli bir kalkınmacı zihniyetin aracı haline gelebilmektedir.

Ekonomik anlamda da ciddi çelişkiler göze çarpmaktadır. Mevcut kapitalist sistemin sermayeyi belirli güç merkezlerinde yoğunlaştırması, adil bir ekonomik düzen inşasını neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Küresel sermaye, az sayıdaki çok uluslu şirketlerin elinde toplanmakta ve bu yapılar, dünyanın en büyük çevresel tahribatlarına yol açmaktadır. Çin ve Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük ekonomik güçlerin, küresel çevre sorunlarında başrol oynaması, SKH'lerin çevresel hedefleriyle açıkça çelişmektedir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin sınırlı kaynaklara sahip olmaları ve SKH'leri uygulamada karşılaştıkları zorluklar, küresel düzeyde eşitsizliği daha da derinleştirmektedir. Kalkınmanın tüm ülkelere eşit sorumluluk yüklemesi gerektiği varsayımı, pratikte mümkün görünmemektedir. Zira kaynak kullanım oranları, sanayileşme düzeyleri ve çevresel etkiler ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Ancak mevcut sistem, bu farkları göz ardı ederek gelişmiş ülkelerin belirlediği kriterleri evrensel olarak dayatmaktadır (İ. Yılmaz, 2024, s. 24).

Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekten evrensel olabilmesi için; her ülkenin kendi sosyal, kültürel ve ekonomik gerçekliğini dikkate alan farklılaştırılmış sorumluluk anlayışının benimsenmesi fikrini ortaya çıkarmaktadır. Aksi hâlde, sürdürülebilirlik sadece gelişmiş ülkelerin kendi çıkarlarını meşrulaştırdıkları bir retorikten ibaret kalır. Bu konuda Nobel ödüllü Amartya Sen'in geliştirdiği en güçlü ve çağdaş eleştirilerden sayılabilecek bir yaklaşım olarak "kapasite yaklaşımı" örnek gösterilebilir. Her ne kadar bu yaklaşım liberal bir perspektif içerisinde ele alınsa da özünde faydacı teorilere köklü bir eleştiri getirmektedir. Amartya Sen, refahın yalnızca finansal fayda üzerinden tanımlanması sonucu konunun pek çok boyutunun ihmal edildiğini belirtmektedir. Böylece Sen bu indirgemeci bakışa karşı çıkarak klasik refahçı önermelere derinlemesine eleştiriler sunmaktadır (Sam, 2008, s. 60).

Şekil 4: Bölge ve Gruplarına Göre 2030 Hedefi İlerlemeleri (Sachs vd., 2024, s. 23)

Sonuç olarak SKH'ler, küresel ölçekte insanlığın karşı karşıya olduğu temel problemlere çözüm üretmeye yönelik önemli bir adım olmakla birlikte; içerdiği değer boşlukları, politik tutarsızlıklar ve uygulamadaki çelişkiler sebebiyle eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Gerçek bir sürdürülebilirlik ancak adalet, ahlak, kültürel çeşitlilik ve sorumluluk ilkelerinin merkeze alındığı bir yaklaşımla mümkündür. Bu anlamda İslami ilkelerle şekillenen bir kalkınma anlayışı, sürdürülebilirliğe değer temelli bir yön kazandırarak mevcut küresel çerçevenin eksikliklerini giderebilir.

Şekil 4'te yer alan hedeflerden çevreyle doğrudan ilişkili olan 6, 7, 13, 14 ve 15 numaralı başlıklar incelendiğinde, yüksek gelir grubu ülkelerin genel olarak dünya ortalamasının üzerinde bir performans sergilemelerine rağmen, çevresel sorunların çözümünde yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bu durum, özellikle 13, 14 ve 15. hedeflerde kırmızı yuvarlak simgelerle ve yatay yönlü oklarla gösterilmiştir. Bu simgeler, söz konusu ülkelerde bu alanlarda ilerlemenin ya durağan kaldığını ya da geriye gittiğini göstermektedir. Ancak şekilde dikkat çeken farklı bir durum daha söz konusudur. Hedef 13 (İklim Eylemi) açısından değerlendirildiğinde, tablonun alt kısmında yer alan gelir gruplarına göre sınıflandırılmış ülkeler arasında düşük gelir grubundaki ülkelerin bu hedefte pozitif yönde

ilerleme kaydettikleri görülmektedir. Buna karşın, diğer ülke gruplarında ise çoğunlukla durağanlık ya da gerileme söz konusudur. Bu durum ilk bakışta şaşırtıcıdır çünkü düşük gelirli ülkelerde sanayileşme düzeyi, üretim kapasitesi, imalat hacmi ve fosil yakıt tüketimi gibi etkenlerin daha sınırlı olduğu düşünülür. Ancak şekilde görüldüğü üzere bu ülkeler yalnızca daha az çevre tahribatı oluşturmamış aynı zamanda iklim eylemi konusunda somut adımlar attığını da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, sürdürülebilirlik endekslerinde çevresel göstergeler dikkate alındığında, genellikle yüksek gelirli ülkelerin lehine olan sıralamanın bu kez tersine döndüğü ve düşük gelirli ülkelerin öne çıktığı gözlemlenmektedir.

Şekil 4'ün genel görünümüne bakıldığında, sürdürülebilirlik temasının küresel düzeyde henüz istenilen etkiyi yaratamadığı açıkça görülmektedir. Yüksek ekonomik büyüme, toplumsal sorunlara kalıcı çözümler üretilmesi ve çevrenin korunması gibi başlıklar altında belirlenen küresel hedeflerin gerçekleştirilmesinde, farklı gelir seviyelerine sahip ülkelerin tatmin edici bir performans sergilediği söylenemez. Nitekim 2024 yılı Sürdürülebilirlik Raporu'nda yer alan söz konusu grafik, 2030 yılına kadar ulaşılması planlanan küresel hedeflerin önemli bir kısmında ilerlemenin yetersiz kaldığını ve amaçların büyük ölçüde yerine getirilemediğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (İ. Yılmaz, 2024, s. 26).

2. İSLAMİ FİNANS İLKE VE UYGULAMALARI ÇERÇEVESİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

2.1. İslami Finans Tanımı ve Temelleri

İslami finans, finansal işlemlerin tamamının İslami prensiplere uygun olarak gerçekleştirildiği bir sistemdir. İslam dini, faizin haram kabul edilmesi sebebiyle, İslami finansı modern finansal sistemlere alternatif olarak görmektedir. Son yıllarda yaşanan gelişmelerle birlikte, İslami finans küresel finans piyasalarında önemli bir alan olarak hızla gelişmektedir. Bu finansman yöntemleri, faizsiz işlemlerin teşvik edilmesi ve İslam ahlakının korunması ilkelerine dayanmaktadır. Bu yöntemler kaynağını İslam hukukundan almaktadır.

Temelinde akâid ilkeleri bulunan ve bu ilkelerin tamamlayıcısı olarak ibadet, ahlak esasları ve muamelat ilkeleri ile bir bütün olarak ifade edilen İslamiyet, külli ve kapsayıcı bir sistem olmakla birlikte hayatın bütün alanlarını kuşatan ölçüler getirmiştir. Hayatın bütün alanlarına temas eden ölçüler İslam dininin kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim'de temel ilkeleri ile birlikte belirlenmiştir. Ekonomi kurumuna ilişkin bilgilere ve bazı uygulama örneklerine

de Kuran-ı Kerim’de temas edilmiş, bu özelliğiyle İslami Finans’ın temel kaynağı olmuştur (Kazak & Okka, 2022).

Yaşadığımız çağda ana akım iktisat, etik ve politik yapısı ile şekillenen kurumların insanlar arası korelasyonunun, sosyal barış ve ekonomik kalkınma gibi muhtelif konuların İslami Finans ve temel kaynağı olan Kuran-ı Kerim etiklerine göre düzenlenmesine katkılar sunabilecek politikaların hızlandırılması son derece önem arz etmektedir. Zira finansal yapı, etik ve hukuki düzen Müslüman toplumların inanç sistemine göre düzenlendiğinde müreffeh bir toplum ve kalkınma sağlanmış olacaktır. Bu bağlamda gerek İslami finansın dayandığı temel ilkeler açısından, gerek toplumda artan talebin bir sonucu olarak proaktif bir şekilde ortaya çıkan farkındalık ile beraber İslami finansal kurumların sürdürülebilir kalkınma konusuna uygulamaları ile katkı sağlayacağı beklentisi kaçınılmaz olmuştur.

Zira İslami açıdan OECD’e göre sürdürülebilir kalkınma hedeflerine bakıldığında, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğine engel olmadan günümüzün ihtiyaçlarının karşılanmasını ifade eden kalkınma tanımı sadece maddi ihtiyaçları ifade ettiği için eksik görülmektedir. İslam inancına göre insanların dünya hayatını ve ahiret inancını dengede yaşayabilmeleri için maddi ihtiyaçların yanında manevi ihtiyaçların da dikkate alınması gerekmektedir. Zira itidal (denge) kavramının bireylerin, toplumun ve ekonominin sürdürülebilir ve adil bir şekilde yönetilmesinin temel prensiplerinden olduğu söylenebilir (Efe, 2021, s. 101)

İslami finans, insanları sadece üretim sürecinin girdileri ve tüketim için hedef pazar olarak görmek yerine, nihai amaç olarak insan refahına hizmet etmeyi hedeflemektedir. İnsanları fayda maksimizasyonu yapan ya da üretim sürecindeki bir süje olarak ele almak yerine, hem maddi hem de manevi refaha ihtiyaç duyan, ahlaki açıdan bilinçli varlıklar olarak ele almaktadır (Chapra, 2000, s. 17). Klasik iktisat sistemine göre insan “homo economicus” tabiri ile tamamen rasyonel çıkarlarını maksimize etmek üzere yaşayan ve günümüzde hedonist bir yapıya dönüşen tüketim odaklı bir modeldir. 18. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkan kapitalist iktisat; ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamın merkezine homo economicus olarak ifade edilen insan modelini oturtmuştur.

18. Ve 19. Yüzyıllar arasında yaşanan toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimler sebebiyle batılı entelektüeller dini inançlarını sorgulamaya başlamış ve yaratıcıya olan inançları zayıflamıştır. Nietzsche “Tanrı’nın Ölümü” ifadesi ile o dönemin düşünsel atmosferini özetlemiştir (Eryolu & Özaydın, 2023). O yıllarda ortaya çıkan kapitalist iktisat ve homo economicus insan modeli, içinde olduğu Batı toplumunun zihniyetini, geleneklerini

ve kültürünü yansıtmaktadır. Bu sebeple günümüz Batı insanı doğumdan ölüme kadar kendi kültür birikimini rahatlıkla sürdürürken, İslam toplumlarına mensup bireyler kendi kültüründen çok, Batı kültürü ile ortaya çıkan kapitalizm unsurlarını benimsemişlerdir. Bu da İslam toplumlarının kültürel bir bunalım içerisinde kalkınmaya çalışmasına neden olmuştur.

Malik Bennabi'nin "Ekonomi Dünyasında Müslüman" adlı eserinde belirttiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Müslümanlar, İslam ekonomisinin temel aksiyomları ışığında kendine özgü kalkınma sorunlarına çözümler üretmekte başarısız olmuşlardır. Bunun yerine, Müslüman bilim adamları, liberal önermeleri İslam ekonomisi ile uygulamayı hedeflemiş, Batılı ülkelerin kalkınma modellerini doğrudan aktarmayı tercih etmiş ve böylece Müslüman ülkelerin ekonomileri kapitalist hegemonyanın baskısı altında kalmıştır. Bu bağlamda, sosyal, ekonomik ve kültürel unsurlar arasında uyumlu bir denge oluşturulamamasının, Müslüman ülkelerin ekonomik kalkınma ve medeniyet alanında daha etkili bir şekilde ilerlemelerini engellediği akademik literatürde vurgulanmaktadır (Chachi, 2021, s. 915)

Müslüman toplumdaki bu eksikliğin genellikle yanlış bir algıdan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu algıya göre, Kur'an'ın normatif ilkelerine bağlı kalmaya çalışan Müslüman medeniyetler, Batı medeniyetlerince aydınlanmamış olarak kabul edilmektedir. Ne yazık ki, bu yanlış algı, bu normatif kaidelerin sanayi, bilim, eğitim ve sosyal reformlarda teknik ilerlemenin rasyonel araçlarını adalet ve feraset değerlerine uygun şekilde kurumsallaştırmaya teşvik ettiği gerçeğini görmelerini engellemektedir. Zira temeline yeryüzünün halifesi olarak insanı koyan İslam toplumunda devlet, insanların örgütlenmesinde, maddi ve manevi unsurlarla bir sentez oluşturabilme kapasitesine sahip dinamik bir role sahiptir. Devletin rolü, adaleti sağlamak, toplumsal düzenin oluşturulması, yoksullukla mücadele, eğitim ve sağlık, israfın bertaraf edilmesi gibi muhtelif konularda toplumsal adalet ve halkın refahını sağlayarak bu değerleri güçlendirmeye matuf yönetim şekilleri geliştirmektir. Ancak bireylerin menfaatleri gözetilirken kitlesel olarak toplumun menfaatleri hedeflenmektedir (Zaman & Qadir, 2020, s. 58).

Ülkelerin sosyal ve iktisadi yapısının temel yapı taşları olan bireylerin üretim, tüketim, tasarruf, yatırım ve adalet prensibine yönelik davranışların modern iktisadi anlayıştan farklı olarak kolektivizm üzerine odaklandığı görülmektedir. İslam bir yönden ferdiyetçi çizgisi ile bireylerin olgunlaşmasını, ahlak ve fazilet sahibi olmasını, bir yönüyle de fertleri ammenin hizmetine sunarak sosyal barışın sağlanmasını hedeflemektedir. (Ra'd 13/11) ayetinde "Bir toplum kendini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez." buyrulmuştur.

Müslümanlara göre İslam düşüncesi insanı yönlendiren en önemli güçtür. Bu güç ile ekonomi israftan korunan bir ortama dönüştürülebilir, işbirliğine ve ortaklığa açılan iş paylaşımları teşvik edilebilir. Tevhid prensibinin birleştirici gücü altında Müslüman toplumlar ulusal düzeylerde başarı potansiyeline sahiptir. Ancak bu başarıyı elde etmek için öncelikle rekabet, siyasi bütünlük ve insani gelişim alanlarında etkili olabilecek, transnasyonal kapitalizmin yerleşik kurumlarına karşı yeni stratejiler geliştirecek modellere ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir (Chapra, 2008, s. 35)

İslam, Yaratıcı, insan ve toplum arasında benzersiz bir ilişki kurmaktadır. Bu ilişki, çeşitli sosyal, siyasi, ekonomik ve finansal sistemlerin doğrudan etkilenmesini sağlayan ilahi hukuka dayanmaktadır. Dolayısıyla İslami bir sistemin ekonomik işlerinin nasıl düzenlenebileceğini anlamak için öncelikle bu ilişkinin doğasını bilmek önemlidir. İslam'ı diğer düşünce sistemlerinde ayıran şey, kutsal ile dünyevi arasında ayırım yapmayan ve tüm unsurların bütüncül bir yapı oluşturmasıdır. Bu nedenle İslami bir sistemin belirli bir yönü veya parçası, olan ekonomik sistemi, kavramsal çerçevesini anlamadan izole bir şekilde incelenmemelidir.

İslam, ekonomik boyutu da dâhil olmak üzere insan hayatının tüm yönleri için yol gösterici ilkeler ortaya koymakta ve bir dizi kural öngörmektedir. İslam'ın ilkelerine uygun olarak tasarlanmış bir ekonomik ve finansal sistem, modern, geleneksel, İslami olmayan bir sistemden elbette farklı olacaktır. Bu sistem; ekonomik kaynakların tahsisi, üretimi, mübadelesi ve dağıtımını konusunu İslam'ın temel ilkeleri ile ele almaktadır. Ekonomist Douglas North, bir ekonomik sistemi diğerinden ayıran şeyin, o sistemin "kurumsal iskeleti" olduğunu savunmaktadır. North'a göre ekonomik sistemlerin temel varlığı; her sistemin kendi içindeki kurumsal yapılarıdır. Bu kurumsal yapılar, bir ekonomik sistemin içindeki kuralların, normların ve uygulama programlarının bir araya gelmiş halidir. North'a göre kurumlar insani iletişimlerini düzenlemekte ve insanların davranışlarını yönlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Kısacası North'un vurgulamak istediği, insanların davranışlarını belirli bir sistemle teşvik ederek şekillendirme özelliğine sahip olan kurumlar, ekonomik sistemlerin kilit rolü konumunda olduğudur (Yolal Eroğlu, 2018, s. 167).

Yenidünya düzeni bağlamında yaşanan gelişmeler, uluslararası finansal sistemin geleneksel yapısı içinde İslamî finans sisteminin varlığı önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte, özellikle dini motiflerle küresel finansal sistem dışında kalan İslamî bankacılığın mevcut finansal sistemde var olabilmesi için, İslam ülkelerinde ve çeşitli Batı ülkelerinde alternatif finansman ve risk yönetimi yöntemlerinin geliştirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Modern çağın ilk İslami Finans kuruluşları 1900'lü yıllarda, özellikle sömürge yönetiminin altında olan İslam ülkelerinde yaşayan Müslümanların kimliklerini yeniden keşfetme yolunda attığı adımlar sonucu ortaya çıkmıştır. Faizsiz finans politikası ile işlem yapmayı amaçlayan ilk banka 1963 yılında Mısır'da Nil Deltası'ndaki Mit Ghamr'da, Dr. Ahmed El Najjar tarafından kurulmuştur. Bu banka, ilerleyen yıllarda diğer bölgelerde şubeler açarak büyümüştür. Ancak siyasi nedenlerden dolayı bankaların bazıları kapatılmış, bazıları ise devlet kurumları ile birleştirilmiştir. Bu girişim, faizsiz finansın modern anlamda ilk uygulamalarından biri olan önemli bir adım olarak kabul edilir. Yine 1963 yılında Malezya'da hac ibadetini eda edebilmek için tasarruf yapmak isteyen Müslümanlara destek olmak amacıyla "Tabung Haji" veya "Hacılar Fonu" adı ile bir banka kurulmuştur. Tabung Haji, sahip olduğu geniş hizmet yelpazesi sayesinde sayısız Müslüman hacıya tasarruf sağlamıştır.

1974 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı tarafından bölgesel kalkınma stratejisi ve Şeriat'a uygun finansman sağlamak amacıyla İslam Kalkınma Bankası'nı kurmuştur. 1975'de Dubai İslam Bankası ve daha sonra 1977'de Sudan Faisal İslam Bankası ve Kuveyt Finans Evi gibi birkaç büyük İslami ticari banka kurulmuştur. 1979'da İran İslam Devrimi'nin ardından bankacılık sistemini dönüştürmeyi başarmıştır. Benzer şekilde Pakistan aynı dönemde tüm bankacılık sektöründe İslamileştirmeye çalışmıştır ancak başarısız olmuştur. 1980'lerden itibaren İslami finansın küresel ölçekte yayılması ciddi bir ivme kazanmıştır. Bugün İslami finansın kaynakları kabul edilen Malezya, Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye ve İngiltere gibi ülkelerde İslami finans kurumlarının ortaya çıkışı da bu döneme dayanmaktadır (Kazak vd., 2018, s. 38)

Ülkemizde ilk İslami Finans uygulamaları resmi olarak faaliyete başladığı 1984'den beri sürekli gelişmiş ve Türkiye'deki finansal yapı içerisinde önemli bir öneme sahip olmuştur. İslami Finans'ın Türkiye'de gösterdiği gelişimi 3 bölüme ayırmak mümkündür; ilk dönem Sistemde Yer Edinme Dönemi (1984-1998), ikinci dönem; İhtiyatlı Gelişme Dönemi (1999-2013), üçüncü dönem; Stratejik Gelişme Dönemi (2014-2024)'dir. Sistemde Yer Edinme Dönemi 1984'de Albaraka Türk Katılım Bankası'nın kurulması ile başlamıştır. 1989 yılında kurulan Kuveyt Türk Katılım Bankası Türkiye'nin en büyük bankalarından biri olmuştur. 1990 yılında kurulan Anadolu Finans, Türkiye'de kurulan ilk Türk sermayeli özel finans kurumudur. Türkiye Finans Katılım Bankası 2005 yılında kurulmuştur. 2005 yılı Türkiye'de katılım bankalarına ilişkin kurallar ve standartları ile birlikte resmi bir çerçevenin çizildiği önemli bir dönüm noktasıdır. Şu anda Türkiye'de katılım bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren 6 adet katılım bankası bulunmaktadır. Bu bankaların 3'ü özel, 3'ü kamuya

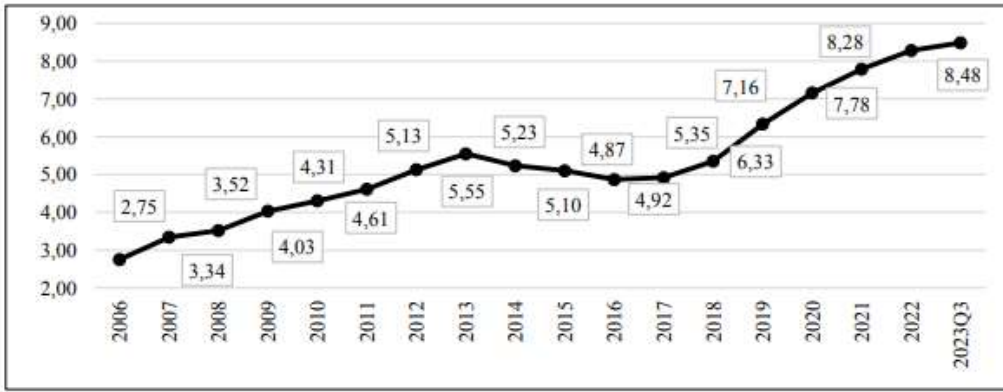
aittir. Özel sektöre ait olan finansal kuruluşlar; Albaraka Türk Katılım Bankası, Emlak Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası'dır. Kamuya ait olanlar ise Türkiye Finans Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası, Ziraat Katılım Bankası'dır (Canbaz, 2022, s. 40). Son yıllarda Türk katılım bankacılığının Türk bankacılık piyasasının içerisindeki payı, katılım bankası sayılarının artması ile büyüme eğilimindedir.

Çizelge 1. 1 Türkiye'de İslami finansın kronolojik gelişimi

Yıl	Gerçekleşen Olay
1983	Özel Finans Kurumları ile İlgili Bakanlar Kurulu Kararı
1985	Al Baraka Türk ve Faisal Finans Kurumu'nun Kurulması
1989	Kuveyt Türk Finans Kurumu'nun Kurulması
1991	Anadolu Finans Kurumu'nun Kurulması
1995	İhlas Finans Kurumu'nun Kurulması
1996	Asya Finans Kurumu'nun Kurulması
1999	ÖFK'ların Bankalar Kanunu Kapsamına Alınması
2001	Özel Finans Kurumları Birliği'nin Kurulması
2005	ÖFK'ların isminin "Katılım Bankası" Olarak Değiştirilmesi Özel Finans Kurumları Birliği'nin İsmi Türkiye Katılım Bankaları Birliği Olarak Değiştirilmesi Faisal Finans ve Anadolu Finans'ın Türkiye Finans Katılım Bankası Adı Altında Birleşmeleri
2010	Sukuk ile İlgili İlk Düzenlemenin SPK Tarafından Yapılması Kuveyt Türk Tarafından İlk Sukuk İhracının Yapılması
2011	Katılım 30 Endeksi'nin Yayınlanması İhlas Finans'ın İflası
2012	Hazine Müsteşarlığı Tarafından İlk Devlet Sukuku İhracının Yapılması
2014	Katılım 50 Endeksi'nin Yayınlanması

	Katılım Sigortacılığı Derneği'nin Kurulması İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Programı Eylem Planı İçerisine Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Sisteminin Geliştirilmesinin Dahil Edilmesi
2015	Ziraat Katılım'ın Kurulması Bank Asya'nın TMSF'ye Devredilmesi Faizsiz Finans Koordinasyon Kurulu'nun Kurulması
2016	Vakıf Katılım'ın Kurulması Ziraat Portföy Katılım Endeksi'nin Yayınlanması
2017	Katılım Sigortacılığı ile İlgili İlk Düzenlemenin Hazine Müsteşarlığı Tarafından Yapılması
2019	Türkiye Emlak Katılım Bankası'nın Kurulması
2021	31704 sayılı kanun ile Türkiye'de İlk Dijital Banka Kurulması
2023	Hayat Finans Katılım Bankası A.Ş. ve T.O.M Katılım Bankası A.Ş. dijital bankalarının kurulması

2023 yılında toplam 9 katılım bankası Türkiye'de aktif olarak faaliyetlerini yürütmektedir. Bunlardan 2'si yukarıdaki tabloda da söz konusu olan dijital bankalardır. Güncel verilere bakıldığında 2023 yılında katılım bankacılığının pek çok bilanço kaleminde artan bir ivme kaydettiği görülmektedir. Aktif büyüklüğü 2022 yılında 1.162 milyar TL iken 2023 yılındaki aktif büyüklüğü 2.040 milyar TL'ye yükselmiş ve piyasadaki payı 2023'ün 3. Çeyreğinde %8,48'e çıkmıştır. Katılım bankalarının toplanan fon hacmi 899 milyar TL iken 2023 yılında 1.516 milyar TL'ye ulaşarak piyasadaki payı %10,20'ye yükselmiştir. Fon kullandırma hacmi ise 555 milyar TL iken 2023 yılında 905 milyar TL'ye yükselerek piyasadaki payı %7,7 olmuştur. Şekil 2'deki grafikte de görüldüğü gibi Türkiye'de katılım bankaları 2023 yılında aktif büyüklük bazında en yüksek sektör payına ulaştığı görülmektedir (İKAM, 2024, s. 138).

Şekil 5: Aktif toplamı olarak katılım bankalarının Türk bankacılık sektörü içerisindeki payı (%) (Balkan, 2024, s. 97)

Küresel düzeydeki verilere göre, son yıllarda İslami finans Müslüman ağırlıklı ülkelerdeki finans sektöründe hızla gelişen bir bileşen olarak yerini korumaktadır. İslami finansın mevcut durumunu anlamak için İslami finans göstergelerinin eğilimlerini ve ilerlemelerini gözden geçirmek önemlidir. Zorlu finansal koşullarda yol almaya devam küresel İslami finans son yıllarda dünya ekonomisi ile birlikte pek çok zorlukla karşılaşmıştır. En başta COVID-19 salgını, Rusya-Ukrayna savaşı, iklim değişiklikleri ile birlikte ortaya çıkan doğal afetler gibi faktörler küresel düzeyde ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Salgınla birlikte aksayan tedarik zincirleri, ekonominin kısıtlanması, hizmet sektöründe meydana gelen durgunluklar ekonomi piyasalarında dalgalanmalara sebep olmuştur. Dünya genelinde alınan önlemlerin enflasyonu dizginleme odaklı olması, ülkelerdeki ekonomik büyüme performanslarını ve dünya ticaretini de etkilemiştir. 2023 Ekim ayı itibari ile Gazze'deki şiddetini arttıran soykırım ve buna bağlı olarak Akdeniz şeridinde bulunan Süveyş Kanalı'ndaki aksamalar ekonomiyi belirsizliğe itmeye devam etmiştir. Küresel düzeyde yaşanan tüm olumsuz gelişmelere rağmen 2022 yılı göstergelerine göre İslami finans dayanıklılık göstermiştir.

İslami Finans Raporu'na göre Suudi Arabistan'ın %32,9'luk (2021:%30,6) bir paya sahip olduğu ve sektördeki payında görece artış olduğu, aynı zamanda önde gelen İslami bankacılık payına sahip olan ülke konumunu koruduğu görülmektedir. Ekonomik yaptırımların ve para birimindeki değer kaybının etkisiyle İran'ın küresel İslami bankacılık varlıkları içerisindeki payı 2021'de %17,0 iken 2022 yılında %16,2'ye gerilediği görülmektedir. Malezya %11,1'lik büyüme oranıyla üçüncü sıradaki yerini korurken, BAE %10,0'dan %10,8'e, Kuveyt %6,3'den %6,6'ya yükselerek hafif bir ivme kazanmıştır. Bununla birlikte, İslami bankacılık varlıklarından aldıkları paya göre ilk 10'da yer alan diğer

ülkeler sırası ile Bahreyn, Türkiye, Bangladeş ve Endonezya'dır. Genel olarak beklenen İslami finans konsolidasyonu, hem yeni geleneksel hem de dijital İslami bankaların kurulmasıyla İslami bankacılık payındaki büyümenin sonraki yıllarda daha da artacağı düşünülmektedir (İslamic Financial Services Board, 2023, s. 23).

2.2. İslami Finansın Araçları ve Finansman Modelleri

İslami finans alanında yeterli sermayeye sahip olmayan girişimciler (fon talep edenler) ile sermayesi ile karlı bir yatırımda bulunmak isteyen (fon arz edenler) yatırımcıların birbiri ile bulunduğu piyasada işlemler genellikle katılım bankaları tarafından yapılmaktadır. Ancak bu iki grubun bulunduğu piyasadaki esaslar konvansiyonel bankalardan tamamen farklıdır. Katılım bankalarını konvansiyonel bankalardan ayıran en temel özellik fon kullandırma yöntemleridir. Konvansiyonel bankacılıkta taraflar arasında kar ve zarar konusunda karşılıklı anlayış, sorumluluk paylaşımı, taraflar arasında risk sarması yoktur. Yatırım karşılığı sabit kar sistemi olup, yatırım karşılığı zarar veya risk yoktur. Katılım bankaları, yatırımcılardan tasarrufları toplayarak yatırıma dönüştürürken uyguladığı işlemlerde hiçbir zaman nakit fon kullandırmamaktadır. Katılım bankalarının uyguladıkları fon kullanma yöntemleri şer'i hukuka uygun olarak geliştirilen ticaret ve ortaklığa dayalı modellerden ibarettir. Bu finansman modelleri şu şekildedir;

İslami	Finansta	Uygulanan	Temel	Finansman	Modelleri
Ortaklık Sözleşmeleri		Satış Sözleşmeleri		Diğer Sözleşmeler	
1.Mudarebe		1.Murabaha		1. İcare	
2.Müşareke		2.İstisna (Eser) Sözleşmesi		2.Sukuk	
		3.Teverruk		3.Karz-ı Hasen	

2. 2. 1. Satış Sözleşmeleri

2.2.1.1. Murabaha

Modern İslami Bankacılık ve Finansın ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynayan murabaha sözleşmesi; bir malın maliyeti üzerine belirli bir kar marjı eklenerek yapılan bir ticari işlemdir. İngilizce'de "cost-plus financing" olarak adlandırılmaktadır.

Malezya’da uzun vadeli kredili satışlar için “Bay’bi thaman ājil” (BBA), Türkiye’de ise “üretim desteği”, “bireysel finansman desteği” olarak adlandırılmaktadır (Güney, 2015b, s. 496). İslami finans kuruluşlarında uygulanan şekliyle murabaha; müşterinin talebi ile belirlenen bir malın, kurum tarafından ilk satıcıdan satın alınması ve ardından nihai müşteriye alış fiyatı üzerine belirli bir kar eklenerek vadeli olarak satılması işlemidir (TKBB, 2021a, s. 4).

Murabaha sözleşmesi; İslami finans sistemi içerisinde en yüksek paya sahip olan sözleşme türüdür ve bu nedenle çeşitli açılardan konvansiyonel kredi mekanizması ile benzerlik göstermektedir. Murabahanın kredi mekanizması ile özdeşleştirilmesinin en önemli sebeplerinden biri, murabahaya dayalı finansman oranlarının genellikle konvansiyonel kredi faiz oranlarına yakın seyretmesidir. Bu durum, İslami hassasiyetlere sahip müşterilerin finansman ihtiyaçlarını gidermek için yaygın bir şekilde murabaha sözleşmesine başvurmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, murabaha sözleşmesi, İslami finans kurumları kapsamında müşterilere sunulan fon kullandırma yöntemleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Murabaha sözleşmesi ile konvansiyonel kredi sözleşmeleri, mikro düzeyde benzerlik gösterse de, murabaha sözleşmelerinin alım satım sözleşmesi olması ve varlığa dayalılık ilkesinden dolayı makro düzeyde tamamen farklılaşmaktadır. Bu farklılık, murabahanın, ekonomik istikrar ve sürdürülebilirlik açısından konvansiyonel kredi mekanizmalarından ayrışmasını sağlamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022, s. 33).

6 Mayıs 2021’de TKBB tarafından murabaha standardı yayınlanmıştır.

2.2.1.2. İstisna (Eser) Sözleşmesi

İstisna sözleşmesi; taraflar arasında kararlaştırılan şartnamelere göre daha sonra üretilebilecek bir şeyi belirli bir fiyat karşılığında satın almak için yapılan bir sözleşmedir. Başka bir deyişle, imalatçının veya yüklenicinin tamamlandığında müşteriye teslim etme yükümlülüğü ile imal veya inşa edilecek belirli kalemlerin satış sözleşmesidir. İstisna akdinde, akdın konusu akdın yapıldığı anda mevcut olmayan mallardır, ancak hakkaniyet ilkesi ve örfi uygulama temelinde geçerli kabul edilir. İstisna sözleşmesi, imalatçı üzerinde malları üretme konusunda manevi bir yükümlülük yaratır, ancak işe başlamadan önce taraflardan herhangi biri diğerine bildirimde bulunarak sözleşmeyi iptal edebilir. Ancak imalatçı işe başladıktan sonra sözleşme tek taraflı olarak iptal edilemez (AAOIFI, 2024, ss. 279, 11. standart). Bu bağlamda gündeme gelen soru şudur: İslami finans kurumları bu yöntemle kendileriyle iş yapan yatırımcılara nasıl hizmet eder? Türkiye’deki katılım bankalarının bu konudaki hizmetleri nelerdir?

Bedeli, miktarı ve nitelikleri belirlenmiş ancak üretimi tamamlanmamış olan bir malın finansman talebi müşteri tarafından katılım bankasına iletilir. Finansman talebini onaylayan banka müşteriye belirlenmiş olan limiti tahsis eder. Sözleşmeye konu olan eserin üreticisi ile banka arasında istisna akdi gerçekleştirilir. Üreticiye ödemeyi banka yaparken müşteri en başta belirlenen kar ve vade ile bankaya borçlanır. Araç, uçak, gemi gibi büyük taşıtlar, toplu konut finansmanları, yarım kalan kooperatifler, büyük yapı işlerinin finansmanı gibi ticari borçlanmalarda istisna akdinden faydalanılmaktadır (TKBB, 2021, s. 14).

2.2.1.3. Teverruk

Nakit temin etmek isteyen bir kişi (müteverrik) tarafından vadeli olarak alınan bir emtianın, üçüncü bir kişiye, daha düşük fiyatla ve peşin olarak satılması işlemi “teverruk” olarak tanımlanmaktadır. Tamamen likidite amaçlı olarak gerçekleşen bu işleme konu olan emtianın, ilk satıcıdan başka birine intikal etmesi, bu işlemin bey’u’l-ine satışı kapsamına dâhil olmamasını sağlamaktadır. Kurumlar için teverruk bir yatırım veya finansman aracı değildir. Ancak şartlarına uyulduğu takdirde ihtiyaç hâsılinda caiz görülmüştür. Bu nedenle kurumlar mudarebe, sukuk ihracı gibi enstrümanları bırakarak fon toplamak için kullanmazlar (AAOIFI, 2024, s. 731).

Klasik teverruk işleminin yanında günümüzde ortaya çıkan diğer bir teverruk modeli organize teverruktur. Mahiyet ve hüküm açısından klasik teverruktan farklı olan organize teverruk gerçek bir alım satım amaçlamamakta ve faize benzer bir şekilde borçlanma yolu ile likidite elde etmektedir. Organize teverruk ya da ters teverruk olarak bilinen bu işlemde müşteriye vadeli olarak sattığı malı tekrar müşterisi adına peşin olarak satan kurumun yaptığı bu işlemin önceden plan dâhilinde hazırlanmaktadır. Muteber kabul edilen İslam İşbirliği Teşkilatına bağlı Fıkıh akademisi 26-30 Nisan 2009 yılında Şarika’da gerçekleştirdiği toplantıda yayınlanan 179 no’lu kararında organize teverruk işleminin kesin olarak caiz kabul edilmediğini belirtmektedir (Güney, 2015a, s. 48).

TKBB Katılım Finansı Standartları 2 No’lu ve AAOIFI Faizsiz Finans Standartları 30 No’lu standardında Teverruk konusu hakkındaki hüküm ve mahiyeti içeren prensipleri açıklamaktadır.

2.2.2.İslami Ortaklık Sözleşmeleri

2.2.2.1. Mudarebe

Girişimci ve yatırımcının karşılıklı güvене dayalı olarak, bir tarafın emeğini bir tarafın ise sermayesini ortaya koyarak bir araya geldikleri ortaklık türüne Mudarebe denir. Emek

sahibi ve sermayedarın gerçek kişi olabileceği gibi tüzel kişi olması da mümkündür. Mudarebe yönteminin, modern ekonomide merkezinde faiz olan borç verme işlemleri ya da anaparanın faizi üzerinden sermaye elde etme yöntemlerine güçlü bir alternatif olabileceği düşünülmektedir. Bu yöntemle projelerini hayata geçirecek sermayesi olmayan girişimciler sermaye fırsatı yakalarken, sermayesi atıl duran ve piyasaya dâhil olmayan yatırımcılar ise aktif bir şekilde iktisadi hayata katılma fırsatı yakalamaktadır.

İslami finans kurumlarında mudarebe ortaklığı, talep yönlü ve arz yönlü olmak üzere iki yöntem ile kullanılmaktadır. Talep yönlü mudarebe ortaklığı; bankanın emeğini ortaya koyarak fon toplayarak uyguladığı modeldir. Bu modelde kurumda biriken fonlar banka tarafından işletilmekte, fon sahipleri kar ve zarara katılmaktadır. Arz yönlü ise; bankanın fon arzı ile sermayedar tarafında olup, bu fonu kullanan girişimcinin emeğinin ortak olduğu modeldir.

2.2.2.2 Müşareke

Müşareke ortaklığı, iki veya daha fazla girişimcinin ortak bir şekilde kurdukları bir işin karını ve zararını paylaşmak üzere kurulan bir modeldir. Karlar ve zararlar, yatırılan öz sermaye hissesine göre paylaştırılmaktadır. Bu ortaklık türünün mudarebeden farkı; ortaklığa dahil olan tüm katılımcıların sermaye sağlamasıdır.

Katılım bankalarından bazıları sermayeyi yatırıma dönüştürmek için şirket kurarak müşareke ortaklığından faydalanmaktadır. Finansman ve yönetim sorumluluğu bankada olduğu ortaklıkta sermaye, yöneticiler tarafından banka adına işletilir. Genellikle, tarım, inşaat, ticaret gibi risk oranı düşük getiri oranı yüksek olan projelere yatırım yapılmaktadır. Söz konusu proje için katılma hesapları ile öz sermaye kullanılmışsa, kar ve zararın yanı sıra projenin gerçekleşmesi için yapılan harcamalar belirlenir. Daha sonra kar ve zarar, hesap sahipleri ve ortaklarının sermayeleri kadar paylaştırılır. Bankanın hakkı ise öz sermayenin payına düşen kar oranıdır (S. Bayındır, 2005, s. 144).

2.2.3. Diğer Sözleşmeler

2.2.3.1. İcare

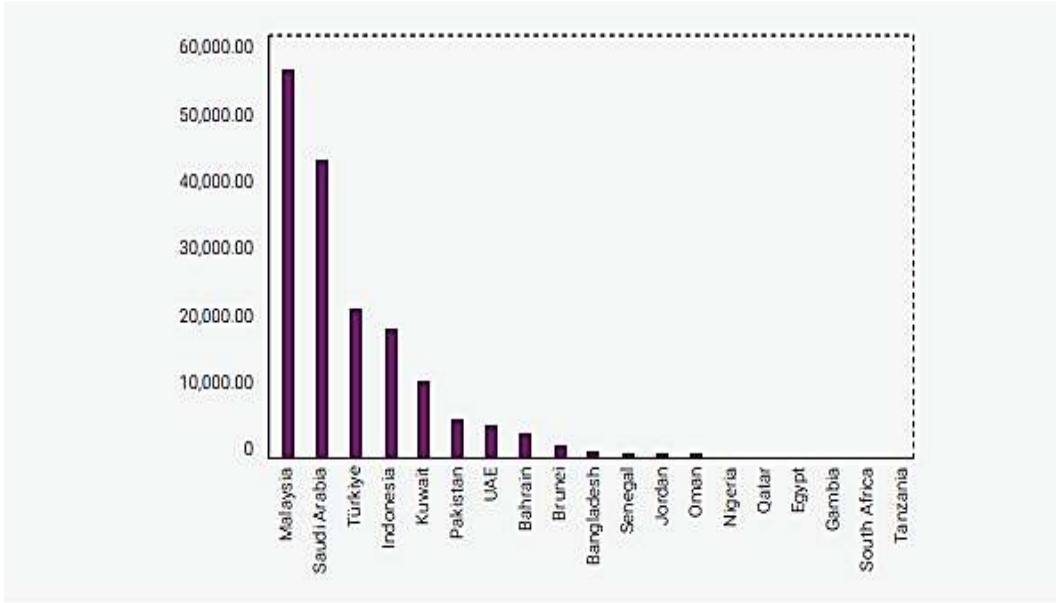
“İcare” terim olarak, bir varlığın kullanım ve yararlanma haklarının, belirli bir bedel ve belirli bir süre karşılığında karşı tarafa temlik edilmesini konu alan sözleşme türüdür. Bu sözleşme ile varlık sahibi hem malın mülkiyet hakkının kendisinde kalmasını sağlamış hem de belirli bir kira bedeli elde etmiş olur. Bunun yanında malın mülkiyetinin sorumluluk ve riskleri de kendisinde kalmış olur.

İcare modeli firmalara çok önemli ölçüde finansman kaynağı sunmaktadır. Sektördeki iş binalarının, fabrikaların, gemi ve uçakların, teçhizat ve bilgisayar sistemleri gibi pek çok menkul ve gayrimenkulün kiralanması firmalar için finansal imkân sağlamaktadır. Firmalar, bu varlıklar için büyük bütçeler ayırmadan icare yöntemiyle ihtiyaç duyduğu varlıkları kullanmakta ve büyük riske girmemektedir. Aynı zamanda fon sahipleri de yatırımlarını bu tür varlıklara yönelterek kira geliri elde etmektedir. Sukuk uygulamasında da yoğun bir şekilde kullanılan icare modelinin kullanım alanı oldukça genişir (Okka & Kazak, 2020, s. 211)

2.2.3.2.Sukuk

İslami Finansal Kuruluşlar için Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOİFI) No. 17’de Sukuk ihracı ve tedavülü hakkındaki hükümleri belirlemiştir. Sukuk; bir varlığın menfaat veya hizmet haklarının, mülkiyetinin veya belirli bir yatırım projesinin varlığının ya da faaliyetinin, temsil edildiği eşit değerdeki sertifikalar olarak tanımlanmaktadır(AAOİFI, 2024, s. 444). Türkiye’de 2010 yılında gerçekleşen ilk sukuk ihracından bugüne sukuk hacmindeki artış dikkat çekmektedir. Türkiye’de Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından ihraç edilen sukuk hacimleri 2022 ‘de 88 milyar TL iken 2023’de ihraç edilen hukuk hacmi 120 milyar TL’ye yükselmiştir. Katılım bankaları tarafından ihraç edilen sukuk hacmi ise 2022 yılında 83 milyar TL iken, 2023 yılında 81 milyar TL olmuştur (İKAM, 2024, s. 140). Sukuk ihraç hacminin artış göstermesine paralel olarak sukuk çeşitlerinde de bir artış söz konusu olmuştur. AAOİFİ tarafından yapılan sınıflandırmaya göre 9 ana başlığa ayrılan sukuk çeşitleri şu şekildedir;

- Kiralanan Varlıkların Aslına Malik Olmayı Sağlayan Sukuk
- Menfaate Malik Olmayı Sağlayan Sukuk
- Selem Akdine Dayalı Sukuk
- İstisna Akdine Dayalı Sukuk
- Murabaha Akdine Dayalı Sukuk
- Ortaklığa Dayalı (Mudarebe, Müşareke, Yatırım Vekaletine Dayalı) Sukuk
- Müzaraa Akdine Dayalı Sukuk
- Müsakat Akdine Dayalı Sukuk
- Muğarase Akdine Dayalı Sukuk

Şekil 6: Ülkelere göre milyon ABD doları cinsinden toplam sukuk ihracı (2022)

Bölgesel olarak, bakıldığında 2022 yılına ait toplam sukuk ihracı yapan ülkeler arasında Türkiye 3.sıradadır. Güneydoğu Asya toplam ihracatların %41'ini gerçekleştirerek en büyük ihracatçı olarak 2021 yılında en büyük ihracat hacmine sahip olan Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) bölgesini geçmiştir. 2021 yılında %48 ihracat hacmine sahip olan KİK bölgesi, 2022 yılında toplam sukuk ihracatların %33'ünü oluşturarak en büyük ikinci ihracatçı bölge olmuştur. Güneydoğu Asya ve KİK bölgesi toplam sukuk ihracatlarının %74'ünden sorumludur (İslamic Financial Services Board, 2023, s. 54).

2.2.3.3. Karz-ı Hasen

Faizsiz finans standartları 19. Standart Karz (Tüketim Ödücü) standardında Karz-ı Hasen'in hüküm ve mahiyeti açıklanmaktadır. Karz-ı Hasen; piyasada benzeri olan misli bir malın daha sonra aynısını iade etmek koşulu ile birine devretmektir. Katılım bankalarında da kullanılan bu finansman aracının amacı müşterilerin kısa vadede nakit ihtiyacını karşılamaktır. Dolayısıyla Katılım Bankaları'nın bu işlem sonucunda herhangi bir kar amacı gütmesi ve gelir elde etmesi mümkün değildir (AAOIFI, 2024, s. 496).

Katılım Bankalarının kullandığı kredi kartlarının müşterilere nakit borç verme özelliğine sahip olması karz-ı hasen uygulamasına örnek olarak gösterilmektedir. Müşteri anapara dışında bir bedel ödemediği borcun ödemesini yapabilmektedir. Türkiye'de karz-ı hasen kullandıran bankalar arasında olan Türkiye Finans Katılım Bankası'nda yedek hesap adı altında karz-ı hasen uygulaması kullanılmaktadır. İşlem ücreti ve kar oranı bulunmaksızın, acil ihtiyaçları finanse etmek için kullanılan bu hesap "Karz-ı Hasen'li Cari Hesap Ürünü"

olarak tanımlanmaktadır(Türkiye Finans Katılım Bankası, 2024). Kuveyt Türk Katılım Bankası'nda ise müşterilerin cari hesaplarından, belirli bir limit dahilinde kullanabilecekleri finansman ödünç para olarak yani karz-ı hasen olarak adlandırılmaktadır (Kuveyt Türk, 2024).

3. İSLAMİ FİNANS'IN DAYANDIĞI İLKELER

Kur'ân-Kerim yaklaşık 15 asırdır insanoğlunun hayat serüvenine ışık tutmakta ve yol göstermektedir. Öyle ki bu serüven Kur'an'da da belirtildiği gibi iskân ve beslenme ile başlar (Bakara; 2/35). Ve buna göre dünya hayatı, yüce Allah'ın bize sunduğu beslenme, barınma, iskân, giyinme, bilgilenme gibi imkânlardan faydalanarak yaşayıp, vakti geldiğinde tekrar diriltilmek üzere terk edilecek bir mekândır. İnsanoğlunun dünya hayatında karşılayacağı bütün ihtiyaçlar aynı zamanda iktisadi değeri olan varlıklardır. Şüphesiz tüm varlıkların mutlak maliki yüce Allah'tır. İnsan; o varlıklar üzerindeki tasarruf yetkisinin Allah'ın belirlediği ölçüler ve kurallar dâhilinde olduğunu bilmelidir. Bu süreçte insanoğlunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için başvurduğu yöntemler, kurumlar ve icatlar iktisadi hayatın birer sektörü haline gelmiştir. Bu sektörlerin etkin ve kontrollü işleyebilmesi için Kur'an'ın konuya ilişkin hüküm ve ilkelerine riayet edilmelidir. Kur'an-i hükümler, belirli uygulamaları zorunlu kılmamakla beraber mevcut ve yeni geliştirilecek iktisadi enstrümanların genel ilkeler çerçevesinde uygulanması kuralını koymuştur. İslam'ın iktisadi hayata dair ilkelerinden bazılarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (S. Bayındır, 2015, s. 17).

3.1. Karşılıklı Rızaya Dayalı Ticaret İlkesi

Akitler; insanların ihtiyaçlarını karşılama gayesi ile kurulmaktadır. Zira insanoğlu varlığını sürdürdüğü günden bu yana ihtiyaçlarını karşılamak için başka insanlarla ilişki kurmak durumunda kalmıştır. Bu durumda bir akdin kurulabilmesi için en az iki iradenin karşılıklı bir şekilde anlaşarak ilgili konuda ittifak etmeleri gerekmektedir. İslam borçlar hukuku, bireylerin iktisadi yaşantılarında kuracakları akitlerde karşılaşacakları olası zararlarını ve tazminini gözeterek akitlerin zemin ve sınırlarını çizmektedir. İslam borçlar hukukunun belirlediği ilkeler bireylerin iktisadi hayatta aktif olmalarını sağlamaktadır ki bu da İslam hukukunun iktisadi hayata yaptığı en büyük katkıdır.

İslami finansın temel dinamikleriyle doğrudan ilişkili olan bazı ayetler, haksız kazancın yasaklandığını ve ticaretin karşılıklı rıza ile yapılmasını emretmektedir (Nisa/ 29), (Bakara 188). Ticari ilişkilerde adalet, karşılıklı rıza, faizden bertaraf edilmiş bir finansal sistem ve toplumsal adaletin gözetilmesi, İslami finansın ana unsurlarındandır. Bu ilkeler ile

ticari ilişkilerin adil, etkin ve sürdürülebilir bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır. İslam hukuku, rüşvet, yolsuzluk ve haksız kazanç gibi batıl yollarla gelir elde etmenin önlenmesi için gerekli sınırlar ve ilkeler belirlemiştir. Bu değerler İslami finansın etik ve adil bir sistem oluşturma hedefine hizmet etmektedir. İslami finansal sürdürülebilirliği, bireylerin ve toplumların adil, şeffaf, dürüst ve etik ilkelere dayalı olarak işleyen bir sistem ile mümkün olacağı düşünülmektedir (Şen, 2023, s. 25).

3.2. Sözleşmelerin Gereğine Riayet İlkesi

Kuran-ı Kerim’de zikredilen bazı ayetler, İslami finansın temel prensiplerinden olan ahde vefa ilkesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İlgili ayetler, müminlerin ticari ilişkilerinde güvenilir, sözlerinde sadık ve ahlaki değerleri gözeten kimliğe sahip olmalarını emretmektedir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

Maide Suresinin ilk ayetinde “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin” buyurulmaktadır.

Nahl Suresinin 19. Ayetinde ise “Antlaşma yaptığınız zaman Allah’a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah’ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir”. Buyrulmaktadır.

İsra Suresinin 34. Ayetinde “Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur.” Mü’minûn Suresi 8. Ayette “Yine o müminler emanetlerine ve ahidlerine sadakat gösterirler”.

İlgili ayetler gösteriyor ki yapılan akitler hem dinen hem de hukuken bağlayıcı niteliktedir. Zira hukuki, sosyal ve iktisadi istikrar sağlayabilmek için bu ilkelere riayet etmek gerekmektedir. Aksi takdirde bireyler akitlerinin gereğini ifa etmediği sürece yalnızca iktisadi yaşantıları değil sosyal yaşantıları da zedelenecektir. Aynı zamanda ilgili ve diğer birçok ayette, insanların sözlerini yerine getirmeleri, kâmil bir mümin olmanın gerekleri arasında zikredilmektedir.

3.3. Faizden Kaçınma İlkesi

Konvansiyonel iktisada göre faiz; borç verilen paranın fiyatı veya kira bedelidir. Kapitalist sistemde faiz, sermaye için en önemli gelir araçlarından biri olarak görüldüğü gibi pozitif zaman tercihi, beklenen enflasyon oranının telafisi ve fırsat maliyeti gibi gerekçelerle kullanılan bir araçtır. Bu tercihlerin temelinde fayda maksimizasyonu ve rasyonalizm kavramları bulunmaktadır. İnsanlar genellikle parayı gelecekte kullanmaktansa şu anda kullanmayı tercih ederler. Bu yüzden bugün kullanmaktan feragat edilen paranın karşılığı

olarak mevcut paradan belli bir oranda daha fazla para beklentisi hasıl olmaktadır. Ancak fayda maksimizasyonu ve rasyonalite gibi kavramlara İslami finans farklı anlamlar yüklemektedir. İslam’da bu kavramlar yalnızca dünyevi boyutta kabul görmemektedir.

İslamiyet öncesi dönemde Cahiliye Devri insanları borç vereceği zaman anamala dokunmadan, kazanç sağlamak şartını koyarlardı. Vade dolduğunda ise alacaklarını talep eder eğer borçlu olan kişi ödeyemezse yeni bir faiz daha belirleyerek borcun vadesini uzatırlardı. Cahiliye faizinin günümüzde kullanılan faizden yani borcun getirisi olarak kullanılan faizden hiçbir farkı yoktur. Ancak Allah’ın elçisi Peygamber Efendimiz Veda Hutbesi’nde şöyle buyurmuştur;

“Cahiliye faizi kaldırılmıştır. Kaldırdığım İlk faiz, bizim faizimiz, Abbas b. Abdulmuttalib’in faizidir. Onun tamamı kaldırılmıştır.”

Kur’an-ı Kerim’de zikredilen bazı ayetler de faiz hakkında net bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Onlardan bazıları şu şekildedir;

“... faizden tevbe ederseniz anamallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğrarsınız.” (Bakara 2/279)

“Müminler! Kat kat katlanan faizi yemeyin. Allah’tan korkun, belki umduğunuza kavuşursunuz.” (Ali İmran, 3/130)

“İnsanların malları içinde artsın diye faize verdiğiniz şey (borç) Allah katında artmaz. Allah’ın rızasını gözeterek verdiğiniz zekâta gelince işte kat kat artıranlar zekâtverenler- dir.” (Rum, 30/39)

“Faiz yiyenler, şeytanın takılıp aklını çeldiği kimsenin davranışından farklı davranmazlar. Bu onların, “Alım satım, tıpkı faizli işlem gibidir” demeleri sebebiyledir. Allah alım satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır. Kime, Rabbinden bir öğüt ulaşır da faize son verirse geçmişte olan kendinindir; onun işi Allah’a aittir. Kim de devam ederse, işte onlar cehennemliktirler. Hep orada kalacaklardır.” (Bakara, 2/275)

Faiz ile ilgili verilen ayetlere bakıldığında faizin, anamal veya sermaye üzerinde ortaya çıkan fazlalık olduğu ve genellikle borçta meydana geldiği anlaşılmaktadır. Günümüzdeki finansal piyasaların en önemli sorunu faiz yasağıdır. Faiz yalnızca iktisadi boyutu ile değil ahlaki perspektiften değerlendirildiğinde de toplumda sosyoekonomik sorunlara neden olduğu görülmektedir. Sosyal adaletin sağlanabilmesi ve sürdürülebilmesi açısından kar ve zararın dengeli ve adil dağıtılması, riskin tek bir tarafa yüklenmemesi ve

emek ve sermayenin beraber yatırıma dönüşmesi önemlidir. Zira İslami finasta faizden kaçınmanın yolu emek ve sermaye, kar zarar ortaklığına yönelmektir. Faizsiz finans paylaşım ve ortaklıkla kurulabilir (A. Bayındır, 2007, s. 36).

3.4. Kumar ve Aşırı Belirsizlikten Kaçınma İlkesi

Fıkhi değerlendirmeler dikkate alındığında, para ve sermaye piyasaları ürünlerinin kumar ve garar ile transfer edilmesi yasağı, İslami finansın temel ilkelerinin genel çerçevesini oluşturmaktadır. Çünkü garar içeren akitler ve satışlar akdi batıl kılmaktadır. Zira Nisa suresi 29. Ayette zikredildiği üzere, varlıkların batıl yollarla transfer edilmesinin yasaklanması, konuya genel bir çerçeve çizmektedir. Akitlerin sonuçlarında belirsizlik ve tesâdüfilik İslam hukukunda “garar” kavramı ile açıklanmaktadır. Söz konusu akitler, malın veya bedelin niteliği, niceliği ve teslim süresi ile ilgili aşırı cehalet içerdiği durumlarda “gararlı satış” kapsamına girmektedir. Garar kavramı Kur-an’ı Kerim’de açıkça zikredilmemişse de Hz. Peygamber’in sünneti ile garar içeren satışlar ve akitler yasaklanmıştır (Güney, 2013, s. 64).

İslami finansın temel ilkeleri, İslam’ın insanlar arası ilişkilerde gözettiği ilkeler temelinde açıklanabilir. En temel ilkeler; karşılıklı ilişkilerin açık ve şeffaf olması, anlaşmazlıklara yol açabilecek unsurların en baştan engellenmesi, sosyoekonomik istikrarın gözetilmesi, adil ve güvenilir olmak gibi toplumun ve bireylerin yararına olan muamelelerdir. Bu kapsamda haksız fiillerin yasaklandığı sözleşmelerde, bir tarafın mağdur olmasına yol açan faiz, hırsızlık, gasp veya cehalet içeren tutumlar da yasaklanmıştır. Garar yasağının amacı da toplum ve bireylerin maslahatını ön planda tutmaktır.

4.SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN İSLAMİ FİNANS’IN DAYANDIĞI İLKELER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Kalkınma, ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği sağlama amacı güden geniş kapsamlı stratejiler bütünüdür. Bu stratejiler, gelir adaletini sağlama, çevreyi koruma ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekleme gibi temel unsurlar etrafında şekillenmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, özellikle sosyoekonomik zayıflıkların giderilmesi, eşitsizliklerin azaltılması ve çevresel sürdürülebilirliğin korunması hedeflerini kapsamaktadır. İslami finansın temel ilkeleri, bu hedeflerle büyük ölçüde örtüşmekte ve hatta bazı alanlarda bu hedeflerin gerçekleştirilmesine katkı sunmaktadır. İslami finans, faiz yasağı, risk paylaşımı, sosyal adalet ve etik yatırım gibi esaslar üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda, İslami finansın temel ilkeleri ile Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

İlk olarak, sosyal adalet ve ekonomik eşitlik, hem Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin hem de İslami finansın temel unsurlarındandır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve gelir dağılımındaki adaletsizliklerin düzeltilmesi gibi konulara vurgu yaparken, İslami finans, zekât gibi zorunlu sadaka uygulamalarıyla gelir eşitsizliklerinin giderilmesine yönelik adımlar atmaktadır. Bu durum, toplumun dezavantajlı kesimlerinin korunmasını sağlamakta ve iki yaklaşımın sosyal adalet temelli ortak bir zeminde buluştuğunu göstermektedir.

İkinci olarak, çevresel sürdürülebilirlik, hem Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde hem de İslami finansın temel prensipleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. OECD ve diğer uluslararası kuruluşlar, finansal sistemlerin uzun vadeli sürdürülebilirliğini teşvik ederken, İslami finans, doğal kaynakların korunması ve çevreye duyarlılığın artırılmasını öncelikli bir ilke olarak kabul etmektedir. İslam'da doğa, insanlığa emanet edilmiş bir varlık olarak görülmekte; bu anlayış, Kuran'da da çeşitli ayetlerle desteklenmektedir. Örneğin, Araf Suresi 31'de, " Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez" buyrulmakta, doğal kaynakların israf edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, Bakara Suresi 164'te, "Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişiminde, insanların ve hayvanların yeryüzünde dağılmasında akıl sahipleri için ibretler vardır." ifadesi, doğanın yaratılışına dikkat çekerek insanların bu varlıklara saygı duyması gerektiğini belirtmektedir. İslam, doğanın korunmasını bir sorumluluk olarak görmekte ve bu yaklaşım, çevresel sürdürülebilirlik konusunda İslami finansın, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle örtüşen bir perspektif sunduğunu ve kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine anlamlı bir katkı sağladığını göstermektedir.

Üçüncü olarak, risk paylaşımı ve adil finansman, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile İslami finans arasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, risklerin adil bir şekilde dağıtıldığı daha kapsayıcı finansal sistemlerin geliştirilmesini teşvik ederken, İslami finans, kar-zarar ortaklığı ve risk paylaşımına dayalı bir yapı sunmaktadır. Faiz yasağı, mali risklerin haksız bir şekilde borçluların üzerinde bir yük oluşturmasını engelleyerek toplumsal istikrarı desteklemektedir. Bu bağlamda, İslami finans, finansal işlemlerden faizin arındırılmasını amaçlayan bir hareketle başlamış, zamanla sadece faizden ve helal olmayan iş kollarından kaçınmakla kalmayıp, aynı zamanda çevreye duyarlı olmanın ve kullanılan beşerî imkânlarla saygı göstermenin de İslami hassasiyetin gereği olduğu anlayışına ulaşmıştır.

Bu bağlamda, İslami finansın temel ilkeleri ile sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasındaki güçlü bağlantıları daha iyi açıklayabilmek için her bir Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ayrı ayrı ele alınarak daha kapsamlı bir değerlendirme yapılacaktır.

4.1. Yoksulluğun Sona Ermesi

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 1.'si olan "Yoksulluğun Son Bulması" hedefi kapsamında 7 tane madde bulunmaktadır. Bu maddelerin hedef planları özetle şu şekildedir; 2030 yılına kadar, günlük 1,25 ABD doları altında bir gelire yaşayan bireyler olarak ifade edilen aşırı yoksulluğu tüm dünyada ortadan kaldırmak, gelişmekte olan ülkeler için yoksulluğu tamamen ortadan kaldırmaya yönelik politika ve programların uygulanmasını desteklemek amacıyla, daha gelişmiş kalkınma işbirliğini de kapsayacak şekilde, çeşitli kaynaklardan sağlanan finansal ve teknik imkânların yeterli ve öngörülebilir bir şekilde seferber edilmesini sağlamak, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik yatırımları hızlandırmak amacıyla, yoksul yanlısı ve cinsiyete duyarlı kalkınma stratejilerine dayalı somut politika çerçevelerinin bölgesel ve uluslararası düzeyde oluşturulması hedeflenmektedir.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde, yoksulluğun ortadan kaldırılması, tıpkı Binyıl Kalkınma Hedefleri'nde olduğu gibi, tüm diğer hedeflerin katkıda bulunduğu temel amaç olmaya devam etmektedir. Zira yoksulluk yalnızca ekonomik bir mesele değil, aynı zamanda sosyal, çevresel ve politik unsurlarla da yakından ilişkilidir. Bu yüzden 1. Hedef olan aşırı yoksulluğun sona erdirilmesi tek bir hedef olmayıp aynı zamanda küresel sorunların çözümüne ulaşmada kritik bir öneme sahiptir. Üstelik büyük bir zenginliğe sahip olan bir dünyada insani ve etik değerlerin korunması adına da önemli bir role sahiptir. (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 11).

İslami finans perspektifinden konuya bakıldığında, Müslümanların madde ile münasebeti, yalnızca bu dünyayı ilgilendiren beşeri zaafarla sınırlı olmadığından 1. Hedefin çok daha derin anlamlar taşıdığı ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de maddenin yalnızca bir imtihan aracı olduğu ve şayet Allah'ın rızasına uygun bir şekilde kullanılırsa bir anlam kazanacağı zikredilmektedir. Örneğin:

Enfâl 8/28 "Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız imtihan vasıtasıdır."

Ali İmran 3/58 "Elbetteki mallarınız ve nefisleriniz hususunda imtihan edileceksiniz."

İnsanoğlu kapitalist bir rejimin baskısı altında dahi olsa aciz bir varlık değildir. Kendi iradeleri ve inançları çerçevesinde kendilerinin ve dâhil oldukları toplumların akıbetlerini

değiştirme potansiyeline sahiptir. Zira Kur'an-ı Kerim, bireylerin adil ekonomik fırsatlara erişerek müreffeh bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli uygulamalara rehberlik etmektedir. (SKH) 1. Maddesine ulaşmak için gerekli olan anahtar, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde bulunmaktadır. İnfak stratejisi ile toplumsal yardımlaşmanın emredildiği ayetlerde belirli ilkeler ve uygulamalar zikredilmektedir. Toplumsal yardımlaşmanın en önemli parçası olan zekât ve sadaka, yoksulluğun azaltılması, zenginin infak ederek fakire yardım etmesi, gelirin adil paylaşılması gibi önemli sonuçlar doğurmaktadır. Kur'an-ı Kerim, 14 asır önce insanoğlunun karşılaşacağı iktisadi ve içtimai sorunlara dair öngörülerde bulunarak bazı ilkeler belirlemiştir. Bu ilkeler, SKH 1. Maddesine yönelik çözüm sunma potansiyeline sahip olan öngörüler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilkelere örnek olarak aşağıdaki ayetler verilebilir;

Haşr suresi 7. Ayet: “Allah’ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey’olarak verdikleri, Allah’a, peygambere, yakınlar, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçın. Allah’a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.”

Tevbe suresi 60. Ayet: “Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”

Rûm suresi 39. Ayet: “İnsanların mallarında artış olsun diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir.”

Bakara suresi 177. Ayet: “Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlar, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.”

Kur'an-ı Kerim’de zikredilen zekat ve sadaka, dinin bir vecibesi olmasının yanı sıra İslam’da sosyal finans uygulama enstrümanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zekât ve

sadakanın kimlere verileceğinin dahi detaylıca açıklandığı ayetler, sosyal ve ekonomik kalkınmanın yanı sıra toplumsal adaletin ve sosyal barışın sağlanması, yoksulluğun giderilmesi noktasında modern çağımız için yol gösterici bir ilke niteliğindedir.

Sustainable Development Report 2024’de yayımlanan raporda Türkiye’nin SKH’nin 1. Maddesi ile ilgili gerçekleştirdiği endeksler şu şekildedir;

Çizelge 1. 2 Türkiye’nin SKH 1 endeksine ait oranlar

SKH 1- Yoksulluğun Son Bulması	Oran	Yıl	Trend
Günlük 2,15 dolardan az gelire yaşayan yoksul bireylerin toplam nüfusa oranı	0.7	2024	↑
Günlük 3,65 dolardan az gelire yaşayan yoksul bireylerin toplam nüfusa oranı	1.1	2024	↑
Vergi ve sosyal transfer uygulamalarından sonra gerçekleşen yoksulluk oranı	14.7	2020	↑

2020 yılında uygulanan vergi ve sosyal transfer enstrümanları dikkate alındıktan sonra gerçekleşen yoksulluk oranı %14,7 olarak verilmektedir. Bu oran sosyal finans uygulamalarının etkisine dikkat çekmek için belirtilmekte olup bu önlemlere rağmen hala bu eşiğin altında yaşayan insanların varlığı hükümetlerin bu konuda daha ciddi adımlar atması gerektiğini göstermektedir. 2024 yılında satın alma gücü paritesine göre günlük 2.15 ABD dolarından daha az gelire yaşayan bireylerin toplam nüfusa oranının %7 olması bu eşiğin altında yaşayan insan sayısının oldukça düşük olduğunu göstermektedir. (Sachs vd., 2024, s. 439). Bu verilere dayanarak sosyal finans uygulamaları ile yoksulluk sınırının altında yaşayan insan sayısının toplam nüfusuna oranının gün geçtikçe azaltılabileceği ve bu uygulamalar tam sağlanabilirse dünyada bu eşiğin altında yaşayan insan kalmayacağı tarafımızca öngörülmektedir.

4.2. Açlığın Son Bulması

SKH 2 kapsamındaki ilk hedef 2030 yılına kadar, özellikle yoksul kesim, çocuklar ve bebekler dâhil kırılgan durumdaki gruplar başta olmak üzere tüm insanların yıl boyunca güvenilir, besleyici ve yeterli gıdaya ulaşmalarını sağlamaktır. Diğer maddeler özetle; gıda üretim sistemlerini garanti altına alarak verimliliği ve üretkenliği arttırmak, bunun yanında ekosistemleri koruma altına almak, aşırı hava şartları gibi doğal afetler ve iklim değişikliklerine uyum kapasitesini geliştirmek ve toprak kalitesini artırarak sürdürülebilir tarım uygulamalarını sağlamaktır. Buna ek olarak ulusal ve bölgesel düzeyde tohum ve bitki bankaları kurarak genetik çeşitliliği korumak ve bu konu ile ilgili kaynak ve birikimlerin adil bir şekilde erişimini sağlamaktır. (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 22).

İslamiyet'in insani ve ahlaki değerlerini geri planda tutan, adaletsiz gelir ve servet dağılımını besleyen mevcut kapitalist finans sistemi ile gerçekleşecek olan sürdürülebilirliğin bazı noksanlıkları mevcuttur. Nitekim İslam'ın sosyal ve ekonomik ilkeleri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin etik ve ahlaki zeminini oluşturmaktadır. Öyle ki, SKH 2'de yer alan "Açlığa Son" hedefi, toplumun açlıkla mücadelesini ve gıda güvenliğini desteklerken, Kur'an-ı Kerim "helal ve temiz rızık" ilkesi ve bununla ilgili zikredilen ayetler ile bu hedef için bir yol haritası sunmaktadır.

Beslenme; insanın sağlığını koruyabilmek ve geliştirebilmek adına ömrü boyunca vücudunun ihtiyaç duyduğu gıda maddelerinin uygun zamanlarda, yeterli ve dengeli bir şekilde tüketilmesidir. Yüce Allah ve Resul'ünün belirlediği ilkeler ile beslenme; helal, temiz ve yeterli beslenme şeklindedir. Bu ilkeler Kuran-i delillerle desteklendiği gibi, "az yemek, az uyumak, az konuşmak" anlayışındaki tasavvufi bakış açısında da karşılık bulmaktadır.

İlgili ayetler şu şekildedir:

Nahl suresi 114. Ayet "Öyleyse, Allah'ın size rızık olarak verdiği helâl ve temiz nimetlerden yiyin. Eğer yalnız Allah'a kulluk yapıyorsanız O'nun nimetlerine şükredin."

Enfal suresi 69. Ayet "Ama artık elde ettiğiniz ganimetlerden helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Hiç şüphesiz Allah, çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."

Maide suresi 88. Ayet "Allah'ın size verdiği helâl ve temiz rızıklardan yiyin. Kendisine iman ettiğiniz Allah'a karşı gelmekten sakının!"

Kur'an-ı Kerim insanları helal ve temiz beslenmeye teşvik ettiği gibi israftan da kaçınmaları gerektiğini öğütlemetedir. Bu bağlamda Müslümanlar hayatı boyunca ölçü ve

denge hususuna ihtimam göstermelidir. Günümüzde, dünya üzerinde yaşanan açlık probleminin yanında ele alınması gereken en önemli husus gıda israfıdır. Bilinçsizce tüketilen doğal kaynaklar, çöpe atılan ekmekler, boşa akıtılan sular Müslümanca yaşama yakışmadığı gibi sürdürülebilirliği de olumsuz yönde etkilemektedir. Yüce Allah pek çok ayet aracılığı ile Müslümanları israf konusunda uyarmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Taha suresi 81. Ayette "Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin ama bunda ölçüyü aşmayın, yoksa gazabıma uğrarsınız; kim gazabıma uğrarsa artık uçuruma yuvarlanmış demektir." Buyrulmaktadır. Kur'an'ın ve Peygamber Efendimizin beslenmeye ilişkin uyarıları, öncelikle insan sağlığını korumak için önem arz etmektedir. Zira beslenme konusundaki itidal ilkesine yönelik tavsiyeler insanları modern çağın kronik rahatsızlığı olan obeziteden koruyacak niteliktedir. Dünya üzerinde yaşayan bir kesimin açlıkla mücadele ederken diğer bir kesimin obezite rahatsızlığından mustarip olması bir hayli düşündürücüdür. Özellikle son yirmi yılda obezite sorunu giderek artmış ve küresel bir sorun haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Orman Örgütü (FAO)'nun yayınladığı raporlara göre Avrupa ve Orta Asya bölgesinde 2000 yılında %18,2 olan obezite oranı, 2016 yılında %25,3'e yükselmiştir. Türkiye özelinde bu oranlara bakıldığında 2016 yılında obezite oranının %32,1 olduğu görülmektedir. Bu oran Orta Asya ve Avrupa bölgesindeki ülkelere kıyasla ortalamanın üzerinde seyretmektedir (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2023).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2 kapsamında, açlıkla mücadele, sağlıklı ve yeterli besine erişim, güvenli gıda hedefleri ile İslamiyet'in adil, itidalli ve toplumsal sorumluluğa dayalı ilkeleri doğrudan birbirini destekler niteliktedir. Kur'an'da zikredilen ilgili ayetler, israfın önlenmesi, helal ve temiz gıda ilkesi, yoksulların gözetilmesi gibi hususları ile sürdürülebilir gıda sistemlerinin desteklenmesini sağlayan bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda israfın ve aşırı tüketimin artması ile ilişkilendirilen obezite oranlarındaki artışla mücadele için İslami ilkeler, ölçülü ve dengeli yaşamın toplumsal seviyeye ulaşması için çok boyutlu bir yaklaşım sunmaktadır.

4.3. Sağlıklı Ve Kaliteli Yaşam

Hangi yaşta olursa olsun, dünyada yaşayan tüm insanlar için sağlıklı ve esenlikli yaşama hakkını desteklemek amacıyla belirlenen hedefin genel olarak 4 ana maddesi vardır. İlk maddede anne ve çocuk sağlığı başta olmak üzere çeşitli hastalıklarla mücadele etmek hedeflenmektedir. İkinci madde, alkol ve uyuşturucu madde tüketimi ve bağımlılığı ile mücadele etmektir. Üçüncü madde, sağlık hizmetlerine herkesin erişimini sağlamak ve genel

sağlık hizmetlerini kapsayan sağlık sigortasını oluşturmaktır. Dördüncü madde ise çevre sağlığı ve küresel sağlık risklerinin kontrol altında tutulması ile ilişkilidir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 35).

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi şüphesiz tek bir faktöre bağlı değildir. Ancak “insan” faktörü bu hedeflerin merkezinde bulunan en dinamik güçtür. Kur’an-ı Kerim’de insan, Tin suresi 4. Ayette “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.” Şeklinde zikredilmektedir. Ayrıca İsrâ suresi 70. Ayette “Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.” Kuran’ı Kerim’de ilgili ayetlerde insanın şerefi ve önemi vurgulanmıştır(Kayadibi, 2007, s. 3). Bu yüzden, kendisini bir varlık olarak idrak edebilen insanın önce kendi bedeni ve sağlığı üzerindeki sorumlulukları bilmesi zaruridir. Bir toplumun kalkınmasındaki en önemli etken de yine o topluma mensup olan insanların sorumluluklarıyla ilişkilidir. Zira sorumluluk, ancak akıl sahibi olan insana münhasırdır. Kur’an-ı Kerim’de insanın akli ile iradi olarak gerçekleştireceği fiillerde doğru karar vermesine engel olan her türlü etkenden uzak durması emredilmektedir. Maide suresi 90. Ayetinde “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.” Buyrulmaktadır.

İnsan sağlığını ve akıl sağlığını tehdit eden alkol ve uyuşturucu madde tüketimi, yalnızca kullanan bireyin kendisine zarar vermekle kalmayıp toplumdaki sosyal hayatın temellerini de sarsmaktadır. Çağımızın vebası haline gelen bu illet ile mücadele etmek için, yüce Allah’ın insan ve toplumun maslahatı için koyduğu kurallara uyum sağlamak, dini vecibe olmanın yanı sıra sosyal sorumluluktur. Zira Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile toplumlara daha müreffeh bir yaşam olanağı sağlamak amaçlanırken, İslami finansal değerlerle birlikte sürdürülebilir kalkınma hedefleri, Allah’ın emir ve yasaklarına uyarak dünyada sosyal barışın sağlandığı, adil ve müreffeh bir yaşam olanağı sunmaktadır.

Hem bireysel hem de toplumsal bir sorumluluk olan insan sağlığını koruma hedefi (SKH 3) kapsamında bulaşıcı hastalıklar ile mücadele maddesi de bulunmaktadır. Peygamber Efendimiz’in bu konu ile alakalı “Bir yerde vebanın olduğunu duyarsanız oraya girmeyin şayet vebaya yakalanmışsanız oradan da ayrılmayın” uyarısında bulunduğu rivayet edilmektedir (Öner, 2020, s. 146). Bu hadis-i şerif ile Peygamber Efendimiz, salgınla mücadelede alınacak olan tedbirleri belirterek günümüzde aynı hassasiyetleri geliştirebilmemizi sağlamaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında tüm insanların adil bir şekilde sağlık hizmetlerine erişimini sağlayacak olan genel sağlık sigortasının oluşturulması hedeflenmektedir. İslam'ın birey ve toplumun sağlığına verdiği önem açısından, İslami finans ilkeleri çerçevesinde geliştirilmiş olan Tekafül sistemi, sağlık sigortası hizmetleri amacına hizmet edebilecek potansiyele sahip önemli bir araçtır. AAOIFI Faizsiz Finans Standartları 26. madde Tekafül (İslami Sigorta) standart metni yayınlanmıştır (AAOIFI, 2024, s. 645).

4.4. Nitelikli Eğitim

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri 4 kapsamındaki ana tema; eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, eğitim sistemlerinin nitelikli şekilde geliştirilmesi ve eğitime katılma oranlarının yükseltilmesidir. Bu hedefin gerçekleşmesi, yoksulluğun ve işsizliğin azalması anlamına geldiği gibi ekonomik gelişmeye de doğrudan katkıda bulunmaktadır. Nitelikli eğitim hedefi kapsamında atılacak adımlar ve sağlanacak ilerlemeler diğer kalkınma hedeflerini de geliştirecek potansiyele sahiptir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 50). Şüphesiz, bir ülkenin kalkınmışlığı, ülkedeki eğitim seviyesi ile doğrudan ilişkilidir.

Mutlak bilgi sahibi olan Allah, varlık dünyasında en şerefli kılarak yarattığı insanoğluna akıl ve idrak gücü vermiştir. Allah'ın insana bahsettiği bu güç sayesinde, bilme yeteneği, akıl ve idrak sahibi olması farkı ile insan, yaratılmışların en üstünü olmuştur. Bilginin en önemli güç ve üstünlük ölçütü olarak vurgulandığı Kuran-ı Kerim, insanlara aklın ve özelliklerinin sürekli olarak kullanılması ile ilgili vurgular yapmaktadır. Kuran'ı Kerim ayetleri, inmeye başladığı andan itibaren insanoğlunu hakikate ulaşmak, tefekkür etmek, bilmek ve düşünmek adına ilim arayışına ve öğrenmeye teşvik etmektedir. Yüce Allah, eğitim ve bilgiden yoksun cahiliye devri hurafelerini reddeden Resulüne, Taha suresi 114. Ayette "Allah'ım ilmimi arttır." Şeklinde dua etmesini tenkit etmiştir. Öyle ki İslam'da cehalet en kötü unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Kuran'ı Kerim'de cahil kalmışlığı ve bilgisizliği yeren 25 ayet bulunmaktadır. Mısırlı âlim Tantavi Cevheri, "El Cevahir" eserinde Kuran'ı Kerim'de insanı ilime ve eğitime teşvik eden 750 adet ayet olduğunu ifade etmektedir (Kayadibi, 2007, s. 9). İlgili ayetlerin bazıları aşağıda verilmiştir:

Mücadele suresi 11. Ayet "Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin..."

Zümer suresi 9. Ayet "...De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"

Fatır suresi 28. Ayet "...Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar..."

İlim ve medeniyet dini olarak kabul edilen İslam dininin ilime verdiği önemi bir ayet ile özetlemek mümkündür:

Ali İmran suresi 18. Ayette: "Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." Zikredilmektedir. Bu ayette mutlak güç ve hikmet sahibi olan Allah, ilim sahiplerini meleklerden sonra zikretmektedir.

Müslüman âlimler, ilmin ve eğitimin İslam dini için bu denli önemli olduğunun bilinci ile kültür, medeniyet, fen ve teknoloji gibi alanlarda pek çok ilmi araştırmalar yapmış ve toplumların ilerlemesi ve medeniyetlerin inşasında çok önemli bir rol oynamışlardır. Her ne kadar Batı, Müslüman âlimlerin medeniyetlere olan katkılarını yok saymış ve kendini medeniyetin bayraktarı olarak görmüşse de, Müslüman âlimler tüm dünyaya önemli ilmi çalışmalar bırakmıştır. Bu bağlamda, İslam ülkelerinin yeterince kalkınmamış olmasını İslam dini ile açıklamak doğru değildir. Ancak kalkınmışlık, eğitim seviyesi ile paralel seyretmektedir. Bir ülkeyi kalkındırmanın en önemli adımı o ülkede nitelikli eğitimi sağlamaktır. Nitelikli eğitim hedefi, İslami finansın temel ilkelerinden toplumun tüm gruplarına fırsat eşitliği ve temel hizmetlere erişimde adaletin sağlanması ilkeleri ile doğrudan örtüşmektedir. Nitekim kültürel ve toplumsal kalkınma hedefine öncülük eden kamusal eğitim ile bireyler eşit ve adil bir toplumu oluşturan diğer bireylerle refah yaşam ortamını hazırlar. Böylece toplumsal adaletsizliklerin bir sonraki nesillere aktarılması engellenecektir.

4.5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 5 kapsamında hedeflenen ana maddeler; kadın ve kız çocuklarına yönelik şiddetin önlenmesi, kadınların siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda güçlenerek iş sahasındaki varlıklarının artırılması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 67).

İslamiyet'in kadın hakkındaki yaklaşımları ile modern çağımızın yanı sıra kadim geçmişte de hâkim olan telakki ve uygulamalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu sorun yalnızca İslam toplumlarının olmadığı gibi genel olarak insanoğlunun varlığını idame ettirdiği her yörenin sorunudur. Dolayısıyla kadın ve erkekler arasındaki biyolojik farklılıkların yarattığı ideolojik yargılar, geçmişten günümüze intikal ederek, zamana karşı dayanıklılığını sürdürmektedir. Bu konu üzerine Kur-an'ı Kerim'de pek çok öğreti olmasına rağmen toplumlar bu anlayışı idrak edememiş, kadim din, kültür ve geleneklerin tesiri sonucu yanlış anlama ve yorumlamalar, ideolojilere yerleşmiştir. Her türlü ayrımcılığın nehyedildiği İslam

inancında ve Kur'an-ı Kerim'de kadın mevzusu "cinsiyet" başlığı altında değil "insan" başlığı altında ele alınmıştır. Zira Hz. Peygamberimizin ve Kur'an'ı Kerim'in muhatabı her şeyden önce kadını ve erkeğiyle insandır (Martı, 2019, s. 9).

Modern söylemlerin temel amacı, batı kaynaklı ifadelerin zihin dünyamıza tesir etmesidir. İlgili ifadeler düşüncelerimize tesir ederken başlangıçta faydalı görünebilirler fakat kendi inanç ve kültürel bakış açımıza yabancı olan ifadelere dikkatli yaklaşmak önem taşımaktadır. Bu bağlamda, literatürümüze giren "eşitlik" ifadesini, burjuvazi sloganı olan "Liberté, égalité, fraternité" deki "égalité" teriminden farklı algılamalı ve bu terimin kapitalizmin doğduğu dönemde ortaya çıkan bir ideoloji olduğunu bilmek gerekmektedir. Zira tasavvuf, tarih, kültür ve İslami geleneklerden bertaraf edilmiş ifadelerin İslami ideolojiye uyum sağlaması, temelde pozitivizm etkisine dayanmaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde İslami açıdan "eşitlik" ilkesi, şüphesiz imtiyazlara karşı olmakla birlikte; zekâ, kabiliyet, cinsiyet ve miras gibi farklılıkları tâbi olarak kabul etmektedir. Ancak hukuk karşısında ekonomik, sosyal ve cinsiyet farklılıkları gözetilmeksizin herkesin eşit olduğu, fitri farklılıkların bir üstünlük ölçütü olmadığı gibi bu farklılıkların dünya hayatında bir sınama aracı olduğu kabul edilmektedir.

Üstelik Yüce Allah'ın toplumsal yaşamı bir denge üzere yarattığı inkârı mümkün olmayan bir hakikattir. Bu konu Zuhuruf suresi 32. Ayette şöyle zikredilmektedir: "Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır." Buyrulmaktadır.

Al-i İmran suresi 195. Ayette "Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: "Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam..."

Hucurat suresi 13. Ayette "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."

İlgili ayetler, insanın yaratılış itibarıyla kimseye üstünlük sağlayamayacağını, üstünlük ölçütünün ilim ve takva olduğunu vurgulamaktadır. İslam ferdiyetçi bir yaklaşımla kişilerin ahlak ve ilke sahibi olmalarının yanı sıra onları toplumun hizmetine katılmalarını sağlayarak dünyada sosyal barışın gerçekleşmesini hedeflemektedir. Ancak inançlardan bertaraf edilmiş

bir tarafsızlık iddiası, sonuç itibari ile hâkim yargıların etkisinde oluşan bir ideolojidir (Tabakoğlu, 2005, s. 18). Nitekim İslam çerçevesinde kadın ve erkeklerin hakları ve yükümlülükleri ayrı belirlenmiştir. Bu çerçevedeki hak ve sorumlulukların ihlali yasaklanmış, üstelik cinsiyet farkının mutlak manada bir üstünlük ölçütü olmadığı Kuran-ı Kerim’de vurgulanmıştır. Allah nezdinde bireyler, cinsiyet gözetmeksizin, hakikati görebilme cehdinde ve inanç ekseninde aynı sorumluluğa sahiptir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin bu maddesini İslami finansal ilkelerle geliştirebilmek adına başvurulacak olan yöntem, Kurani Kerim ve Peygamber Efendimizin belirlediği mutlak hakikat ölçülerini esas alarak insanlığa bu ölçüleri sunmaktır. Bu çerçevede eşitlik ilkesinin batı kaynaklı tutumu ile değil İslam’a uygun temel ölçü ve kaidelerle beraber adalet ilkesi ile sağlanması hedeflenmelidir (Kazak & Okka, 2022, s. 229).

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken önemli hususlardan biri, toplumsal cinsiyet kavramının bazı yorumlarında "fitrat" anlayışının bütünüyle reddedilmesidir. Özellikle postmodern düşüncenin etkisiyle gelişen bu yaklaşımlar, bireyin doğuştan getirdiği biyolojik temelleri ikinci plana iterek, cinsiyeti yalnızca toplumsal bir inşa olarak değerlendirmektedir. Bu perspektif, insanın yaratılış boyutunu göz ardı eden seküler bir anlayışa dayanmaktadır. Söz konusu bakış açısı, yalnızca kadın ve erkek rollerini yeniden tanımlamakla kalmamakta; aynı zamanda cinsiyetin özsel temellerini bireysel tercihlere indirgemekte ve nihayetinde cinsiyet kavramının kendisini belirsizleştiren bir zihinsel yönelime yol açmaktadır.

Bu çerçevede, fitrat merkezli İslam düşüncesi ile söz konusu ideolojik yaklaşımlar arasında ciddi bir ayrışma söz konusudur. Cinsiyetin doğuştan değil, bireysel tercihe bağlı olarak değiştirilebileceğini savunan bu anlayış, ahireti ve yaratılışı dışlayan modern seküler düşüncenin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşımın en uç noktası, LGBT gibi yönelimlerin normalleştirilmesine zemin hazırlayan bir düşünsel yapının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla İslam’ın yaratılış temelli cinsiyet anlayışını göz ardı eden bu tür yorumların, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin bazı sosyal boyutlarında İslam düşüncesiyle örtüşmeyen yönler barındırdığı göz önünde bulundurulmalıdır (Polat, 2012, s. 194).

4.6. Temiz Su Ve Sanitasyon

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 6 Temiz Su ve Sanitasyon hedefi kapsamında başlıca; doğal su kaynaklarının korunması, suya erişimin adil, güvenli ve uygun fiyatlı koşullarda sağlanması, su arıtımı ve geri dönüşümünü arttırarak su ile ilgili ekosistemlerin korunmasını sağlamak hedefleri bulunmaktadır.

Doğa ile içiçe yaşayan insanoğlu kendisine emanet olarak verilmiş olan varlıkları sürdürme noktasında bilinç geliştirmekle yükümlüdür. Zira ekolojik dengenin bozulmasında insanın etkisi çok büyüktür. 18. Yüzyıla kadar tarihi süreçler göz önünde bulundurulduğunda doğanın insanoğlu tarafından çok fazla zarara maruz bırakılmadığı anlaşılmaktadır. Fakat sanayi devrimi ile teknolojik gelişmelerin ve makineleşmenin artması sonucu doğal alanların büyük bir bölümü tahribe maruz kalmıştır.

Çevre bilinci 1970’lerde ortaya çıkmış olsa da Kurani Kerim, inmeye başladığı günden itibaren insanoğluna bu bilinci geliştirmeleri konusunda uyarılarda bulunmaktadır. İslam’da müminlerin çevre bilincinin tamamen insanoğlunun ahlaki ve etik değerleri doğrultusunda ele alındığı ifade edilmektedir. Zira İslam’da ahlaki değerler, ne Aristo’nun ifade ettiği gibi insanların aklına, ne Durkheim’in ifade ettiği gibi toplumun kişilere kabul ettirdiği olgulara, ne de Marksistlerin ifade ettiği gibi belli bir zümrenin çıkarlarına dayalıdır. İslam’a göre ahlaki ölçüler, değerlerin hal ve şartlarından, zaman ve mekândan etkilenmeden mutlak bir ölçüye dayanmaktadır. İslam’ın ahlaki değerleri çerçevesinde hem insanların hem de doğal kaynaklarını varlıklarını koruyarak sürdürebilmeleri dinin getirdiği bir sorumluluktur. Çünkü Kur’an-ı Kerim’de yerdeki ve gökteki tüm canlı cansız varlıkların belli bir denge üzere yaratıldığı zikredilmekte ve insanoğluna bu ölçüyü bozmaktan sakınmaları konusunda uyarılarda bulunmaktadır (Aktaş, 2013, s. 105).

Rahman suresi 7-8. Ayetlerde “...Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız...” buyrulmaktadır. Müfessirler Rahman suresinin baştan sona kadar kâinat ve kâinatta var olan varlıklardan bahsettiğini ifade etmektedir. Söz konusu ayetlerin, insanoğlunun huzur ve refahını yok etme potansiyeline sahip olan gelişmelere müsaade etmemek için denge esaslı bir ikaz niteliğinde olduğu vurgulanmaktadır(Ş. Işık, 2014, s. 168)

İnsana maddi ve manevi nice nimetler bahşeden Yüce Allah bugün dahi sırrı çözülemeyen bir düzenle halk ettiği dünya hayatına, yaşamın temel aracı olarak “su” yu vermiştir. Bu denge ve düzen içerisinde insanoğlunun binlerce yıldan bu yana kullandığı su; hem fiziksel hem de manevi yaşamın temel ihtiyacıdır. Bu bağlamda suyun yalnızca biyolojik bir ihtiyaç olmadığı aynı zamanda müminlerin ibadetleri için gerekli olan vazgeçilmez bir nimet olduğu bilinmektedir. Enfal suresi 11. Ayette “O zaman katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla temizlemek, şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu.” Zikredilmektedir. Müfessirler bu ayette Rahman’ın gökyüzünden yağdırdığı suyun abdest ve arınmak için bir aracı olarak kullanıldığını ifade etmektedir.

Araf suresi 31. Ayette “...yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.” Zikredilmektedir. Bu ayet müminlere çok yönlü bir ikazda bulunmaktadır ve şüphesiz sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin her maddesinde temel ilke mahiyetinde karşımıza çıkmaktadır. Yüce Allah, insanlara hayatı meydana getiren unsurları israf etmeden, tüketim biçimlerini İslam’ın ahlak ilkelerine uygun bir şekilde benimsememizi emretmektedir. Bu bilinç insanlarda geliştirilirse Enbiya suresi 30. Ayette yaşamın kaynağı olarak vurgulanan suyun sanitasyon işlemlerinin küresel düzeyde gerçekleşmesi ve gelecek nesillere temiz ve yeterli su kaynakları bırakma hedefine katkı sağlanacaktır.

4.7. Erişilebilir Ve Temiz Enerji

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında hedeflenen maddeleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Temiz enerjinin erişimini ve güvenilirliğini sağlayarak adil bir şekilde dağıtılması. Toplam enerji arzındaki yenilenebilir enerji arzı payını arttırarak fosil yakıt tüketimini azaltmak. Tüm ülkeler ve sektörlerde enerji verimliliğini arttırmak (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 90).

1980’lerin başlarından itibaren küresel ısınma sonucu ortaya çıkan sorunlar giderek şiddetini arttırmaktadır. Geçmiş ve günümüz itibariyle dünyanın ekolojik dengesini bozan ve çevre sağlığını tehdit eden en önemli faktörlerden bir tanesi enerji kaynaklarının sorumsuz tüketimidir. Yaşamsal faaliyetlerin devamlılığı için vazgeçilmez olan enerjinin üretim ve tüketimi konusundaki kalkınma hedefi ancak bilinçli tüketim ve sürdürülebilir çevre anlayışı ile gerçekleştirilebilir.

Yüce Allah insanoğluna Hud suresi 61. Ayette “...O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hale getirme görevi verdi.” Buyurmaktadır. Mutlak mülk sahibi olan Allah, insanlara yeryüzünü imar ve tasarruf sorumluluğunu yüklemiştir. Varlıktaki hikmetini idrak edebilen ve yaşantısını bu manaya göre düzenleyen insan bu sorumluluğu hakkıyla ifa edebilme potansiyeline sahiptir. İnsan Allah’ın verdiği sorumluluklar doğrultusunda ifsat eden değil ihya eden kimliği ile yeryüzünü inşa etmelidir. Özellikle jeopolitik konumu itibari ile temiz enerji kaynaklarına erişim ve kullanım açısından avantajlı bir yapıda olan Türkiye coğrafyasında, bu bilinç ile sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlanabilir. Bu bağlamda İslami finans, sürdürülebilir ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar için alternatif bir finans sektörüdür. Daha uygun finansman teknikleri sayesinde yenilenebilir enerji üretimini teşvik etmektedir. Ülkelerin dışa bağımlılıktan kurtularak enerji arzı belirsizliği ile karşılaşmalarını engellemek için de önemli bir alternatiftir. İslami finans

sektörü yenilenebilir enerji kaynaklarına erişim üzerine geliştirilen projelerin finansmanı için önemli bir aracı rolü üstlenmektedir (Ergün, 2023, s. 126).

4.8. İnsana Yakışır İş Ve Ekonomik Büyüme

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme hedefi özetle şu şekildedir: Dünya çapında sürdürülebilir, uzun vadeli ve kapsayıcı bir ekonomik model geliştirmek, bu model ile sosyal ve çevresel boyutlarıyla istihdamı ve insana yakışan çalışma koşullarını teşvik etmek, çalışanlara güvenli ve sağlıklı ortamların sağlanması, çocuk işçiliğin sona ermesi, çalışanların haklarının korunması amaçlanmaktadır.

İnsana yakışır iş kavramı, bu hedefe rehberlik eden Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 1948 tarihinde yayınlanan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi'ne kadar dayanmaktadır. Bu kavram 2015'de Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine dâhil edilerek ekonomi politikaları ile eşzamanlı olarak geliştirilmesi hedeflenmektedir. ILO bu hedef için bir dizi asgari standart geliştirmiştir ancak birçok ülke bu standartları sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Özellikle OECD'nin raporlarına göre Türkiye için durum daha kritik görünmektedir (Aca & Akdamar, 2022, s. 272). Zira Türkiye OECD ülkeleri arasında işsizlik oranının en yüksek olduğu dördüncü ülkedir. Bu oran Avrupa Birliği ortalamasının 2 katı, Amerika Birleşik Devletleri ortalamasının 3,4 katı seviyesindedir.

	Ocak 2024			Bir önceki ay			Bir önceki aya göre fark		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
(Bin kişi)									
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	65 726	32 529	33 197	65 683	32 509	33 175	43	20	22
İşgücü	35 436	23 274	12 162	35 191	23 162	12 029	245	112	133
İstihdam	32 222	21 479	10 743	32 062	21 476	10 586	160	3	157
İşsiz	3 214	1 795	1 419	3 129	1 686	1 444	85	109	-25
İşgücüne dahil olmayanlar	30 290	9 255	21 035	30 492	9 347	21 145	- 202	-92	- 110
(%)									
İşgücüne katılma oranı	53,9	71,5	36,6	53,6	71,2	36,3	0,3	0,3	0,3
İstihdam oranı	49,0	66,0	32,4	48,8	66,1	31,9	0,2	-0,1	0,5
İşsizlik oranı	9,1	7,7	11,7	8,9	7,3	12,0	0,2	0,4	-0,3
Genç nüfusta işsizlik oranı (15-24 yaş)	16,6	14,1	21,1	15,5	11,9	22,1	1,1	2,2	-1,0

Şekil 7:Hanehalkı İşgücü Araştırması(TÜİK)

TÜİK'in Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçları şu şekildedir: 15 yaş ve üstü kişilerdeki işsizlik sayısı 2023 Aralık ayına göre 2024 Ocak ayında 85 bin kişi artarak 3 milyon 214 bin kişiye yükselmiştir. Verilere göre işsizlik endeksi 0,2 puan artarak %9,1

olmuştur. Bu oran erkeklerde %7,7, kadınlarda ise %11,7'dir(Türkiye İstatistik Kurumu, 2024). Türkiye demografik olarak genç nüfus yapısına olmasına rağmen işsizlik oranının bu seviyede olması, Türkiye ekonomisinin üretim ve verimliliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Yüce Allah evrenin mükemmel nizamının insanoğlunun çalışmasına müsait olarak yaratıldığını Kur'an-ı Kerim aracılığıyla bildirmektedir. Nebe suresi 11. Ayette "Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık." Buyrulmaktadır. Kasas suresi 73. Ayette ise "Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızınızı arayınız ve bütün bunlara şükredesiniz." Buyrulmaktadır. Bu anlamda insanın maddi ve manevi çalışarak dünya ve ahiret dengesini gözetmesi gerektiği, çalışmanın ise kutsal bir görev olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Kasas:28/77, Necm: 53/39-41). Üstelik çalışmayı istikrarlı kılmak ve bir iş bittikten sonra hemen diğer bir işe koyulmak tavsiye edilmektedir (İnşirah:94/7).

Meşru ve helal olması koşulu ile yapılan her iş kutsaldır. Bilakis farklı mesleklerin ortaya çıkması, toplum içinde yaşayan insanların birbirlerini tamamlamaları, birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermeleri ve toplumsal dayanışma içinde olmaları açısından Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirilmektedir. İbn Haldun da maddi anlamda refaha ulaşmaları için toplumda mesleklerin çeşitli olması ile toplumun dayanışma içerisinde işbirliği ve işbölümü yapmalarının toplumun yararına olduğuna dikkat çekmektedir (Kümbet & Özsoy, 2022, s. 230).

Bu yönüyle bakıldığında sosyal ve ekonomik eşitsizlikler her zaman var olmuşsa da kapitalizmin ilerlemesi ile şiddetini arttırdığı anlaşılmaktadır. Neoliberal kapitalizm dönemi ile birlikte işsizlik yapısal bir hal alarak, bireylerin yoksulluktan kurtulmak için daha düşük gelirli, güvensiz ve sağlıksız çalışma koşullarına razı olmalarına neden olmuştur. Türkiye'de yaşanan istihdam problemini, özellikle 1980'li yıllardan itibaren, küreselleşme, neoliberal politikalar, artan kentleşme sonucu tarım sektörünün daralması, milli gelirdeki artışın yetersizliği, mesleki eğitime talebin nispeten az olması gibi çoklu ve katmanlı sebepler tetiklemektedir (Aca & Akdamar, 2022, s. 26). Üstelik Türkiye'nin 2024 yılında sendikalaşma oranının %14,8 olarak açıklanması, Türkiye açısından adaletsiz bir görünüm sergilemektedir. İşveren, sendikacı ve dış sömürü gibi unsurlar bu adaletsizliğin temelini oluşturmaktadır.

Kapitalist sistemlerde "insan" beşeri bir sermaye, bir işçi, bir tüketici, bir kaynak gibi insani değerlerin piyasa dinamiklerine indirgendiği metalarla ele alınmaktadır. Zira insanın öznel ve kişilik değerlerinin ticari işlevlere indirgenmesi emek sömürsünün yoğun

olduğunun bir göstergesidir. Maalesef bu durum İslam ülkelerinde daha belirgindir. Bu yüzden Türkiye gibi İslâm ülkelerinde işçi hakları, adil ücretlendirme ve çalışma koşullarının İslam'ın sosyal adalet ve hukuk kurallarına uygun bir ekonomik sistemle düzenlenmesi gerektiğini savunmalıyız (Tabakoğlu, 2010, s. 115). Çünkü İslami prensiplere yönelik tatbik edilen bir ekonomik sistem; işçilerin haklarını alamaması, emeklerinin sömürsü ve güçlünün haklı olması gibi, ahlaki değerlerden bağımsız maddeci veya Darwinist bir sistemi desteklememektedir (Kümbet & Özsoy, 2022, s. 230). Zira İslam'da gelir anlayışı bir emek karşılığı ve kar zarar riskine dâhil olarak çalışmaya dayanmaktadır. Faiz gibi sermaye üzerinden sağlanan, emek sarf etmeden, kar-zarara ortak olmadan kazanılan gelir meşru sayılmamaktadır. Allah'ın Resulü "İnsan emeğinin mahsulünden daha hayırlı bir şey yememiştir." Diyerek İslam'da emeğin değerini vurgulamaktadır. Peygamberlerin hepsinin bir meslek sahibi olması hatta o mesleğin piri olmaları İslam'ın mesleklere olan tutumunu desteklemektedir. Davud Peygamber demircilikte, Nuh Peygamber marangozlukta ustadır. Osmanlı padişahı Sultan Abdülhamit dülgerlikten ve marangozluktan kazandığı para ile şahsi gelirini elde etmiştir. Yıldız Camii'ndeki tahta dekorasyonlar bizzat kendisinin mamul ettiği eserlerdir (Zaim, 2010, s. 40). Sonuç olarak İslami ilkelere uygun ekonomik modellerin, batı menşeli düşüncelerden farkı; işçi-işveren, emek-sermaye ilişkilerinin dayanışmacı ve işbirlikçi bir yaklaşımla düzenlenerek bu ilişkilerin İslami finans ilkeleri ile inanç alt yapısında kurulması öngörülmektedir.

4.9. Sanayi, Yenilikçilik Ve Altyapı

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında 9. Hedef olan Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı hedefi başlıca; kaynakların verimli kullanıldığı, çevre dostu fiziksel sistemler ve altyapının sağlanması, istihdam ve ekonomik büyüme ile eşzamanlı olarak sanayileşmenin desteklenmesi ve sanayi çalışmalarında teknolojinin ve ar-ge çalışmalarının geliştirilmesi hedeflenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 132).

Yaşadığımız modern çağda, küresel düzeyde yaşanan hızlı sanayileşme ve kalkınma süreci, ekonomi politikalarını ve toplum yapılarını büyük bir değişikliğe zorlamaktadır. İnsanların kırsaldan kentlere göç etmesi ile kentlerin nüfus ve altyapılarında yaşanan gelişmeler kentlerin büyümelerine neden olmaktadır. Ekonomi ve finans sektörü, küreselleşerek ticaretin ve finansal işlemlerin ulusal sınırları aşmasını sağlamaktadır. Teknolojik gelişmeler sayesinde bilgiye erişim ve üretim faktörleri kolaylaşmış böylece geleneksel üretime dayalı ekonomilerin yerini dijital ve teknolojiye dayalı ekonomik politikalar almıştır. Tüm bu gelişmeler insanoğlunun yaşam standartlarında büyük

değişikliklere yol açmakta ve yaşam kalitesini arttırmak için fırsatlar sunmaktadır. Fakat içinde bulunduğumuz süreçte, gelir adaleti, fırsat eşitliği ve denge gibi değerler geri plana atılarak Yüce Allah'ın bize emanet ettiği kaynaklar hoyratça kullanılmakta ve dünya, telafisi güç olan hasarlara maruz kalmaktadır. İnsanoğlunun önündeki en önemli görev ve en büyük zorluklardan biri, ekonomik büyümeyi sosyal ve çevresel duyarlılıkla dengelemektir. Bu farkındalıkla sürdürülebilir kentleşme ve sanayileşme hedeflerine ulaşmak için (Çevresel, Sosyal ve Yönetişimsel) kriterlerine hâkim olarak yatırımları bu kriterler dâhilinde yönlendirmek gerekmektedir. ESG kriterleri şirketleri, sosyal sorumlulukların yanı sıra çevresel duyarlılıklara teşvik ederek etik ve şeffaf olmalarını sağlamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin İslami finansal ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmesi için çeşitli projeler geliştirmek gerekmektedir. ESG kriterleri dâhilinde katılım esaslı finansman alternatifleri ile kurumların sürdürülebilir altyapı inşası ve sanayileşme alanında yatırımları desteklenmelidir. Bu bağlamda, TOBB, TÜBİTAK ve KOSGEB gibi kurumlar aracılığı ile katılım esasına dayanan kalkınma ve yatırım fonları, sanayi, altyapı gibi stratejik sektörlere yönelik yatırımları finanse etmek için kullanılabilir. Yatırımcılara, bu fonlar vasıtası ile risk paylaşımı esaslı enstrümanlar sunularak, İslami finansal araçlarla sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkıda bulunulabilir. Böylelikle İslami finansın gelişimi desteklenerek Katılım Finans Araştırma Merkezlerinin kurulması sağlanabilir. Bu merkezler aracılığı ile yerel düzeyde altyapı yatırımları için gerekli çalışmalar yapılarak mevcut sorunların giderilmesine katkı sağlanır ve bölgesel kalkınma desteklenmiş olur. KOBİ'lerin finansman erişimini sağlamak amacıyla, KOSGEB tarafından kitle fonlama platformu kurularak katılım esasına dayanan finansal enstrümanlarla, altyapı ve sanayi yatırımları desteklenebilir.

Nitekim Türkiye örneğinde, altyapıya yönelik yatırımların özellikle inşaat sektörü aracılığıyla ekonomik büyümeye doğrudan katkı sunduğu tespit edilmiştir. Bu sektörün yalnızca barınma değil; ulaşım, enerji ve sanayi yapıları gibi altyapı bileşenlerini kapsaması, onu sürdürülebilir kalkınmanın stratejik bir ayağı haline getirmektedir (Erdoğan, 2018, ss. 53-56). Bu bağlamda sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı hedefinin gerçekleşmesi için ESG çerçevesinde önerilen projelerin, İslami finansın etik ve sosyal sorumluluk ilkeleri ile desteklenerek finanse edilmesi sürdürülebilir kalkınma hedeflerine erişim için önemli ilerlemeler sağlayabilir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022, s. 223).

4.10. Eşitsizliklerin Azaltılması

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden Eşitsizliğin Azaltılması maddesinin başlıca hedefleri şu şekildedir: Fırsat eşitliğini sağlayarak ayrımcılığa sebep olan yasa ve politikaların ortadan kaldırılıp, yaş, cinsiyet, etnik köken, din gibi unsurlar gözetilmeksizin herkesin ekonomik ve siyasi olarak eşit haklara sahip olmasını sağlamak, maddi olarak ortalamının altında kalan bireylerin gelir artışını sağlayarak gelir adaletsizliğini ortadan kaldırmak. Eşitsizliklerin azaltılması hedefi diğer kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Özellikle yoksulluk ve açlıkla mücadelede, eğitim, sağlık ve toplumsal cinsiyet eşitliği, ekonomik büyüme ve istihdam gibi hedeflerin desteklenmesini sağlamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 148).

Bir toplumun gelişmişlik düzeyinin ölçütü salt olarak ekonomik büyüme değildir. Bilakis bir toplumun refah seviyesi, toplumdaki kaynakların eşit ve adil bir şekilde dağıtılması ile yakından ilgilidir. Kaynakların toplum arasında nasıl dağıtıldığı meselesi, sosyal adalet kavramını doğrudan ilgilendirmektedir. Sosyal adalet kavramı, toplumların ekonomik ve sosyal haklara erişiminde adaleti sağlayan bir ilkedir ve sosyal refah devletlerinin temel güvencesidir. Bir toplumun gerçek anlamda kalkınması için gerekli olan insan hakları kavramı, salt bir söylem olmaktan çıkarılarak bütünüyle etkin bir şekilde hayata geçirildiğinde ekonomik ve siyasi hakların güvence altına alınması için gerekli olan en önemli enstrüman sosyal adalettir. Yüce Allah Nisa Suresi 58. Ayette “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.” Buyurmaktadır. Müfessirlere göre; mizanı yaratan yüce Allah, insanoğlunun adaletinin hataya meyilli olduğunu ve mutlak adalet için ölçü olarak Allah’ın nihai denge kriterlerini almalarını emretmektedir.

Gazali, adalet kavramının yalnızca bir ilke olarak değil aynı zamanda Allah’ın yarattığı evrendeki fiil ve hakikatin ilahi bir denge olarak özümsemiş olduğunu ifade etmektedir. Zira varlık dünyasındaki Allah’ın adaletine daha geniş bir perspektiften bakıldığında, insanın toplum içerisinde bu adaletin temsili olarak var olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda adalet kavramının ilahi bir ilke olarak özümsemişi, bireylerin ve toplumların daha sağlıklı ve dengeli bir şekilde sosyal adaleti sağlamak için kritik bir öneme sahiptir. Üstelik Gazali adaletin ortadan kalkması ile adaletsizlik ve eşitsizlikten kaynaklanan birçok olumsuz unsurun sosyal dinamiğinin ortaya çıkacağını belirtmektedir.

İbn Sina, adalet kavramının Kuran ve sünnete uygun bir şekilde düzenlenmesi ile sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde sürdürüleceğini ifade etmektedir. İbn-i Sina'ya göre bunu düzenleyecek olan kişinin salih ve emin bir fitrat üzerine olması, toplumun huzurunu ve sosyal barışı sağlaması açısından önemlidir.

Sonuç itibariyle “adalet” kavramı izafi bir kavram olsa da bireysel ve toplumun ortak müştereginin belirlenmesi açısından mutlak kriterlere sahiptir. Bu ölçüde insanlar, içinde buldukları toplumların adalet kriterlerinin gelişmesini sağlayarak sosyal düzene katkıda bulunabilirler (Şahin, 2019, s. 66).

Eşitsizliğin giderilmesinde en belirleyici faktör olarak ekonomik unsurlar karşımıza çıkmaktadır. Adil gelir dağılımı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde hem iç ekonomik dengenin sağlanması hem de toplumsal barışın korunması açısından merkezi bir öneme sahiptir. Türkiye özelinde yapılan araştırmalar, gelir dağılımındaki adaletsizliğin özellikle 1980 sonrası dönemde daha da derinleştiğini göstermektedir. Ücretlerin enflasyon karşısında erimesi, dolaylı vergilere ağırlık verilmesi ve yüksek faiz politikaları gibi uygulamalar, emeğin milli gelirden aldığı payı azaltırken, sermaye gelirlerinin artmasına yol açmıştır. Bu durum, hem fonksiyonel hem de kişisel gelir dağılımında bozulmaya sebep olmuş ve en zengin kesimin toplam gelirden aldığı payı artırmıştır. Oysa gelir dağılımında adaletin sağlanması, yalnızca ekonomik değil, sosyal sürdürülebilirlik açısından da zorunludur (Erdoğan, 2004, s. 56)

Bu yüzden toplumsal kalkınmayı gerçekleştirebilmek için maliye, ticaret ve para politikalarının İslam öğretileri ışığında yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. İhtiyaç sahiplerine istihdam ve mesleki fırsatlar sunmak için küçük ve orta ölçekteki işletmelere finansman sağlanarak teşvik edilebilir. Mesleki eğitimler ve mikrofinans teşvikleri yapısal olarak kırılan olan gruplar için adaletin sağlanmasını destekleyebilir. Mevcut tecrübeler ile sabittir ki faize dayalı ekonomik politikalar, yoksulların yaşam koşullarında iyileştirme sağlamamaktadır. Aksine, faiz oranlarının %50 lere yakın yüksek seviyelerde seyretmesi borçluları ve kırılan kesimleri ciddi mali baskılara maruz bırakarak mevcut durumlarını daha çok zarar uğratmaktadır. Bu sebeple mikrofinans sistemlerinin zekât, karz-ı hasen ve vakıf gibi sosyal dayanışma esasına dayalı bir şekilde örgütlenmesi sağlanmalıdır. İmkânı olan yatırımcılara, kar zarar ortaklığı, satış ve kiralama gibi İslami finans enstrümanları sunulabilir. Böylece, maddi değerlerin yalnızca belirli kişilerin elinde toplanmasının önüne geçilmekte ve bu değerlerin geniş kitlelere yayılması teşvik edilerek, sosyal adaletin bir finansman unsuru olarak hayata geçirilmesi sağlanmaktadır (Chapra, 2008, s. 59). Yüce Allah Kuran-ı Kerim'de

Haşr suresi 7.ayette “(Servet) içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın...” buyurmuştur. Ku’an-ı Kerim’den ilham alan İbn-i Haldun Mukaddime adlı eserinde zenginlerin toplumları nasıl güçsüzleştirebileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Servetin artmasıyla birtakım alışkanlıklar da artar ve gittikçe gelirlerin karşılamayacağı boyutta masraflı olmaya başlar. Böyle bir ortamda fakirler ezilirken zenginler de servetlerini eğlencelerde tüketirler. Daha sonra gelen nesiller, daha da zevke düşkün olurlar, bütün gelirlerini bu yolda harcarlar. Bolluk içinde yaşamak, zevklere dalmak, insan karakterini bozacak her çeşit kötülük ve iradesizliğe neden olur. Bunun bir sonucu olarak medeniyetin devam etmesinin bağlı bulunduğu iyi meziyetler yok olurken, medeniyetin çökmesine neden olan kötü huylar yaygınlık kazanır. Bundan sonra o medeniyette çöküş işaretleri görülmeye başlar, yapısı sarsılır ve nihâyetinde önlenmesi imkânsız yıkılma ve yok olma safhası ortaya çıkar. Bu, Yüce Allah'ın medeniyetler için koyduğu gerileme ve çökme yasaının gereğidir.”(Güneş, 2005, s. 84)

4.11. Şehirleşme Ve Sürdürülebilir Toplumlar

Sürdürülebilir Kentleşme ve Yapılaşma hedefi kapsamında; yerel ve bölgesel kalkınma planlaması, çevreye duyarlı şekilde doğal ve kültürel mirası koruyarak şehirleşme ve ulaştırma hizmetlerinin sağlanması hedeflenmektedir.

İslam’da şehirleşme ve toplumların gelişiminin prensiplerinin anlaşılabilmesi için âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed’in, ehl-i beytinin ve ashabının mensubu olduğu toplumların anlaşılması ve şüphesiz ilk olarak İslamiyet öncesi Arap toplumunda tatbik edilen yaşantının karşılaştırılması gerekmektedir. Çünkü medeniyetlerin oluşmasına zemin hazırlayan eski toplum ve uygarlıklar, geniş bir çerçevede incelendiğinde siyasi, iktisadi ve kültürel yaşantılarına dair yapıtaşlarını koruduğu görülmektedir. Toplumda şehirleşme toplumların iktisadiyatı ve kültürel yaşantısına bağlı olarak gelişmiş, her toplum içinde bulunduğu yaşam standartlarına göre kendine has bir sistem inşa etmiştir.

Peygamber Efendimizin peygamberlik hayatının ilk dönemini geçirdiği Mekke’de siyasi otorite olarak henüz bir devlet meydana gelmediği için kabilecilik yaşantısı ve cahiliye kültürü hâkimiyetine devam etmiştir. Bu kültür toplumun tüm yaşantısına sirayet ettiği için, şehirdeki temizlik, güvenlik, ahlak ve mesken mahremiyeti gibi alanların yanı sıra komşuluk, akrabalık ve aile ilişkileri üzerinde de etkisini korumuştur. Peygamber Efendimiz asabiyyete göre inşa edilen şehri İslam inanç esaslarına göre düzenleyerek, şehir hayatındaki sosyal yapıyı, can ve mal güvenliği muhafaza edilerek, temizlik ve huzura yönelik uygulamalarıyla,

insanların refah içinde yaşayabilecekleri bir ortama dönüştürmüştür. Peygamber Efendimizin Medine’de gerçekleştirdiği şehir planlamaları ve altyapı düzenlemeleri Mescid-i Nebevi’nin etrafında şekillenerek şehir yaşantısını eğitim ve kültürel açıdan daha organize bir hale getirmiştir. Bu düzen içerisinde su kaynaklarının adil paylaşımını destekleyerek, yolların kamu yararına kullanılması, ticarete ve pazarlara adil bir erişim sağlanması gibi unsurlar desteklenmiştir. Medine’de şehir hayatı ile ilgili yapılan düzenlemeler İslam toplumunun kalkınma ve refah anlayışına sunulan ilk pratik örneği olarak kabul edilmektedir (Kıranşal, 2024, s. 913).

Şehirleşme ve toplum yapısı hakkında İslam mutasavvıflarının önemli eserleri ve görüşleri bulunmaktadır. Ancak İslam medeniyetinde şehirleşme ve toplumun sosyoekonomik gelişimini bilimsel bir disiplin olarak literatüre kazandıran en önemli öncü düşünür İbn Haldun’dur. Türkçe’deki karşılığı “medeniyet” olan “umran” kavramı ünlü İslam filozofu İbn Haldun tarafından Mukaddime eserinde ifade edilerek dünya literatürüne “civilization” olarak geçmiştir. Üstelik bu kavramın dünya literatürüne girişi İbn-i Haldun’un Mukaddime eserinden çok daha sonra gerçekleşmiştir (Coşkun & Cankatar, 2018, s. 87). Ayrıca modern ekonomik teorinin kurucusu olarak bilinen Adam Smith’in Ulusların Zenginliği eserinde vurguladığı “işbölümü” konusunu İbn Haldun kendisinden yüzyıllar önce ele alarak, işbölümü sayesinde üretimin ve toplumsal dayanışmanın sağlanacağını ifade etmiştir. İbn Haldun’a göre iktisadi unsurların yanı sıra adalet, mülkiyet, siyasi istikrar, ekonomik özgürlükler gibi faktörler kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. Ayrıca devletin halktan topladığı vergilerin refah üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu, vergilerin yatırım kanallarına aktararak ekonominin canlanacağını ifade etmektedir (Özaydin vd., 2021, s. 33).

Sonuç olarak, İslami finansın dayandığı sosyal dayanışma, adalet, itidal gibi etik değerler, şehirlerdeki ekonomik kalkınmanın yanı sıra toplumsal olarak da gelişime katkı sağlar. İbn Haldun’un görüşlerine uyumlu olarak medeniyetlerin sürdürülebilirliği, sosyal adaletin sağlanması ve refah seviyenin artması İslami finansal ilkelere dayanarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin 11. Maddesini desteklemektedir.

4.12. Sorumlu Üretim Ve Tüketim

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında Sorumlu Üretim ve Tüketim hedefinin temel amacı; doğal kaynakların verimli ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak, kimyasal ve tüm atıkların insan ve çevre sağlığı üzerindeki etkilerini en aza indirmek, üretim ve tüketimde önleme, azaltma ve geri dönüşüm ile kayıpların giderilmesi hedeflenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 181).

16. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi sonucu toplumlarda yaşanan gelişmeler, yönetim, ekonomi ve kültür gibi unsurlar, geleneksel kültür ve dini etkilerden bertaraf edilmiş, bireyselci ve rasyonalite odaklı ideolojilerin doğmasına neden olmuştur. Dünya çapında etkisini arttıran bu ideoloji, kapitalizmin öncüsü olan Modern İktisat olarak literatüre geçmiştir. Modern iktisata göre insan; çıkarını maximize etmek için fayda-maliyet analizi yapan rasyonel bir varlıktır. Reklam endüstrilerinin etkisi altına giren rasyonel varlığın tüketim ahlakı, bu değişimin bir sonucudur. Sanayi devrimi ile yaşanan teknolojik ve endüstriyel gelişmeler, üretimde ve ekonomide genişleme sağlarken, insanlar üzerinde, anı yaşama, hedonizm, materyalizm ve doyumsuzluk gibi varoluşsal krizlere yol açmıştır. Tüketim ahlakındaki küresel değişimler; kontrolsüz kaynak kullanımı, çevresel tahribat ve gelir dağılımında eşitsizlikler gibi problemlerin temel sebebi olarak görülmektedir.

Klasik İktisat'a eleştirel bir yaklaşımla ortaya çıkan Daniel Kahneman ve Amos Tversky'nin beklenti teorisine göre, insanlar her zaman rasyonel kararlar vermez, bazen bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde klasik iktisat modelinin öngördüğünden farklı kararlar alırlar. Bunun nedenleri insanlara göre farklılık gösterse de en önemli nedeni olarak, bireylerin inanç ve değerlerinin bu düşünceye yön verdiği vurgulanmaktadır (Baydaş & Cengiz, 2024, s. 310). Nitekim söz konusu tüketim ahlakına sahip bireylerin benmerkezcisi ve hedonistlik yaşam felsefelerinin, İslam'ın diğerkâmlık ve sorumluluk ilkeleri ile bağdaşmadığı malumdur. Bilakis İslam, ideolojilerin aksine mutlak denge unsurunun ön planda tutulduğu bir anlayış sergilemektedir. Bu bağlamda geliştirilen İslami finans, kanaat ekseninde, ahlak nizamı üzerine kurulmuş bir sistemdir.

Kadim geçmişte tüketim miktarı kadar kazanma, kanaatkârlık, dayanışma ve sorumluluk esasken, kapitalizm ve burjuvazi sonrası toplumlar bolluk ve israf içinde, sonsuz tüketim hegemonyasına kapılmışlardır. Müslümanlar, küreselleşme süreciyle, tabii olarak modern dünya ekonomisi ve tüketim kültürü etkisi altında, yüzyıllardır süregelen geleneksel değerlerinden uzaklaşarak varlık mücadelesini sürdürmektedir. Ahmet Tabakoğlu, İslam'ın üretim ve tüketim anlayışında 'ihtiyaç' kavramının belirleyici olduğunu, bunun da tüketimi sınırlayan ahlaki ve sosyal bir denetim unsuru olarak işlev gördüğünü ifade eder. İsrâf sadece bireysel düzeyde bir tüketim ahlakı sorunu değil, aynı zamanda sosyal adaleti tehdit eden, kaynakların yanlış dağılımına yol açan bir iktisadi hastalık olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda üretim de ihtiyaç kadar olmalı, israfı besleyecek aşırı üretim ve tüketim döngüsünden sakınılmalıdır (Tabakoğlu, 2013, s. 87).

Tüketim konusuna bu yönüyle bakıldığında, İslam'ın hilkat ve fitrat anlayışı ekseninde, temel itikadi ve ahlaki kriterlerin inanç-eylem açısından yeniden değerlendirilmesi gerektirmektedir. Çünkü bu iki zıt ideolojinin bir arada var olma çabası, birçok zorluk ve paradoksu beraberinde getirmekte, karmaşık inanç ve yaşam tarzlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu problemlerin aşılması ancak Kur'an ve Sünnetullah'a uygun zihni bir alt yapı ile İslami finansın inşasıyla ortaya çıkan yeni bir ekonomik model ile mümkün görünmektedir (E. Öztürk, 2019, s. 2).

Al-Miqdam bin Ma`dika rib tarafından rivayet edildiğine göre, Allah'ın Resulü “İnsan, midesinden daha kötü bir kabı dolduramaz. Bir insanın omurgasını dik tutmak için birkaç lokma yemek yeterlidir. Ama eğer (doldurmak zorunda kalırsa), o zaman üçte biri yemek, üçte biri içecek ve üçte biri hava olmalıdır.” (Sunan İbn Mace, Kitabü-l A'tima 3349). Bu hadis-i şerif İslam'da tüketim konusundaki ölçünün, fazlanın ve israfın yerini anlamamız açısından önemlidir.

4.13. İklim Değişikliği

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında 13. Sırada bulunan İklim Değişikliği hedefi; kırılgan gruplar öncelikli olmak üzere tüm insanlar ve kurumların, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı uyum ve tedbir kapasitelerini güçlendirmek, ülkelerin bu konu ile ilgili ihtiyaç duyduğu teknik ve finansal olarak desteklenmesini sağlamak hedeflenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 197).

İnsanoğlu; varlığı itibari ile dinamik bir bütün ve hiyerarşik bir düzen içerisinde yaratılmış olan evrenin bir parçasıdır. Yeryüzüne halife olarak gönderilmiş olan insan bu özelliği ile evrendeki düzenin en önemli koruyucusu olma sorumluluğunu üstlenmektedir. Bu görevi hakkıyla icra edebilme motivasyonunu, yaşamın her yönü ile ilgili tenkitlerde bulunan İslâmi öğretilerden alabilmektedir. Rehberliği ile insanoğluna hakkaniyeti ve hakikati öğreten, âleme bakma nazariyesi olarak güzel ahlakı içselleştiren ve evrendeki tüm varlıklara merhamet besleyen Allah'ın Resulü, doğal kaynakların korunması ile ilgili ilk örnekleri teşkil etmektedir. Peygamber Efendimiz iklim değişikliği ile mücadele ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı için “hima” ve “harem” alanlarını kurarak ekosistem kaybını önleyerek tabiatı korunmayı amaçlamıştır (Aktaş, 2013, s. 156).

Günümüzdeki ekolojik ve toplumsal sorunların çözümünde, İslami öğretilerin ana kaynaklarında yer alan modeller ile bireyler ve kurumlar teşvik edilebilir. Fakat iklim değişikliği ile mücadelede, bireysel sorumlulukların etkisinin inkârı mümkün olmayan bir

gerçek olsa da küresel düzeyde politika ve geniş kapsamlı müdahaleleri zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda, devletlerin ve sivil toplumların, uzun vadeli ortak ve kararlı çözümler üretmesi, gezegenimiz ve canlılar için hayati bir önem taşımaktadır. Bu politikaların finansmanını sağlamak adına klasik ekonomik uygulamalara alternatif olarak geliştirilen yeşil ekonomi, yatırımların ekonomik boyutu ile beraber çevresel ve sosyal etkilerini göz önünde bulundurma hassasiyeti ile öne çıkmaktadır.

Yeşil ekonomi, sürdürülebilirliğin, büyüme ve kalkınma süreçlerinin politik, ekolojik ve toplumsal tamamlayıcısı niteliğine sahiptir. İslami finans kurumları yeşil ekonomik politikaları ile sürdürülebilirlik hedeflerine katkı sağlamaktadır. Bu alanda sektör aktörlerinin etki projelerini desteklemek ve finansmanını sağlamak amaçlı yeşil finans enstrümanı olarak yeşil sukuk kullanılmaktadır. Yeşil sukuk; karbon salınımını azaltmaya yönelik, yenilenebilir enerji odaklı, iklim değişikliği ile mücadele projelerin ve yatırımların finansmanını sağlayan sabit getirili menkul kıymetlerdir. Yeşil sukuklar uluslararası standartlara ve İslami ilkelere uyumlu olması gerekçesi ile sürdürülebilirlik alanlarındaki yatırımcılarla birlikte çok geniş bir kesime hitap etmektedir.

Sermaye Piyasası Kurulu yeşil finansmanın teşviki için yeşil sukuk ve tahvil rehberi yayınlamıştır. Türkiye Emlak Katılım Bankası 2021 yılında, ülkemizde ilk yeşil sukuk ihracını gerçekleştirmiştir. 2021 yılında toplam yeşil sukuk ihracı 6,1 milyar dolar iken 2022 yılının ilk yarısında 4,4 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun sebebi, yeşil sukukun fihhi uyumu ve yeşil sertifikası ile hem İslami finans yatırımcılarına hem de konvansiyonel yatırımcılara hitap ederek daha geniş bir yatırımcı portföyüne ulaşma potansiyeline sahip olmasıdır (Tekdoğan, 2023, s. 13).

4.14. Sudaki Yaşam

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 14, Sudaki Yaşam hedefi kapsamında, okyanusları, denizleri ve kaynaklarını koruma, deniz ve kıyı ekosistemlerinin korunması ve sürdürülebilirliği, deniz ve okyanuslarda kirliliğin kontrol altında tutulması ve önlenmesi, deniz teknolojisinin geliştirilmesini sağlamak hedeflenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 211).

İklim değişikliği ile birlikte artan sıcaklıklar; ortalama deniz seviyelerinin yükselmesi, yağış şekli ve miktarının değişmesi, kıyılarda artan erozyon riskleri gibi doğal afetlerin artmasına sebep olmaktadır. Deniz seviyelerinin ve sıcaklığının yükselmesi sonucu

ekosistemlerin yanı sıra tarım, gıda, sağlık, sanayi, turizm ve ulaşım gibi sektörler de ekonomik açıdan olumsuz etkilemektedir.

İnsanlar tarafından üretilen karbondioksitin yaklaşık olarak %30'unu absorbe eden okyanusların, sanayi devriminden bu yana asitlenme oranlarında %26 artış görülmektedir. Karadaki yaşamın etkisi ile okyanusların her kilometre karesinde ortalama 13 bin parça plastik atığın bulunması deniz ve okyanuslardaki kirliliği endişe verici boyuta taşımaktadır. Günümüzde, özellikle gelişmekte olan kıyı bölgelerde, iklim değişikliği ile ortaya çıkan olumsuz etkiler daha yoğun hissedilmektedir. Buna bağlı olarak artan afet risklerini en aza indirmek ve sudaki yaşam hedefine ulaşmak için bir dizi tedbirin alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu tedbirler aynı zamanda yeşil ekonomi ile iklim değişikliği tedbirlerini de kapsamakta olup, sera gazı emisyonlarının azaltılması ile uyum sağlama politikaları, sudaki yaşamın korunmasını doğrudan olumlu yönde etkilemektedir. Bunun yanı sıra; İslami finansal hizmetler aracılığı ile zirai sektörün ani hava olaylarına karşı dayanıklılığını sağlamak için depolama ve altyapı yönetimi olanaklarının artırılması sağlanmalıdır. Sivil toplum kuruluşları ve vakıflar aracılığı ile toplum bilinci en üst seviyeye çıkarılarak aşırı avlanma ve yasa dışı balıkçılığın önlenmelidir. Deniz endüstrilerinin su ekosistemlerine verdiği zararı en aza indirecek teknoloji ve uygulamalar İslami finansal araçlarla desteklenerek sürdürülebilir suda yaşama katkı sağlanabilir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011, s. 18).

Doğal yaşamların sürdürülmesi ve gelecek nesillere aktarımı; kaynakların optimal kullanımı, insanoğlunun kainattaki hassas dengeyi gözeterek Allah'ın emir ve yasaklarına uymasına bağlıdır. Nitekim Yüce Allah Rum suresi 41. Ayette "İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yaptınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara -tattırıyor." Buyurmaktadır. Müfessirler bu ayette insanoğluna yapıp ettiklerinin bir kısmının tattırılmasının gerekçesi olarak "dönebilsinler diye" ifadesi kullanılmaktadır. Bu bağlamda yaşanan olumsuz gelişmelerle insana dünya hayatındaki varlık sebebi hatırlatılarak, sınavın toplumsal olarak değerlendirilmesi gerektiği ve yaşamın ortak bir serüven olduğunun idrak edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

4.15. Karada Yaşam

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 15 kapsamında, insanlığın ortak mirası olan doğal yaşam alanlarının korunması, ormanlar, dağlar, sulak ve kurak alanların ekosistemlerinin

sürdürülebilir yönetimini sağlama, ormansızlaşma ile mücadele, biyoçeşitliliğin korunması gibi hedefler bulunmaktadır.

İkamesi mümkün olmayan ve içerisinde pek çok canlıyı barındıran doğal sermayemiz olan ormanların son yıllardaki tüketim çılgınlığı sonucu zarara uğraması Dünya’da olduğu gibi ülkemizi de derinden etkilemektedir. Bilinçsiz ve sınırsız yapılan tüketimler sebebi ile orman kaynaklarında ve biyoçeşitlilikte azalma meydana gelmektedir. Ormanların azalması sonucu sel, heyelan, erozyon gibi ani doğa olayları ortaya çıkmaktadır. Üstelik son yıllarda ülkemizde çıkan orman yangınları nedeni ile binlerce hektar alan ve içinde barındırdığı canlılar tümünden kül olmaktadır. İhmal ve dikkatsizlik, sigara izmaritleri, rant peşindeki kişilerin bilinçli şekilde ormanları yakması gibi nedenler toptan ülkemizi zarara uğratmaktadır. Oysa Peygamber Efendimiz kıyamet kopacağını anda olsa bile ağaç dikmekten geri kalınmaması gerektiğini tenkit etmiştir. Kontrolsüz ve gereksiz ağaç kesimini yasaklayarak kesilen ağacın da yerine yeni fidanlar dikilmesini istemiştir. Peygamber Efendimizin Mute savaşında ağaçların yakılmaması ve doğal alanların tahrip edilmemesi emrini vermesi bu konuda genel esasın oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Karada Yaşam hedefi kapsamında Türkiye önemli faaliyetlerde bulunmuş olsa da son yıllarda şiddetini arttıran küresel ısınma ve şehirleşmenin olumsuz etkileri nedeni ile bu hedefe yönelik zorluklar artmaktadır. Orman yönetimlerini koruma ve geliştirme, orman yangınları ile mücadele, ağaçlandırma, toprak muhafaza, havza ıstılahı gibi SKH 15 adına önem taşıyan adımlarla ilgili uygulama ve projeler, İslami finans araçları ile desteklenebilmektedir. Bu bağlamda bölgesel kalkınma, yerel otoriteler ve dinamikler; sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin kolektif olarak benimsenmesi ve özellikle karada yaşam hedefine aktif katılımları durumunda olumlu sonuçlar verebilecektir. Fıkhi ilkelere dayalı mikrofinans kuruluşları gibi finansman araçları, sivil toplum ve kuruluşlar, vakıflar aracılığı ile işbirliği ve güven dâhilinde toplumsal olarak faaliyetlerin artması ile başarı sağlanacaktır.

4.16. Barış, Adalet Ve Güçlü Kurumlar

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 16 kapsamında; toplumsal barış ve güvenlik esas alınarak şiddet, yolsuzluk, taciz, ayrımcılık ve terör gibi suç ve şiddet ile mücadele, uluslararası düzeyde hukukun üstünlüğünü tanımak, şeffaf, hesap verebilir ve adil kurumlar kurmak hedeflenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 242).

Gelişen teknoloji ve bilgi paylaşım olanakları ile insanların tutum ve davranışlarında meydana gelen değişimlerin sonucunda, kurumların kar odaklı olmaktan çıkıp çevresel ve

toplumsal sorumluluklar bağlamında birtakım görevler üstlenmesi beklenmektedir. Bu sorumluluklar; üretim yapan şirketlerin doğal kaynakları optimal kullanmaları, zararlı atıkları bertaraf etmeleri, temiz enerji tüketmeleri ve toplumun çıkarlarını gözetmeleri gibi hassasiyet geliştirmektedir. Bunun için kurumların sürdürülebilir kalkınma hedeflerine odaklanan, çevre dostu ve sosyal sorumluluklara uygun projelere yönelmeleri gerekmektedir. Ayrıca işletmelerin suç ve şiddet gibi toplumsal sorunlarla mücadelede destek olmalarının yanı sıra şeffaflık, adalet, fırsat eşitliği gibi ahlaki değerleri gözeterek sosyal refah ve barış için somut adımlar atmaları beklenmektedir (Ondoğan, 2023, s. 387).

Bu beklentiler yalnızca reel sektör bazında olmamakla beraber reel sektörlerde kaynak sağlayan finans sektörünü de kapsamaktadır. Bu bağlamda, İslami finans kurumları, sosyal ve çevresel hassasiyetlere uyumlu olarak geliştirilen sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlamak amaçlı geliştirdikleri stratejileri ile karşımıza çıkmaktadır. AAOIFI tarafından yayımlanan “İslami Finansal Kurumlar için Şer’i Uyum ve Güvene Dayalı Derecelendirme: GSIFI 10” standardında, kurumların güvenilirlik ve hesap verilebilirlik taahhüdünün ölçüm kriterleri mevcuttur. Bu kriterlerle beraber İslami finans sektöründeki kurumların fıkhi uyum derecelerinin yanı sıra reel sektördeki kurumların sürdürülebilirliğe uyum derecelerinin de objektif bir şekilde ölçülmesi sağlanmalıdır. İslami Finans Derecelendirmesi, günümüzde Islamic Rating Agency ile Standart&Poor’s kuruluşları tarafından yapılmaktadır.

Sosyal ve toplumsal sorumluluk konusunda gelişen anlayış sonucu tasarruf sahiplerinin büyük bir kısmı yatırım yapacakları kurumların karlılık ve ekonomik göstergelerinin yanında bu kurumların sürdürülebilirlik ve ESG kriterleri ile olan uyumunu da dikkate almaktadır. Bu konuda hassasiyet sahibi olan tasarruf sahiplerinin derecelendirme yöntemi ile doğru yatırımları doğru şirketlere yapması sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada gelişim gösterebilir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022, s. 130).

Kurumların sorumluluklarının belirli kriterler dâhilinde ve sürekliliği sağlanarak gerçekleştirilmesi, toplum ve kurumlar açısından sürdürülebilirlik konusunun önemini arttırarak ciddiyetle ele alınmasına destek vermektedir. Fakat Asutay’a göre; bu kriterler dâhilinde geliştirilmiş olan mikro finans kurumları daha çok kâr odaklı çalıştıkları için sosyal dayanışma ve kalkınmaya imkân tanıyacak yenilikçi finansal araçların kullanımında ne yazık ki yetersiz kalmaktadır. Bu durum, özellikle İslami finansın ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin ortak temel prensiplerinden biri olan “adalet”, “eşitlik” ilkelerinin

sağlanabilmesi için aracı olan kurumların toplumsal kapsayıcılık ve ekonomik fırsatlar sağlama konusundaki başarılarını kısıtlamaktadır (Asutay, 2007, s. 8).

Kurumların yalnızca ekonomik çıkarlarını gözetmeyip aynı zamanda toplumsal barış ve dayanışmayı güçlendiren mekanizmalar olarak geliştirilmesi, toplumsal sorumluluk ve adaleti geliştirirken güçlü ve hesap verebilir kurumların yaygınlaşması ile dürüst, güvenilir ticari ilişkilerin kurulmasını, ahlaki değerlere dayanan bir ekonomik sistemin oluşturulmasını ve sürdürülebilir sosyal barışın sağlanmasını destekleyebilir. Kur'an-ı Kerim'de, toplumsal düzenin ve kurumsal yapının temelini oluşturan adalet, barış ve hesap verebilirlik ilkelerine özel bir önem atfedilmektedir. Adaletin sadece bireysel ilişkilerde değil, aynı zamanda kurumsal ve yönetsel düzeyde de titizlikle uygulanması gerektiği şu şekilde belirtilmiştir: "Adâleti uygulamada da daima titiz davranın. Çünkü Allah, hak ve adâlet hususunda titiz olanları sever" (Hucurât, 49/9). Bu ayet, kamu otoritesinin tarafsızlık ve hakkaniyet esaslarına göre işlemesi gerektiğine işaret ederken, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluk bilincine de davet etmektedir. Yine Hucurat Suresi'nde:

"Mü'minlerden iki grup birbiriyle çarpışacak olursa, derhal müdahale ederek aralarını düzeltin. Buna rağmen biri ötekine saldırırsa, saldırıda bulunan taraf Allah'ın hükmüne boyun eğinceye kadar onlarla savaşın. Eğer boyun eğerse, o iki grubun arasını adâletle düzeltin." (Hucurât, 49/9) buyrulmaktadır.

Ebû Hüreyre radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Birbirinize haset etmeyin; birbirinizin aleyhine alışverişi kızıştırmayın; birbirinize buğzuetmeyin; birbirinize sırt çevirmeyin; biriniz diğerinin alışverişi üzerine alışveriş yapmasın. Ey Allah'ın kulları kardeş olun! Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez; onu yüz üstü bırakmaz; ona hakaret etmez. (Üç defa göğsünü göstererek) 'İşte takva buradadır.' Kişiye kötülük olarak Müslüman kardeşini hakir görmesi yeter. Bir Müslümanın her şeyi, kanı, malı ve ırzı (başka) Müslümana haramdır" (Yağır, 2018, s. 642).

4.17. Amaçlar İçin Ortaklıklar

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 17, ekonomik, teknolojik, kapasite, ticaret ve siyasi konularda uluslararası ortaklıklar kurarak inovasyonun teşvik edilmesine odaklanmaktadır. Küresel ölçekte işbirliklerini arttırarak, dünyada süregelen ekonomik, sosyal ve ekolojik problemlerle koordine bir şekilde mücadele etmeye şiddetle ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir. COVID-19 salgını sürecinde küresel işbirliğinin önemi tecrübe edilmiştir. Bu bağlamda farklı tema ve sektörlerde ortak faaliyetler yürütmenin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma

kapasitesini güçlendireceği öngörülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 250).

Ulusal kalkınmaların küresel boyutta uyum sağlaması için küresel ortaklıkların güçlendirilmesi gelişmiş, gelişmekte olan veya gelişmemiş olan tüm ülkeleri etkilemektedir. Uluslararası ve sektörler arası finansal kaynak transferi, teknolojik yenilik ve bilgi paylaşımı, uluslararası ticaretin geliştirilmesi gibi unsurlar küresel düzeyde kalkınmayı desteklemektedir. Türkiye açısından konu değerlendirildiğinde, Türkiye kritik jeopolitik konumu itibarıyla, çok taraflı uluslararası kuruluşlar, uluslararası finansal kuruluşlar ve ikili kalkınma kuruluşları ile farklı temalarda işbirlikleri yürütmektedir. İslam İşbirliği Teşkilatı, Dünya Bankası, İslami Kalkınma Bankası, OECD, Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar Türkiye'nin işbirliği yaptığı kuruluşlar arasında öne çıkmaktadır. İslami finans sahası içerisinde ulusal ve küresel kalkınmaya destek vermek amacıyla kurulmuş olan uluslararası işbirliklerinden bazıları şunlardır; İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), İslam Kalkınma Bankası (IKB), İslami Araştırmalar ve Eğitim Enstitüsü (IRTI), Yatırım ve İhracat Kredileri Sigortası İçin İslami İşbirliği Kurumu (ICIEC), Özel Sektör Kalkınması İçin İslami İşbirliği Kurumu (ICD), Uluslararası İslami Ticaret Finansmanı Şirketi (ITFC), İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu (AAOIFI), Uluslararası İslami Finans Piyasası Kurumu (IIFM), Uluslararası İslami Derecelendirme Ajansı (IIRA) (Güçlü & Kılıç, 2020, s. 89).

Türkiye ve diğer ülkeler, İslami finansal araçları kullanarak yerel ve küresel kalkınma projelerini finanse ederek dünya çapında kalkınmayı desteklemektedir. Örneğin, İslami Kalkınma Bankası (ISDB) COVID-19 salgını sonrasında ülkelerin ekonomik olarak toparlanmalarına katkı sağlamak amacıyla Yeşil Sukuk ihracından elde edilen gelirlerin 57 ülke bazında özellikle SKH 3 ve SKH 8 odaklı projelerin finansmanı için kullanılmıştır. Salgın sebebiyle sağlık hizmetlerinde ve istihdamda yaşanan olumsuz gelişmeleri gidermek amacıyla sağlık gibi temel hizmetlere erişim ve KOBİ finansmanı ile istihdam yaratma gibi projeler odak noktası olmuştur. Üstelik bu finansman desteği Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği (ICMA) tarafından geliştirilen Sürdürülebilirlik Tahvil İlkeleri'ne uyumlu olarak gerçekleşmiştir. Bu gibi gelişmeler İslami finansın sosyal refahı ve ekonomik kalkınmayı destekleme potansiyelini benimsemek açısından önem arz etmektedir (The Islamic Development Bank, 2020).

İslami finansın varlığa dayalı yapısı, nispeten düşük risk içermesi, özgün ve güvenilir enstrümanları ile taşıdığı yüksek gelişim potansiyeli ile devletlerin planlamalarında önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle İslam ülkeleri arasındaki ilişkiler, İslami finansın küresel düzeyde

gelişimini hızlandıracak ve yatırımcıların İslami finans ürünlerine ilgi duymasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda İslam ülkelerinin ticaret hacimlerini genişletmesi ve kolaylaştırması, kalite standartlarını arttırması ve küresel düzeyde güvenilir ve şeffaf ekonomik politikaları ile ileriye yönelik etkin çalışmaları sürdürmesi gerekmektedir (Güçlü & Kılıç, 2020, s. 88).

Ancak İslam ülkelerinin birbirleri ile olan ekonomik işbirliklerinin güçlendirilmesi sadece maddi açıdan refah düzeyi olarak algılanmamalı, aynı zamanda Kuran-ı Kerim’de bulunan temel prensiplere dayalı sosyal bir sorumluluk olarak değerlendirilmelidir. Zira Kuran-ı Kerim ayetlerinde, farklı toplumların birbiri ile barış ve güven temelinde ilişkilerini sürdürmeleri gerektiği zikredilmektedir. Nitekim insanların farklı milletlere ve kabilelere ayrılmış olmalarının asıl sebebi ayrışma değil iş birliği, aktif dayanışma ve yardımlaşma bilincinin bireylerde gelişmesidir. İslam’ın evrensel kardeşlik ve saygıya dayalı sosyal düzen anlayışını ifade eden ayetler şu şekildedir;

“Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi halklar ve kabileler kıldık.” (Hucurat, 49/13)

“İyilik ve takvâda birbirinizle yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın.” (Maide, 5/2)

“Allah, adaleti, iyiliği ve akrabaya yardım etmeyi emreder; kötülüğü, fenalığı ve azgınlığı da yasaklar.” (Nahl, 16/90)

Bu ayetlerden yola çıkarak SKH 17’ nin sadece stratejik ve teknik bir mesele olmadığı aynı zamanda İslam’ın öngördüğü toplumsal sorumluluk ve ahlaki değerler kabilinde değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İSLAMİ FİNANSIN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ ÜZERİNE ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

1. VERİ SETİ VE MODELLER

Çalışmanın bu kısmında, İslami Finansın Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri üzerindeki etkileri ekonometrik olarak incelenmektedir. Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi teorik ve ampirik olarak inceleyen pek çok çalışma literatürde mevcuttur. Fakat, İslami finansın sürdürülebilir kalkınma hedefleri üzerine etkisine yönelik teorik ve ampirik çalışmalar Türkçe literatürde sınırlı sayıdadır. Özellikle İslami Finansın Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Üzerine Etkisinin WTC (Wavelet Transform Coherence) ile analiz edilmesi Türkçe literatüre ilk kez katkı sağlayacak bir yöntem sunabilir.

Modelde 2003-2024 zaman serisi aralığında, bağımsız değişken olarak katılım bankaları aktif büyüklüğü, bağımlı değişken olarak Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 17 maddesine ait göstergeler kullanılmıştır. Bu kapsamda oluşturulan model ile değişkenler analize dâhil edilerek Türkiye özelinde elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan WTC analizi model ve denklemleri için (Yılcı & Pata, 2023) çalışmasından faydalanılarak aşağıdaki gibi hazırlanmıştır.

$$R_n(s) = \frac{|S(s^{-1}W_n^{xy}(s))|}{S(s^{-1}|W_n^x|S(s^{-1}|W_n^y|))^{1/2}}$$

Bu formüle göre;

$R_n(s)$; Dalgacık uyumluluk katsayısı

$W_n^{xy}(s)$; Çapraz dalgacık bileşenleri

W_n^x, W_n^y ; Bireysel dalgacık dönüşümlerini ifade etmektedir.

$$W_y^{xy}(s) = W_n^x(s)W_n^{y*}(s)$$

$W_n^x(s)$ ve $W_n^{y*}(s)$: her iki zaman serisinin dalga dönüşümü

$W_y^{xy}(s)$: her iki zaman serisinin çapraz etkileşim gücü

WTC analizi; belirli bir zaman serisi aralığındaki zaman ve frekans bileşenlerini ayrıştırarak verilerin sahip olduğu dinamikleri periyod ve şiddetine göre görsel olarak hazırlamaktadır. Geleneksel yöntemlerden farklı olarak WTC analizi grafiklerinde değişkenlerin kısa vade ve

uzun vadedeki ilişkilerin zamana bağlı olarak değişimini göstermektedir. Bu grafikleri yorumlarken şu unsurlar dikkate alınmaktadır:

Grafiklerin alt kısmı uzun vadeli ilişkiyi temsil ederken, üst kısmı kısa vadeli ilişkiyi temsil etmektedir. Kırmızı alanlar iki değişken arasında güçlü bir etkileşim olduğunu gösterirken mavi alanlar zayıf ve anlamsız ilişki olduğunu göstermektedir. Vektör oklarının sağ ve yukarı doğru olması bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni ileriye yönelik etkilediğini ifade etmektedir. Okların ileriye doğru olması değişkenler arasında güçlü bir korelasyon olduğunu ve birbirini etkilediğini, vektör oklarının aşağı doğru olması ise değişkenler arasında ters yönlü negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Yılcı & Pata, 2023).

Analizde kullanılan tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tabloda verilmektedir;

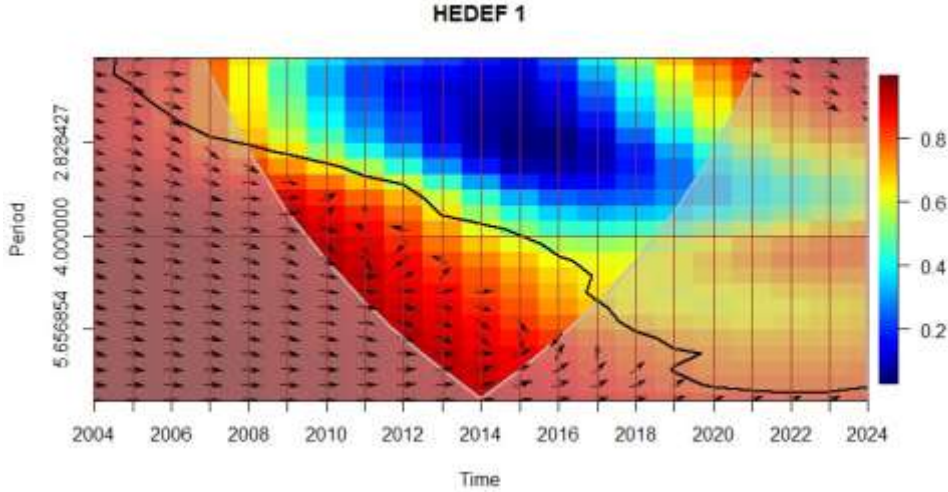
Çizelge 2. 1: Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistikler	He def 1	He def 2	He def 3	He def 4	He def 5	He def 6	He def 7	He def 8	He def 9	He def 10	He def 11	He def 12	He def 13	He def 14	He def 15	He def 16	He def 17	SK H	TP	TR	YB	
Mean	95,40 6	64,23 5	78,15 0	85,40 8	37,24 2	71,15 1	71,45 4	64,19 9	59,05 3	50,19 8	83,52 0	76,20 5	86,49 6	56,93 9	52,00 6	65,03 8	66,86 2	68,44 5	5,732	5,534	5,284	
Median	96,86 4	64,34 7	78,17 8	85,41 2	40,14 2	71,26 5	71,53 5	63,98 2	60,79 0	49,62 6	83,59 3	76,29 9	85,95 0	58,16 9	52,03 3	65,12 4	68,92 4	68,92 4	5,838	5,635	5,379	
Maximum	98,44 9	65,53 2	82,86 0	92,51 0	47,54 5	72,12 9	72,75 5	66,23 2	79,02 1	55,23 8	84,65 8	77,94 7	89,69 4	61,90 8	52,76 6	69,61 9	69,57 5	70,46 8	5,939	5,735	5,547	
Minimum	85,62 8	62,88 2	68,95 4	80,42 5	25,59 6	69,93 7	70,34 7	62,03 1	42,90 5	45,20 1	82,82 9	74,48 6	85,17 9	50,36 7	51,81 8	60,56 6	62,74 0	65,74 7	5,121	4,877	4,755	
Std. Dev.	3,268	0,705	4,082	3,574	7,699	0,629	0,713	1,176	11,268	2,627	0,766	1,053	1,128	3,379	0,344	2,919	2,547	1,553	0,240	0,238	0,260	
Skewness	-1,588	-0,511	-0,790	0,333	-0,365	-0,149	0,182	0,316	0,030	0,014	-0,023	-0,042	1,408	-0,674	0,182	0,216	0,799	-0,544	-1,288	1,275	1,473	0,673
Kurtosis	4,969	2,646	2,707	2,208	1,679	1,902	1,957	2,147	1,728	2,241	1,760	1,758	4,347	2,334	4,229	1,821	1,915	1,988	3,463	4,172	2,123	
Jarque-Bera	12,217	1,024	2,261	0,937	1,993	1,132	1,067	0,988	1,419	0,505	1,347	1,355	8,529	1,980	1,437	1,378	3,266	1,933	5,993	8,819	2,258	
Probability	0,020	0,599	0,323	0,617	0,369	0,568	0,587	0,610	0,492	0,777	0,510	0,508	0,014	0,372	0,488	0,502	0,195	0,380	0,050	0,012	0,023	
Sum	2003,522	1348,404	1641,150	1793,560	78,2077	1494,171	1500,536	1348,176	1212,118	1016,911	1791,889	1629,419	1841,575	1116,788	1012,808	1380,303	1404,100	1437,101	1265	1162	110,955	
Sum Sq. Dev.	213,658	9,928	33,324	25,527	85,354	7,902	10,163	27,640	25,394	13,799	11,725	22,191	25,438	22,8,316	2,366	17,0,371	12,9,767	48,245	1,149	1,137	1,353	

2. EKONOMETRİK BULGULARIN YORUMLANMASI

2.1. Yoksulluğun Sona Ermesi

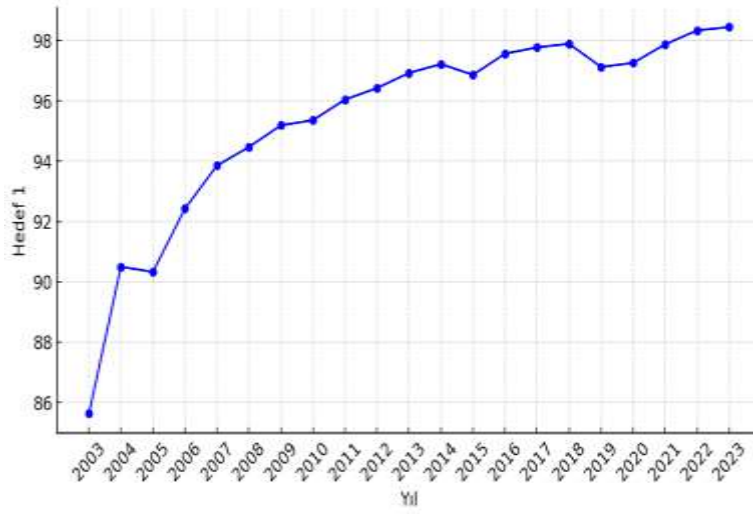
SKH 1 kapsamında yer alan yoksulluk oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 1 Hedef 1 WTC analizi

WTC grafiği, Türkiye’de İslami finansın, SKH 1 hedefi ile olan ilişkisini frekans ve zaman bazında analiz ederek, genel olarak iki değişken arasında uzun vadede pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle erken dönemlerdeki korelasyonun daha güçlü olduğu gözlenmiştir. 2020 yılı sonrası pandemi dönemi ile Türkiye ekonomisinde yaşanan regülasyon değişikliklerinin, İslami finansın yoksulluğu azaltma hedefi üzerindeki etkisinin sınırlanmasına sebep olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak, İslami finansın yoksulluğun son bulması hedefi üzerinde sürdürülebilir ve güçlü bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, İslami finans sistemlerinin doğru politikalarla, uzun vadeli stratejilere odaklanarak, Türkiye’nin yoksullukla mücadelesinde etkili bir aracı olabileceği değerlendirilmektedir.

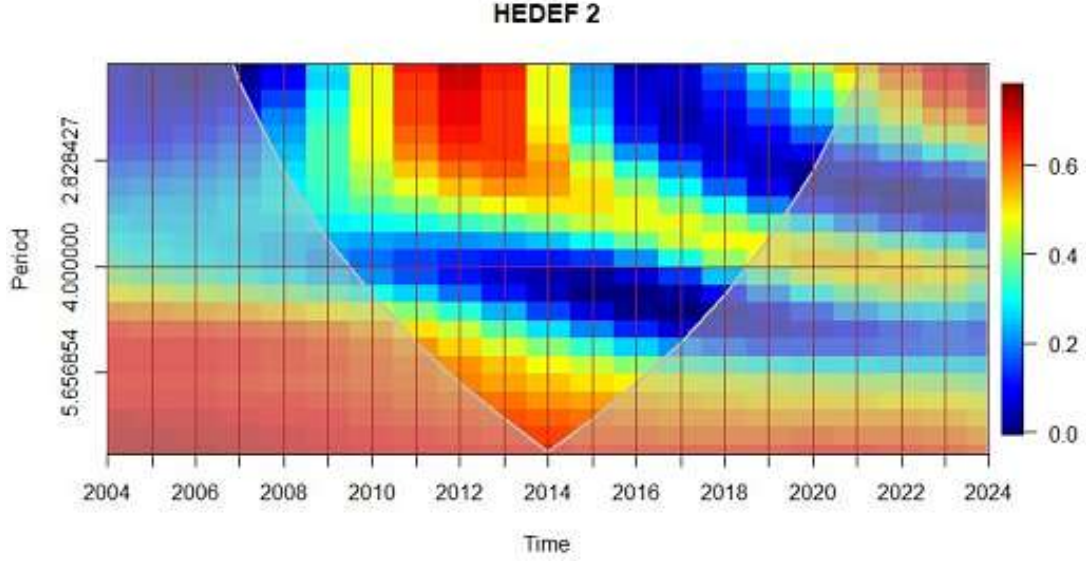
Çizelge 2. 2 SKH 1 Endeksi Yıllara Göre Değişimi

Grafikte, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 1; Yoksulluğun Son Bulması maddesine ait Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında, yıllık performans skorlarının belirgin bir şekilde yükseldiği ve bu kapsamda önemli ilerlemeler kaydettiği görülmektedir. Bu gelişmenin temel unsurları arasında, WTC analizinin verdiği sonuç itibari ile de İslami finansın etkisinden söz etmek mümkündür. Bunun yanı sıra özellikle kırılgan gruplara yönelik desteğin, sosyal yardımların ve istihdam olanaklarının artırılması gibi gelişmeler bu başarıya katkı sağlamaktadır. Türkiye'de yoksulluğun sürdürülebilir bir şekilde azalması ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmesi için, önemli bir strateji olan İslami finans enstrümanlarının yanı sıra zekat, sadaka ve vakıf gibi araçların daha fazla güçlendirilmesi ve kalkınma odaklı stratejilere yönelik çalışmalarına devam etmesi gerektiği öngörülmektedir.

2.2. Açlığın Son Bulması

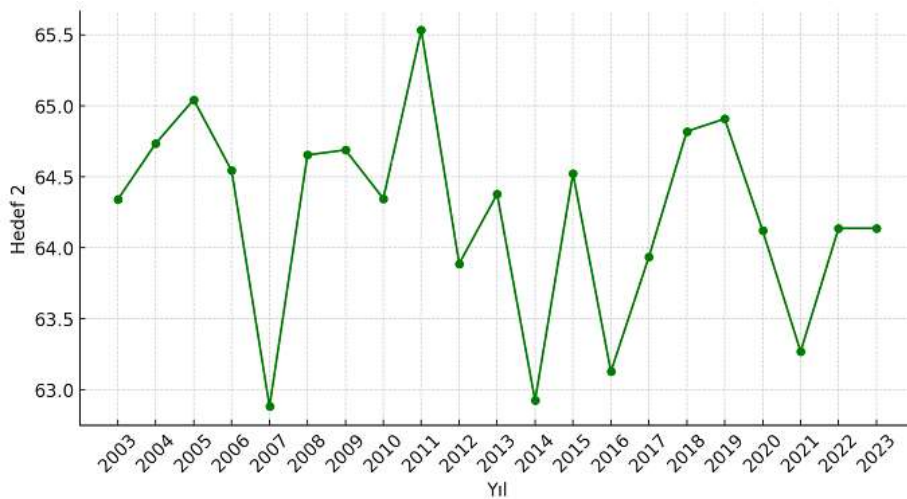
SKH 2 kapsamında yer alan açlığın son bulması hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 2 Hedef 2 WTC Analizi

WTC grafiğine göre İslami finansın Açlığın Son Bulması hedefi ile arasında güçlü bir korelasyon olmadığı, özellikle 2015 sonrası iki değişken arasındaki etkileşimin oldukça azaldığı görülmektedir. Bu bağlamda, tarım ve gıda sektöründeki politikaların gözden geçirilmesi, İslami finansın bu sektörlerle uyumunun artırılması önerilmektedir. Nitekim İslami finans araçlarının doğrudan tarım ve gıda sektörüne yönlendirilmesi ile bu sektördeki yatırımlara desteğin artırılması, çiftçilerin ve gıda üretim zincirlerinin finansmana erişiminin sağlanması açlıkla mücadelede katkı sağlayabilecektir.

Çizelge 2. 3 SKH 2 endeksi yıllara göre değişimi

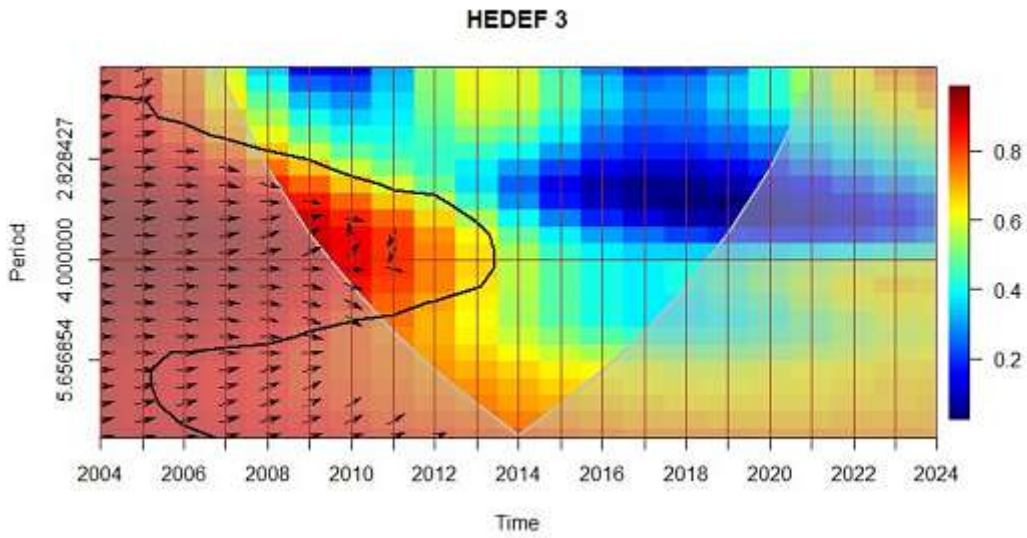

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığındaki SKH 2 Açlığın Son Bulması hedefi grafiğine göre yıllık performansın belirgin bir şekilde dalgalanmalar yaşadığı görülmektedir. 2024'de yayınlanan Sürdürülebilir Kalkınma Raporunda Türkiye'nin çocuk sağlığı ve yetersiz

beslenme konusunda nispeten iyi bir seviyede olduğu ancak obezite ve hareketsiz yaşam tarzının yanı sıra kimyasal tarım ilaçlarının yaygın olduğu ifade edilmektedir (Sachs vd., 2024, s. 439). Bu durum önümüzdeki yıllarda sürdürülebilir, güvenilir tarım ve gıda politikaları ile beraber sağlıklı beslenmeyi teşvik edici mekanizmalar geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

2.3. Sağlıklı Ve Kaliteli Yaşam

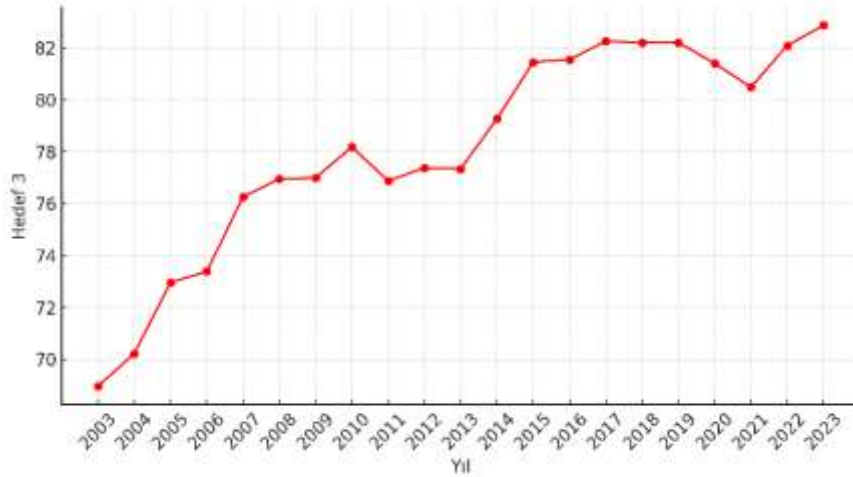
SKH 3 kapsamında yer alan sağlıklı ve kaliteli yaşam hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 3 Hedef 3 WTC Analizi

WTC grafiği, şekilde görüldüğü gibi İslami finansın, 2003-2023 zaman serisi aralığında Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Sağlık ve Refah maddesi ile olan dinamik ilişkisini sunmaktadır. 2012 yılına kadar iki değişken arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki görülürken, 2014 sonrası korelasyonun azaldığı ve aralarında belirgin bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bu sonuç, İslami finansın 2008 yılında, ağırlıklı olarak konvansiyonel finansal krizin yaşandığı dönemde, sağlık sektörü üzerinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ancak 2014 sonrası iki değişken arasındaki yüksek korelasyonun azalması sektördeki mevcut politikaların gözden geçirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, İslami finans kurumları sağlık sektörüne yönelik yatırımlarını arttırmalı ve sektörün finansmanında daha güçlü politikalar uygulamalıdır. Bunun yanı sıra öncelikle kırılgan gruplar için Tekafül aracı ile faizsiz sağlık sigortası kullanımı yaygınlaştırılarak bu alanda yenilikçi mekanizmalar ve regülasyonlarla İslami finansın uzun vadede katkısı artırılabilir.

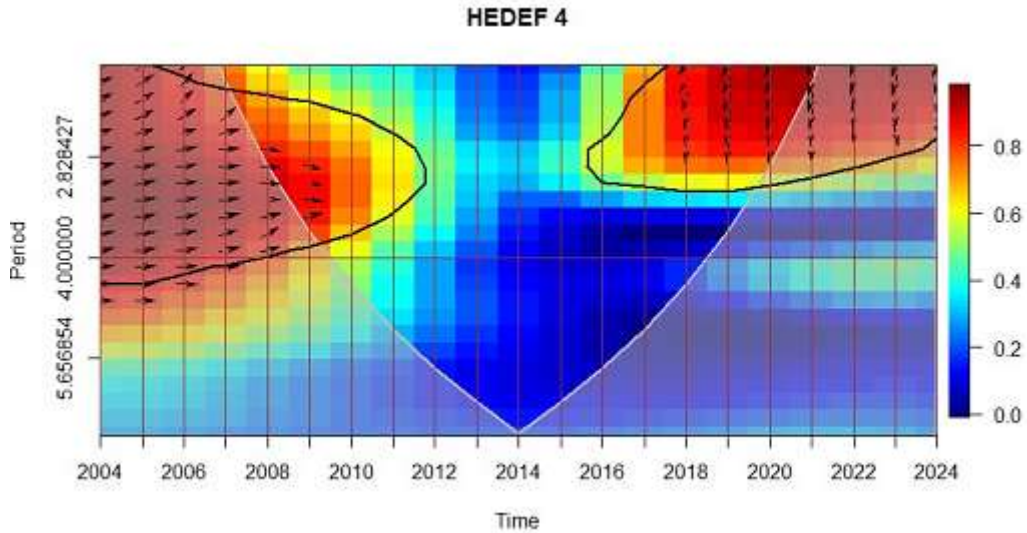
Çizelge 2. 4 SKH 3 Endeksi Yıllara Göre Değişimi

Yukarıdaki grafiğe göre Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığındaki SKH 3'e ait yıllık performansında belirgin bir şekilde ivme kazandığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin sürdürülebilir sağlıklı ve kaliteli yaşama yönelik hedeflerinde genel olarak başarılı olduğunu ancak sigara kullanımı, hava kirliliği ve kronik hastalıklarla mücadele gibi konulara daha fazla odaklanması gerektiği öngörülmektedir (Sachs vd., 2024, s. 439).

2.4. Nitelikli Eğitim

SKH 4 kapsamında yer alan nitelikli eğitim hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

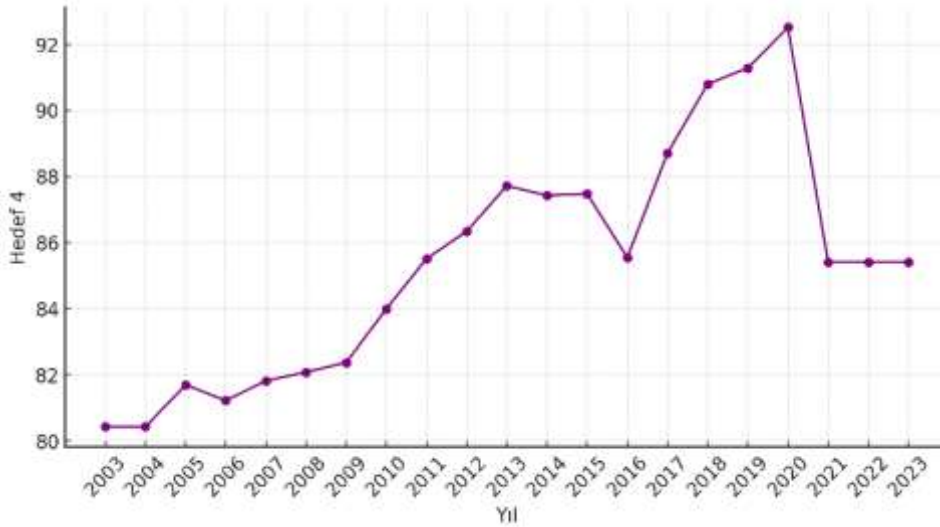

Şekil 2. 4 Hedef 4 WTC Analizi

WTC grafiği, İslami finansın Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Eğitim maddesi ile olan ilişkisini frekans ve zaman bazında analiz ederek, 2004 ile 2010 yılları zaman serisi

aralığında iki değişken arasında kısa dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak 2010 yılı sonrasında aralarındaki korelasyon azalırken 2018 yılı sonrası aralarındaki ilişkinin kısa vadede yön değiştirdiği görülmektedir. Üstelik 2010 yılı sonrası uzun vadede iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum mevcut politikaların yeniden gözden geçirilmesi ve özellikle eğitim finansmanı konusunda daha etkin mekanizmalar geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

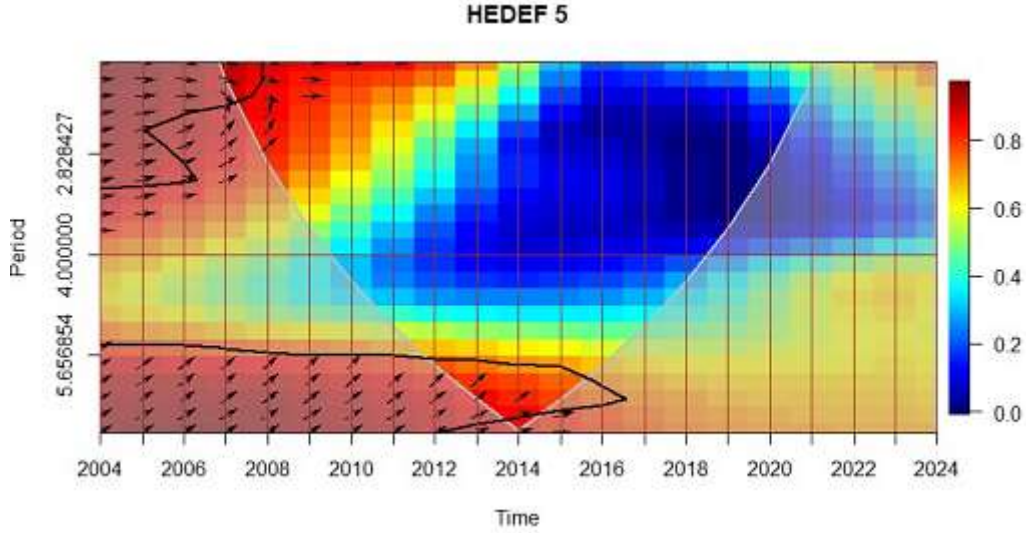
Çizelge 2. 5 SKH 4 Endeksi Yıllara Göre Değişimi

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında SKH 4 hedefine ait yıllık performansında belirgin yükseliş sağlanmış olsa da son yıllarda bu yükselişte azalma olduğu görülmektedir. Özellikle 2020 yılı sonrası yaşanan belirgin düşüşün temel sebebi, pandemi ile birlikte uzaktan eğitime geçilmesinden dolayı öngörülemez pek çok sorunla karşılaşılmasıdır. Bu sırada yaşanan motivasyon kaybı, eğitim kalitesindeki düşüş ve kırılma grupların dijital kaynaklara erişememesi gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla eğitim kalitesinin artırılması ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanarak eğitim politikalarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği öngörülmektedir (Pençe, 2024, s. 1438).

2.5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

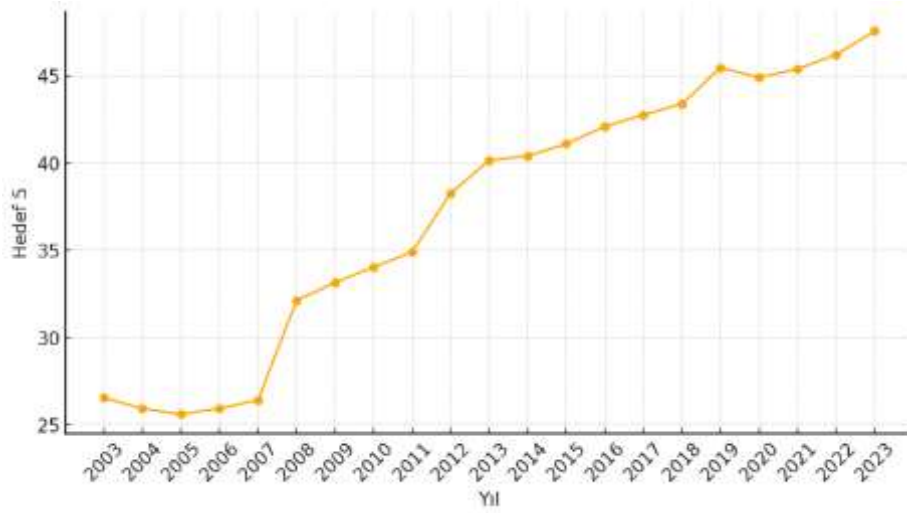
SKH 5 kapsamında yer alan toplumsal cinsiyet eşitliği hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 5 Hedef 5 WTC analizi

WTC analizi, İslami finansın Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Toplumsal Cinsiyet Eşitliği maddesi ile arasındaki korelasyonun 2003-2023 yılları arasındaki etkileşimi zaman ve frekans bazında ortaya koymaktadır. Şekil 2.5'e göre; 2003-2014 yılları arasında iki değişken arasında uzun vadede anlamlı ve pozitif ilişki gözlemlenirken bu korelasyonun 2014 yılı sonrası belirgin bir şekilde azaldığı ve aralarında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekler nitelikteki ekonomik fırsatları üzerinde İslami finans kurumların önemli bir rol oynadığı, ancak sonrasında bu rolün etkisinin azaldığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, 2014 yılı sonrası mevcut politikaların gözden geçirilmesi, finansal kapsayıcılığın bu alana daha güçlü politikalar ile kadın istihdam ve girişimciliğini destekleyen düzenlemeler yapılması önem kazanmaktadır.

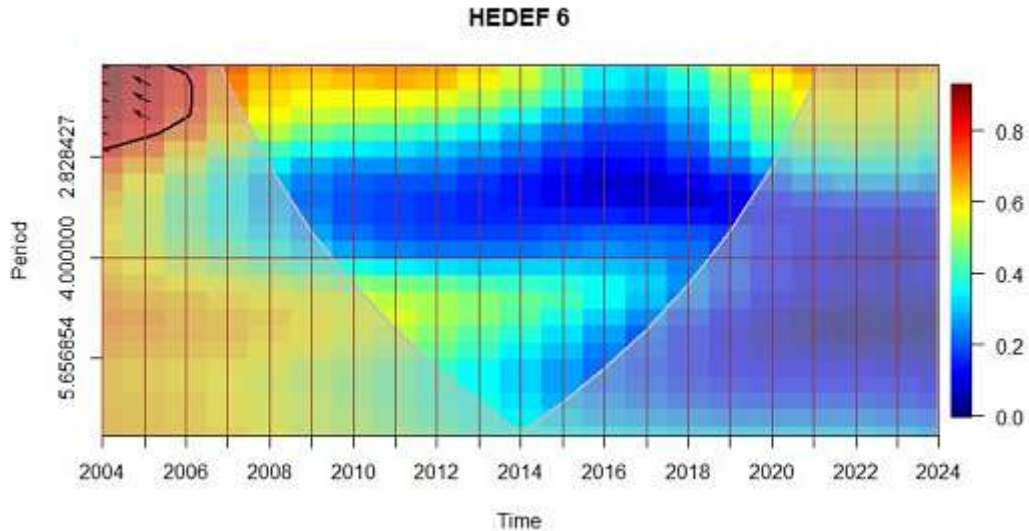
Çizelge 2. 6 SKH 5 endeksi yıllara göre değişimi

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında SKH 5, Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine ait yıllık performans grafiğine göre, Türkiye SKH 5 hedefinde belirgin bir ilerleme kaydetmiş olsa da bu geliş dünya standartlarının altında kalmaktadır. Kadınların işgücüne katılabilmesi amacıyla yapısal regülasyonlara gidilmesi ve destek mekanizmalarının geliştirilmesi gerektiği öngörülmektedir.

2.6. Temiz Su Ve Sanitasyon

SKH 6 kapsamında yer alan temiz su ve sanitasyon hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

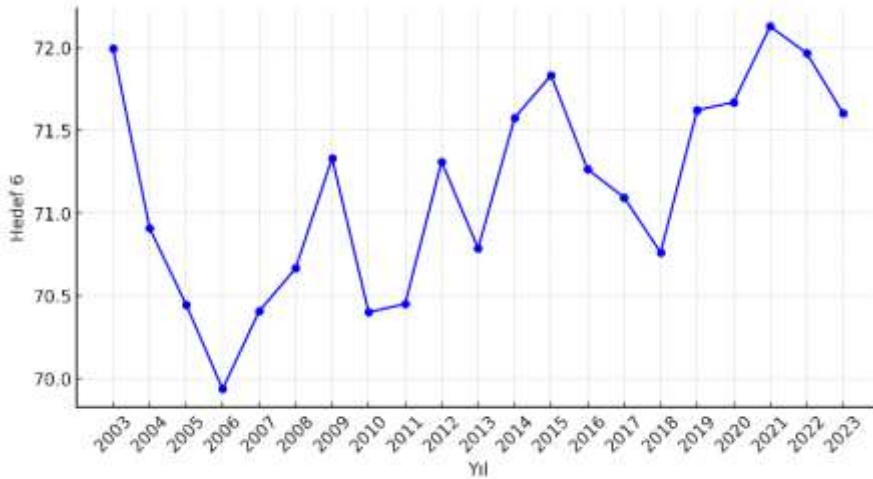

Şekil 2. 6 Hedef 6 WTC analizi

WTC analizi, İslami finans ile Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Temiz Su ve Sanitasyon arasındaki ilişkinin 2003-2023 yılları arasındaki değişimini zaman ve frekans

bazında incelemektedir. Şekil 2.6'da iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bu durum, İslami finansın su ve sanitasyon projeleri finansmanına daha çok odaklanması gerektiğini vurgulamaktadır.

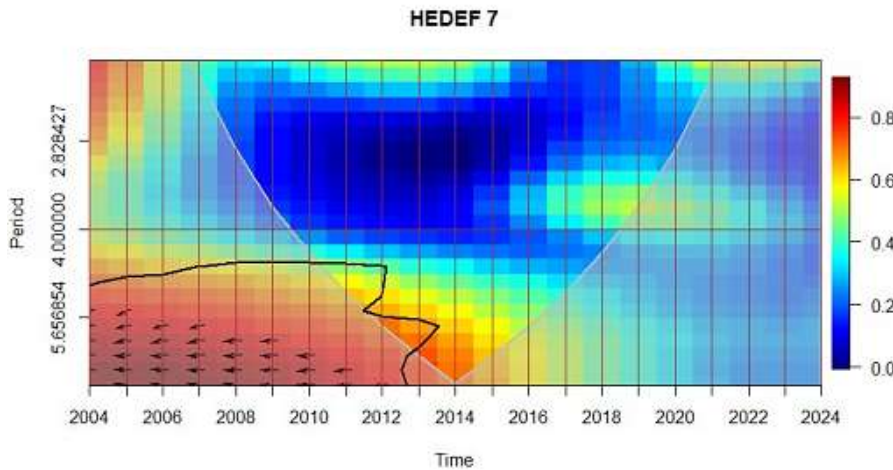
Çizelge 2. 7 SKH 6 endeksi yıllara göre değişimi

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında SKH 6 hedefine yönelik yıllık performans grafiğine göre, yıllar içerisinde dalgalanmalar olsa da belirli bir gelişme sağladığı görülmektedir. Bu durumun atık su arıtma ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımındaki eksiklikler sebebi ile olduğu düşünülmektedir. Türkiye'nin olası su kıtlığına yönelik çalışmalarını arttırması, yenilenebilir su kaynağı, arıtma ve su tasarrufu projelerine ağırlık vermesi gerektiği öngörülmektedir (Sachs vd., 2024, s. 439).

2.7. Erişilebilir Ve Temiz Enerji

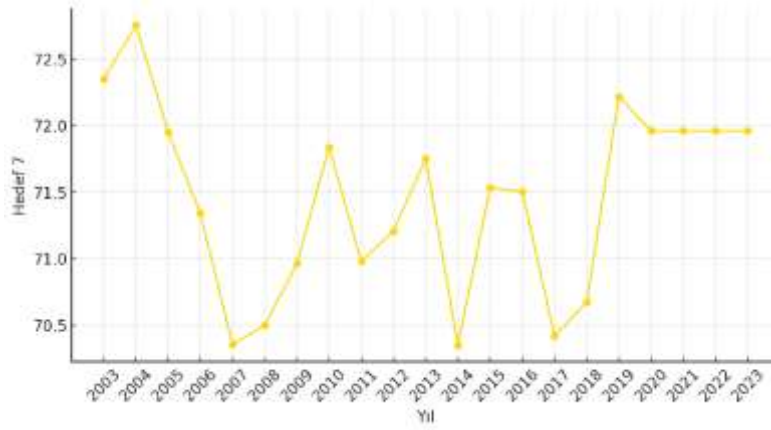
SKH 7 kapsamında yer alan erişilebilir ve temiz enerji hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 7 Hedef 7 WTC Analizi

WTC analizi, İslami finans ile Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Erişilebilir ve Temiz Enerji değişkenlerinin 2003-2023 yılları arasındaki ilişkisini zaman ve frekans boyutunda göstermektedir. Şekil 2.7'ye göre iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, mevcut politikaların gözden geçirilerek, İslami finansın temiz ve yenilenebilir enerji projelerine daha etkin bir şekilde destek olması gerektiğini vurgulamaktadır. Enerji sektörü alt yapısı için, İslami finans kurumlarının kamu ve özel sektör iş birlikleri teşvik edilerek yeşil sukuk gibi finansal araçlarla projelere finansman sağlanmalıdır.

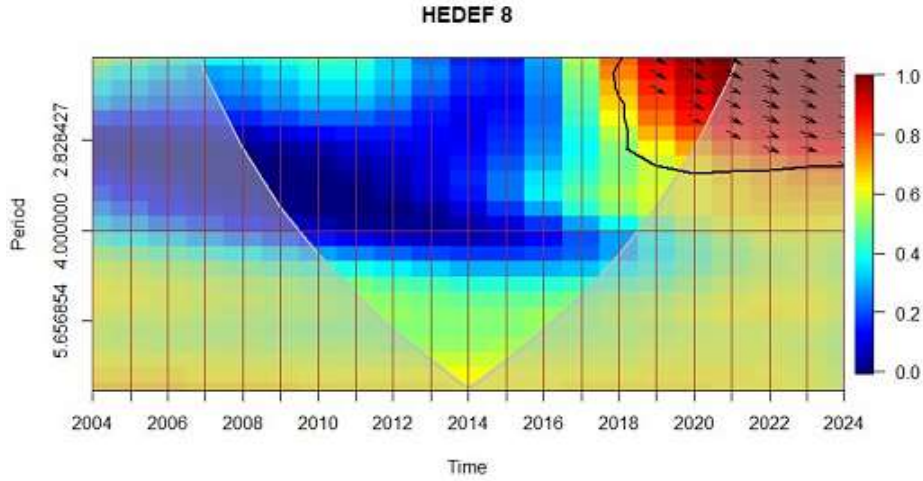
Çizelge 2. 8 SKH 7 endeksi yıllara göre değişimi

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında SKH 7'ye ait yıllık performansa yönelik çizilen grafiğe göre erişilebilir ve temiz enerji hedefinde yıllar içerisinde dalgalanmalar yaşanmaktadır. Bu durumun sebebi Türkiye'nin yenilenebilir enerji kullanımındaki oranların küresel olarak ortalamanın altında olmasıdır (Sachs vd., 2024, s. 439). Önümüzdeki yıllarda yenilenebilir enerji tüketimi üzerine farkındalık oluşturulması ve çalışmaların artırılması SKH 7 hedefine başarılı bir şekilde ulaşmaya destek sağlayacaktır.

2.8. İnsana Yakışır İş Ve Ekonomik Büyüme

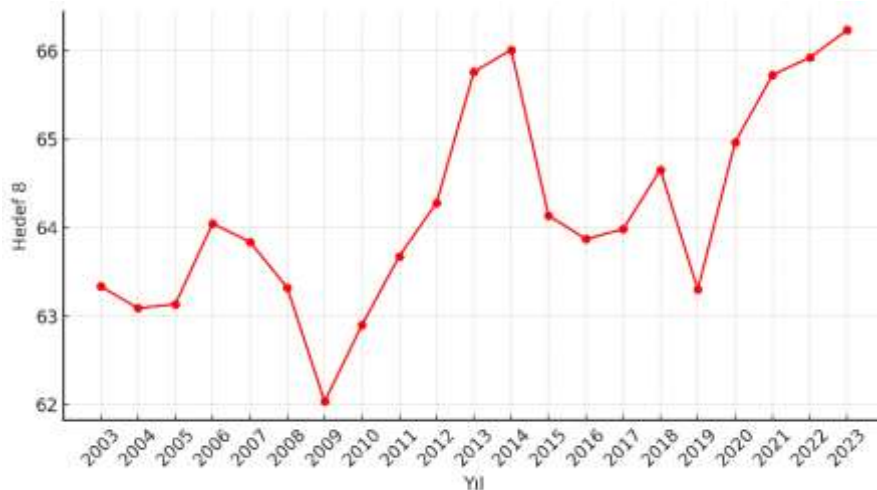
SKH 8 kapsamında yer alan insana yakışır iş ve ekonomik büyüme hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 8 Hedef 8: WTC analizi

WTC analizi, İslami finans ile SKH İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi 2003-2023 zaman serisi aralığında frekans ve zaman boyutunda incelemektedir. Şekil 2.8 e göre iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, özellikle 2019 sonrası bu korelasyonun negatif yönde geliştiği görülmektedir. Bu durum pandemi sürecinde istihdam ve ekonomik durgunluğun kendini güçlü bir şekilde hissettirmesi ile iki değişken arasındaki korelasyonun olumsuz etkilendiğini ortaya koymaktadır. Böylece mevcut politikaların gözden geçirilerek, İslami finans kurumlarının sanayi, üretim ve hizmet gibi sektörlere yönlendirilmesi, girişimciliği ve istihdamı destekleyecek nitelikte regülasyonlara gidilmesi gerektiğini göstermektedir.

Çizelge 2. 9 SKH 8 endeksi yıllara göre değişimi

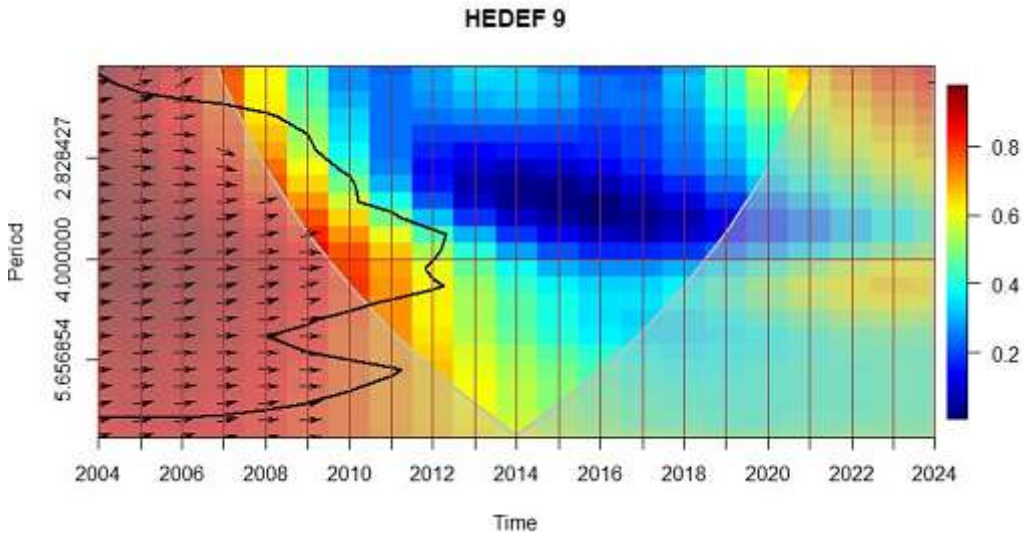

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığındaki SKH 8 hedefine yönelik yıllık performans grafiğine göre, yıllar içinde dalgalanmalar olsa da son yıllarda belirgin bir ivme kazandığı görülmektedir. İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme hedefi, Türkiye'nin

sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin temelinde olması ve gelişiminin pek çok hedefle bağlantılı olması açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla genç işsizliğin giderilmesi, istihdamda eşitsizlik ve modern köleliğin azaltılması Türkiye'nin SKH 8 hedef performansını yükselteceği öngörülmektedir.

2.9. Sanayi, Yenilikçilik Ve Altyapı

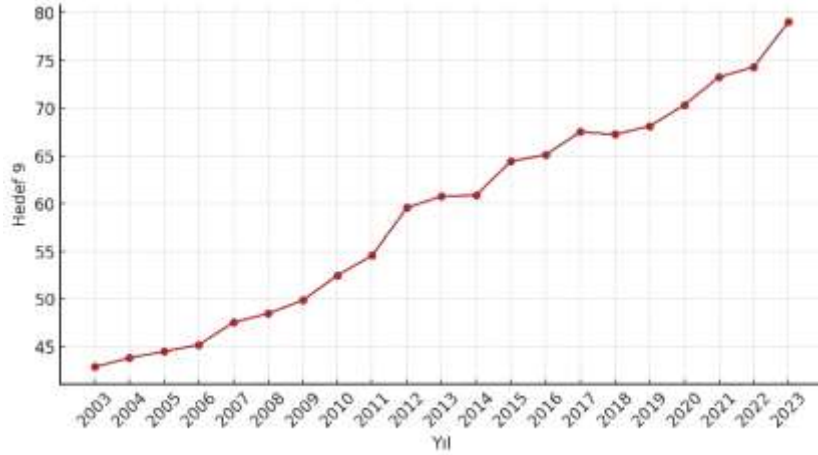
SKH 9 kapsamında yer alan sanayi, yenilikçilik ve altyapı hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 9: Hedef 9 WTC analizi

WTC analizi, İslami finans ile SKH Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı değişkenlerinin 2003-2023 yılları arasındaki ilişkiyi zaman ve frekans boyutunda incelemektedir. Şekil 2'ye göre 2010 yılına kadar iki değişken arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu, 2010 yılı sonrası ise bu güçlü korelasyonun zayıfladığı görülmektedir. Bu durum, mevcut politikaların gözden geçirilmesi, İslami finansın sanayi ve altyapı sektörüne uyumunun güçlendirilmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

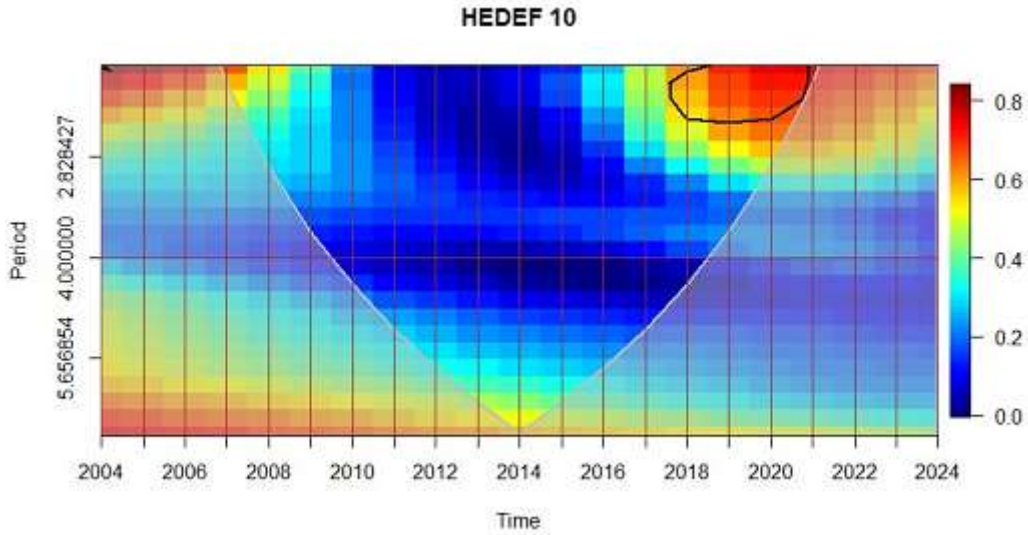
Çizelge 2. 10 SKH 9 endeksi yıllara göre değişimi

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında SKH 9 hedefinin yıllık performans grafiğine göre, yıllar içinde belirgin bir artış yükseliş yaşandığı görülmektedir. Türkiye'de akademik gelişmelerin dünya standartlarının altında olduğu, bilimsel üretkenlik ve AR-GE ve dijital altyapı çalışmalarına ağırlık vermesi gerektiği öngörülmektedir (Sachs vd., 2024, s. 439).

2.10. Eşitsizliklerin Azaltılması

SKH 10 kapsamında yer alan eşitsizlik oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

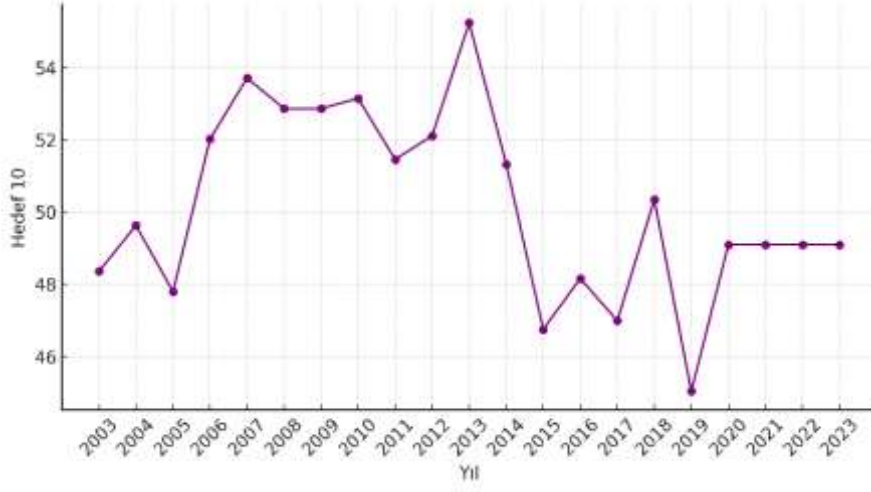

Şekil 2. 10: Hedef 10 WTC analizi

WTC analizi, İslami finans ile SKH 10 (Eşitsizliklerin Azaltılması) arasındaki ilişkiyi 2003-2023 zaman serisi aralığında, frekans ve zaman boyutunda incelemektedir. Şekil 2.10'a göre iki değişken arasında anlamlı ve belirgin bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bu durum,

İslami finansal kapsayıcılığın eşitsizlikleri giderme konusunda etkisinin sınırlı olduğunu ve mevcut politikaların gözden geçirilmesi gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır.

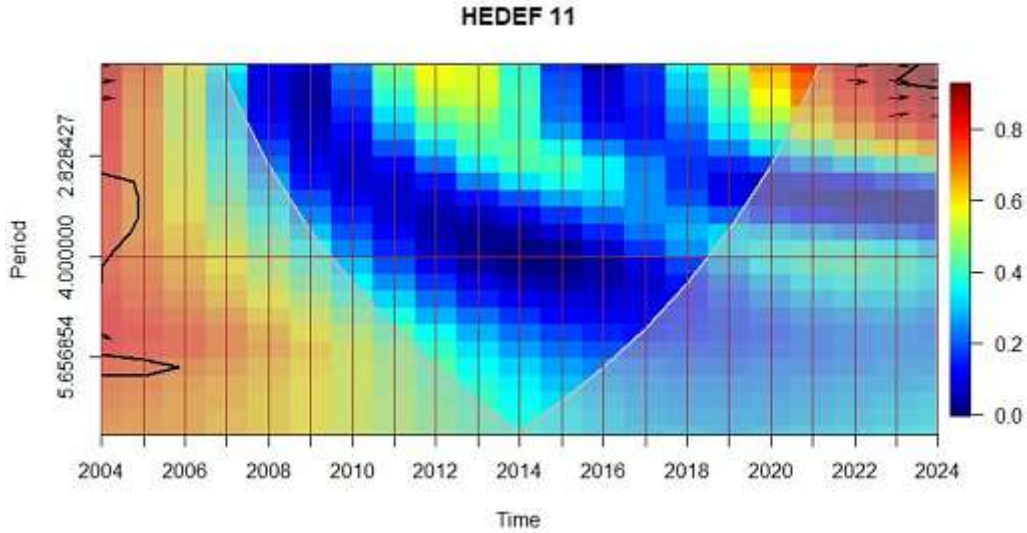
Çizelge 2. 11: SKH 10 endeksi yıllara göre değişimi

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığındaki SKH 10 hedefine ait yıllık performans grafiğine göre yıllar içinde dalgalanmalar ve belirgin bir düşüş yaşanmaktadır. Türkiye'de yaşayan en yoksul %40'luk kesimin geliri, en zengin %10'luk kesimin gelirine denk gelmektedir. Bu durum Türkiye'deki gelir eşitsizliğinin belirgin bir seviyede olduğunu göstermektedir. Özellikle 66 yaş üstü ve kırılgan grupların yoksulluk sınırında yaşaması Türkiye'nin SKH 10 hedefine yönelik çalışmalara ağırlık vermesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Sachs vd., 2024, s. 439). Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli unsurlarından biri, toplumsal refahın adil şekilde paylaşılması ve gelir eşitsizliklerinin azaltılmasıdır. Bu bağlamda Türkiye'de enflasyonun, farklı gelir grupları üzerindeki etkisinin homojen olmadığı ve özellikle düşük gelir gruplarının daha yüksek oranlarda enflasyona maruz kaldığı görülmektedir. Akar ve Erdoğan (2022) tarafından yapılan çalışmada, en yoksul %20'lik kesimin tüketim sepetinde yer alan harcamaların (gıda, kira, enerji) oransal olarak çok daha yüksek olduğu ve bu nedenle genel TÜFE'nin üzerinde bir enflasyona maruz kaldıkları ortaya konmuştur. Bu durum, yoksul kesimin reel gelir kaybına uğramasına, zenginlerle olan yaşam standartları farkının açılmasına ve gelir dağılımında adaletsizliğin derinleşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla gelir gruplarına göre farklılaştırılmış enflasyon hesaplamalarının yapılması ve bu doğrultuda sosyal politikaların geliştirilmesi, SKH 10 kapsamında eşitsizliklerin azaltılması hedefine doğrudan katkı sağlayacaktır (Akar & Erdoğan, 2022, s. 320).

2.11. Şehirleşme Ve Sürdürülebilir Toplular

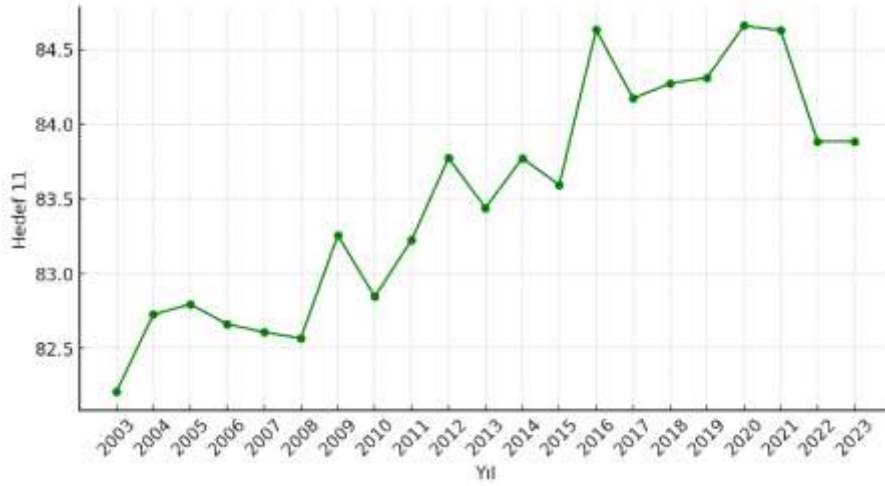
SKH 11 kapsamında yer alan şehirleşme ve sürdürülebilir toplumlar hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 11: Hedef 11 WTC Analizi

WTC analizi, İslami finans ile SKH11 (Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar) arasındaki ilişkiyi 2003-2023 zaman serisi aralığında, frekans ve zaman boyutunda incelemektedir. Şekil 2.11'e göre, iki değişken arasında 2022 yılına kadar anlamlı bir ilişki olmadığı, 2022 den itibaren kısa vadede anlamlı ve pozitif ilişki gözlenmiştir. Bu durum 2022 yılına kadar olan süreçte İslami finansın kentsel kalkınma ve şehir politikalarına etkisinin sınırlı olduğunu, sektördeki mevcut politikaların İslami finansa uyumunun güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İslami finans kurumlarının, sosyal konut ve çevre dostu şehir projeleri gibi projeler için finansman modelleri geliştirerek sosyal ve finansal kapsayıcılığını arttırarak uzun vadede yeni stratejiler geliştirmesi önem kazanmaktadır.

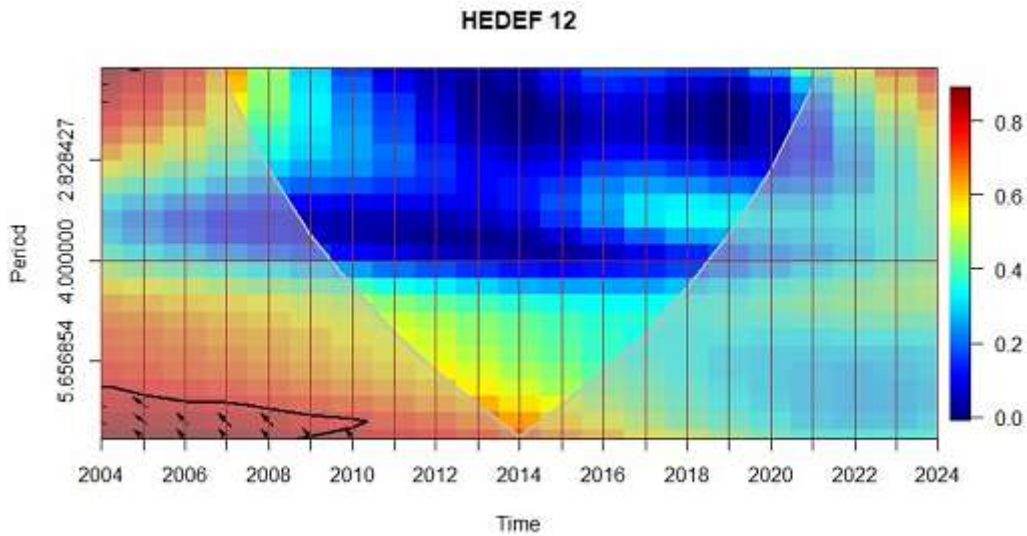
Çizelge 2. 12: SKH 11 endeksi yıllara göre değişimi

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında SKH 11 hedefine ait yıllık performans grafiğine göre yıllar içerisinde dalgalanmalar yaşansa da belirgin bir ivme kazandığı görülmektedir. Bu dalgalanmanın sebebi olarak, Türkiye'nin sürdürülebilir şehir ve topluluklar hedefine ait verilerde öne çıkan hava kirliliği, DSÖ'nün belirlediği seviyenin üzerinde olması gösterilebilir. İlave olarak nüfusun büyük bir çoğunluğu yüksek konut kiralardan dolayı zorlanmaktadır (Sachs vd., 2024, s. 439). Türkiye'nin bu konulara yönelik iyileştirici adımlar atması gerektiği öngörülmektedir.

2.12. Sorumlu Üretim Ve Tüketim

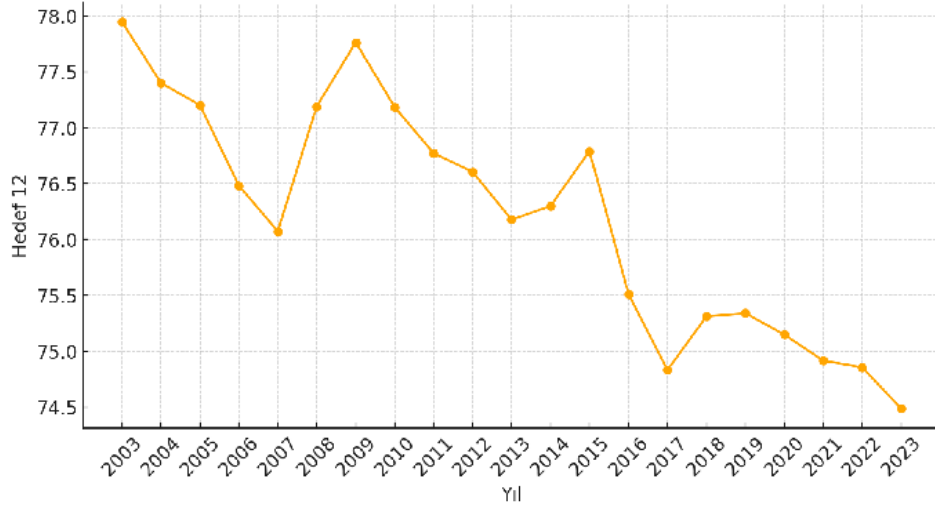
SKH 12 kapsamında yer alan sorumlu üretim ve tüketim hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 12: Hedef 12 WTC analizi

WTC analizi, İslami finans ile SKH 12 (Sorumlu Tüketim ve Üretim) arasındaki ilişkiyi 2003-2023 zaman serisi aralığında frekans ve zaman boyutunda incelemektedir. Şekil 2.12'ye göre erken dönemde iki değişken arasında belirgin bir ilişki olsa da 2010 yılı sonrası bu korelasyonun zayıfladığı görülmektedir. Bu durum sorumlu tüketim ve üretim politikalarının gözden geçirilmesi gerektiğini, İslami finansın israfı azaltma, çevre dostu üretim, sosyal sorumluluk ve farkındalık projelerine yönelik çalışmalarını arttırması gerektiğini ortaya koymaktadır.

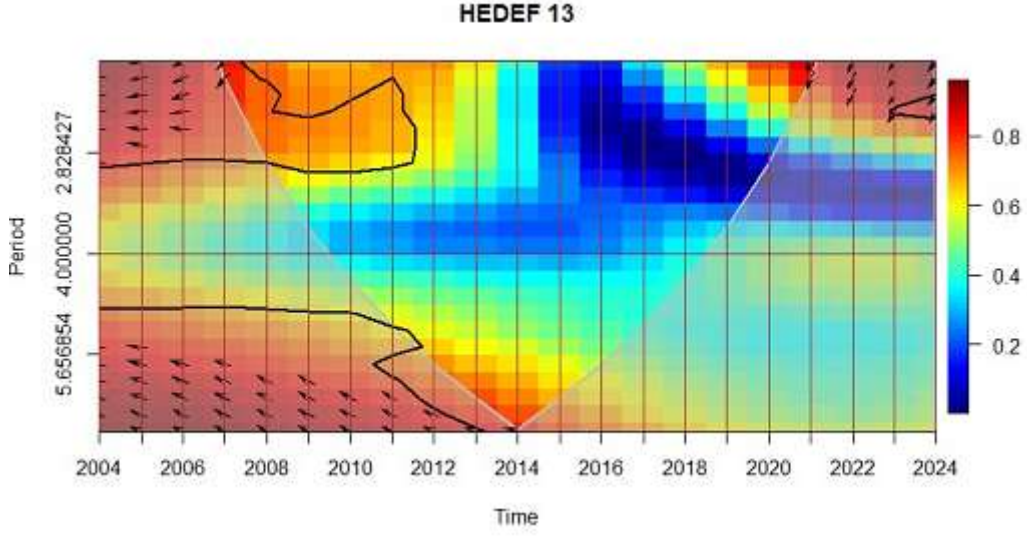
Çizelge 2. 13 SKH 12 endeksi yıllara göre değişimi

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında SKH 12 hedefine ait yıllık performans grafiğine göre zaman içerisinde dalgalanmalarla birlikte ciddi oranda bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Sürdürülebilirlik ifadesinin temel dinamiği olan sorumlu tüketim ve üretim ilkelerinin kalkınma için kritik bir öneme sahiptir. Bu durum Türkiye'de atık yönetimi, geri dönüşüm ve sorumlu üretim ve tüketime yönelik çalışmaların güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Sachs vd., 2024, s. 439).

2.13. İklim Değişikliği

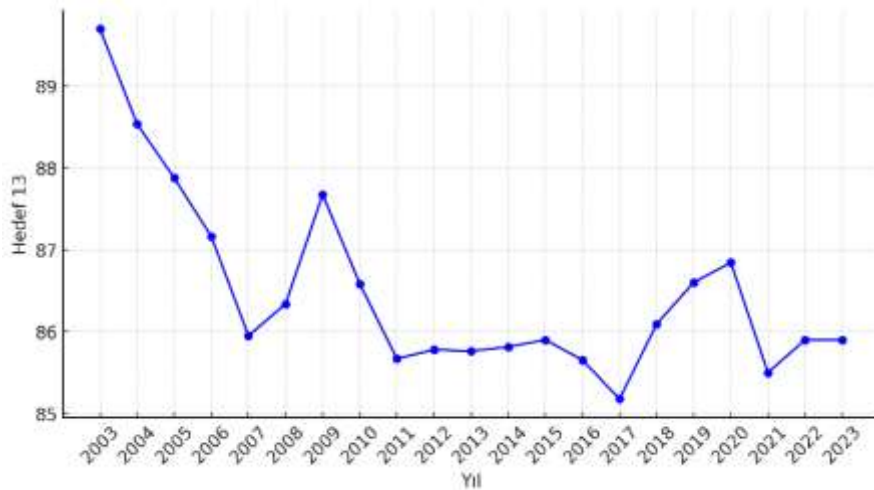
SKH 13 kapsamında yer alan iklim değişikliği oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 13: Hedef 13 WTC analizi

WTC analizi, İslami finans ile SKH 13 (İklim Eylemi) arasındaki ilişkiyi 2003-2033 zaman serisi aralığında, frekans ve zaman boyutunda incelemektedir. Şekil 2.13’de iki değişken arasındaki ilişkinin 2012 yılına kadar ve 2021 yılı sonrası ters yönlü olduğu görülmektedir. Bu durum İslami finansın çevresel politikalarına ve Türkiye’deki iklim projelerindeki payının geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İslami finansın temel dinamiklerinden olan israfın önlenmesi, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi yaklaşımların SKH 13 ile tamamen örtüşmekte olduğu ancak yeşil sukuk, faizsiz finansman ve sorumlu yatırımlar ile bu uyumun daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğu görülmektedir.

Çizelge 2. 14: SKH 13 endeksi yıllara göre değişimi

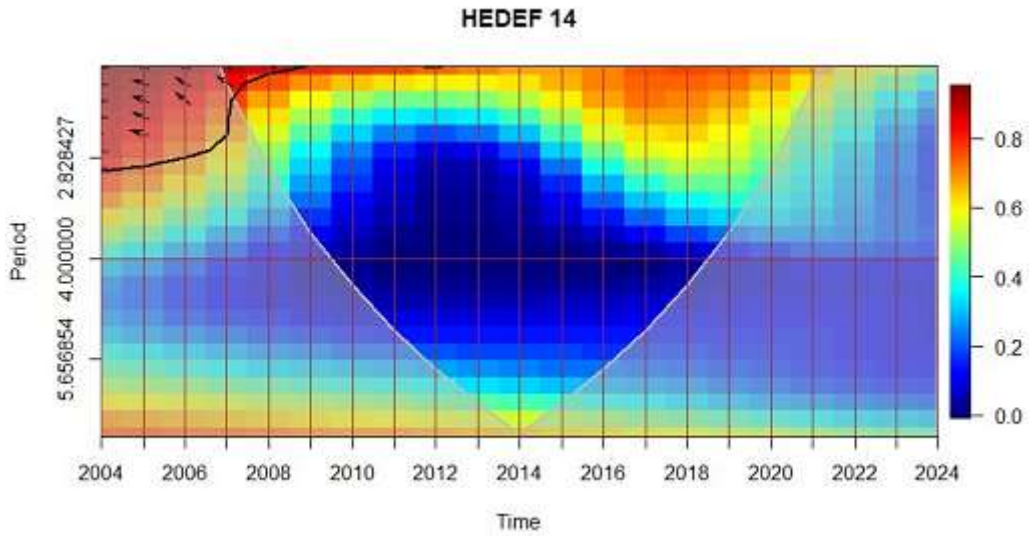

Türkiye’nin 2003-2023 zaman serisi aralığında SKH 13 hedefine ait yıllık performans grafiğine göre yıllar içinde yaşanan dalgalanmalarla birlikte belirgin bir düşüş olduğu görülmektedir. Bu durumun sebeplerinden biri olarak Türkiye’de sera gazı emisyonlarının kişi

başına oranı küresel ortalamanın altında olması gösterilebilir. Özellikle üretim sürecinde ortaya çıkan sera gazı salınımı oranları çok yüksek seyretmektedir (Sachs vd., 2024, s. 439). Türkiye İklim Eylemi hedefi çerçevesinde önemli regülasyonlar yapmalı, bu konu üzerindeki çalışma ve yatırımlarını arttırmalıdır.

2.14. Sudaki Yaşam

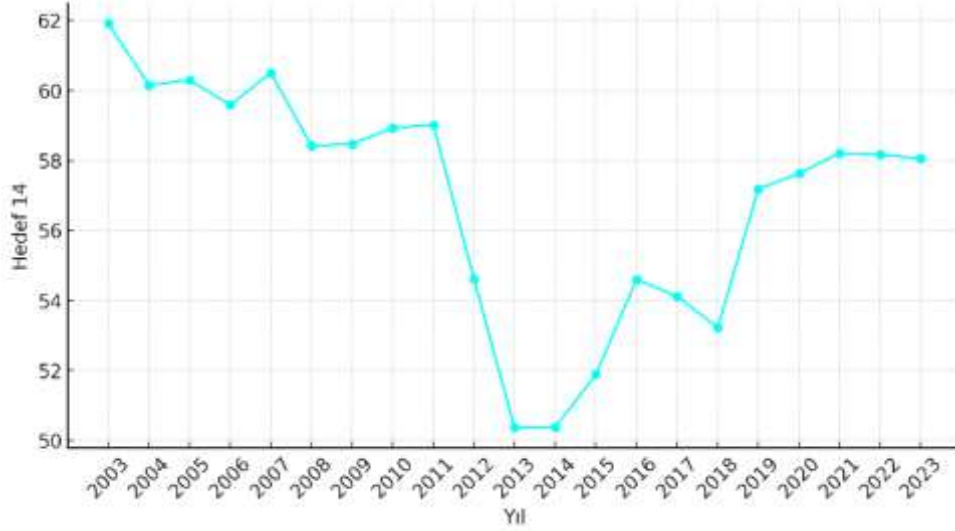
SKH 14 kapsamında yer alan suda yaşam hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 14 Hedef 14 WTC analizi

WTC analizi, İslami finans ile SKH 14 (Sudaki Yaşam) arasındaki ilişkinin 2003-2023 zaman serisi aralığındaki ilişkiyi frekans ve zaman boyutunda incelemektedir. Şekil 2.14'e göre iki değişken arasındaki korelasyonun zayıf olduğu, anlamlı ve pozitif bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bu durum İslami finansın su kaynaklarının korunması ve deniz ekosistemlerinin sürdürülmesine yönelik çalışmaların güçlendirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

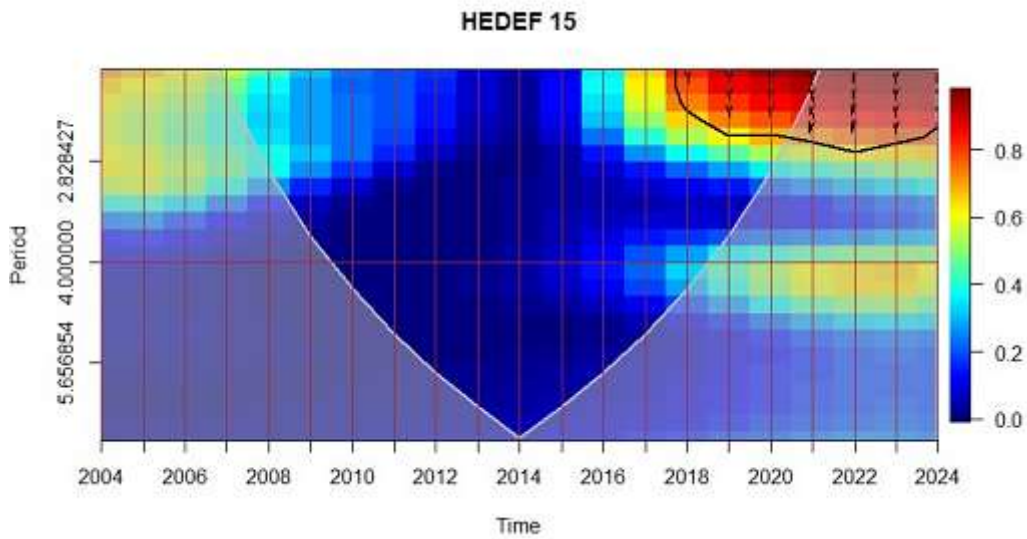
Çizelge 2. 15: SKH 14 endeksi yıllara göre değişimi

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında SKH 14 hedefine ait yıllık performans grafiğine göre zaman içerisinde belirgin dalgalanmalar ve değişimler yaşandığı görülmektedir. Bu durumun sebebi olarak yaşanan aşırı avlanma oranlarının Türkiye için yüksek seviyelerde seyretmesi ve deniz biyoçeşitliliğini koruma oranlarının azalması gösterilebilir (Sachs vd., 2024, s. 439). Bu alanda çalışmaların genişletilmesi Türkiye'nin Su Altı Yaşam hedefine ulaştırmada katkı sağlayacaktır.

2.15. Karada Yaşam

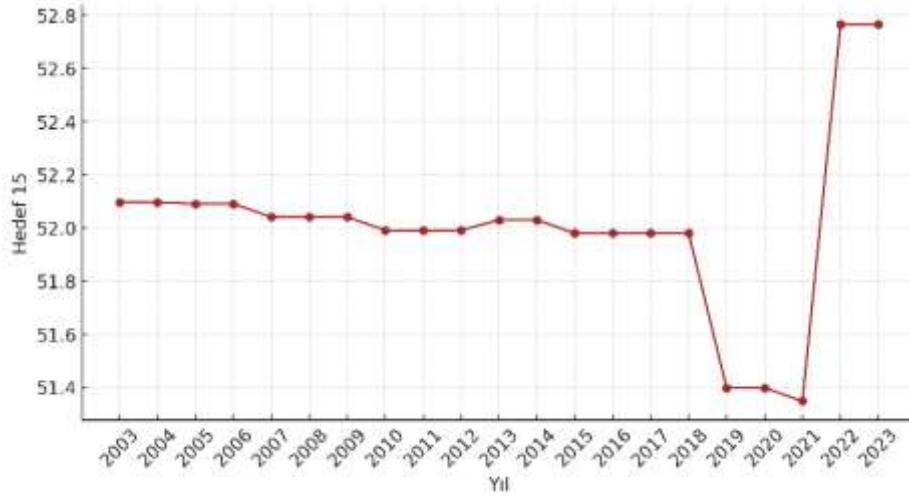
SKH 15 kapsamında yer alan karada yaşam hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 15: Hedef 15 WTC analizi

WTC analizi, İslami finans ile SKH 15 (Karasal Yaşam) arasındaki ilişkiyi 2003-2023 yılları arasında zaman ve frekans boyutunda incelemektedir. Şekil 2.15'e göre iki değişken arasındaki korelasyonun 2018 yılına kadar çok zayıf olduğu, 2018 sonrası ise bu korelasyonun güçlendiği görülmektedir. Ancak okların aşağı yönde olması bu etkinin doğrudan olmadığını, gecikmeli veya dışsal olduğunu düşündürmektedir. Bu durum İslami finansal kurumların çevre dostu finans politikalarının düzenlemeye ve gelişmeye muhtaç olduğunu göstermektedir.

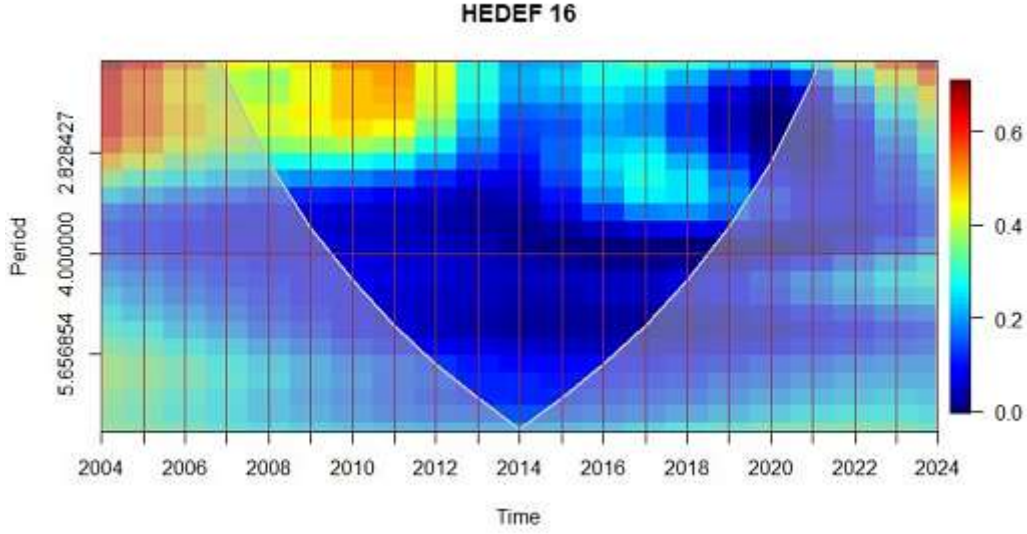
Çizelge 2. 16: SKH 15 endeksi zamana göre değişimi

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında SKH 15 hedefine yönelik yıllık performans grafiğine göre belirli dönemlerde belirgin yükseliş ve düşüş yaşandığı görülmektedir. Son yıllarda önemli ölçüde bir yükseliş yaşandığı gözlenmekte ve mevcut oranlara göre Türkiye'nin karasal ekosistemleri ve biyoçeşitliliği koruma altına alması gerekmektedir (Sachs vd., 2024, s. 439).

2.16. Barış, Adalet Ve Güçlü Kurumlar

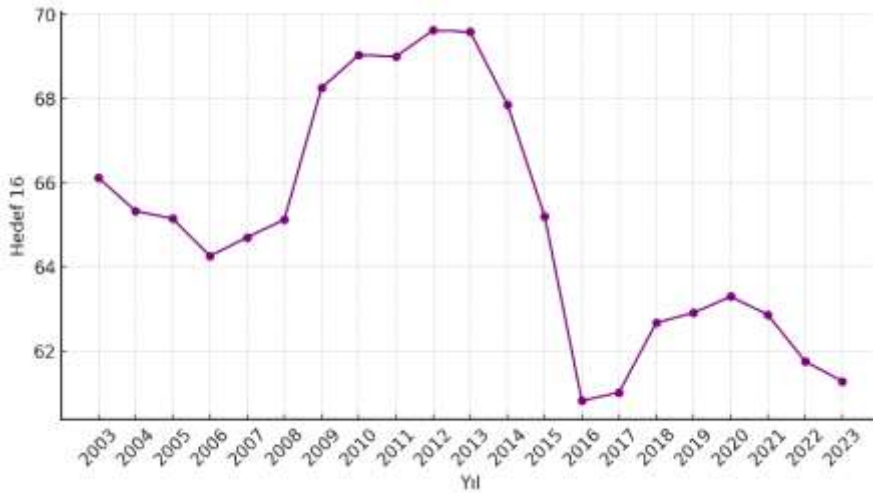
SKH 16 kapsamında yer alan barış, adalet ve güçlü kurumlar hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 16: Hedef 16 WTC analizi

WTC analizi, İslami finans ile SKH 16 (Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar) arasındaki ilişkiyi 2003-2023 zaman serisi aralığında, zaman ve frekans boyutunda incelemektedir. Şekil 2.16'ya göre iki değişken arasındaki korelasyonun oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Bu durum, İslami finansın kurumsal yapıları güçlenmesi, şeffaf ve etik yönetim, yolsuzlukla mücadele gibi projelerin finansmanı için daha etkin bir şekilde kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 2. 17 SKH 16 endeksi zamana göre değişimi

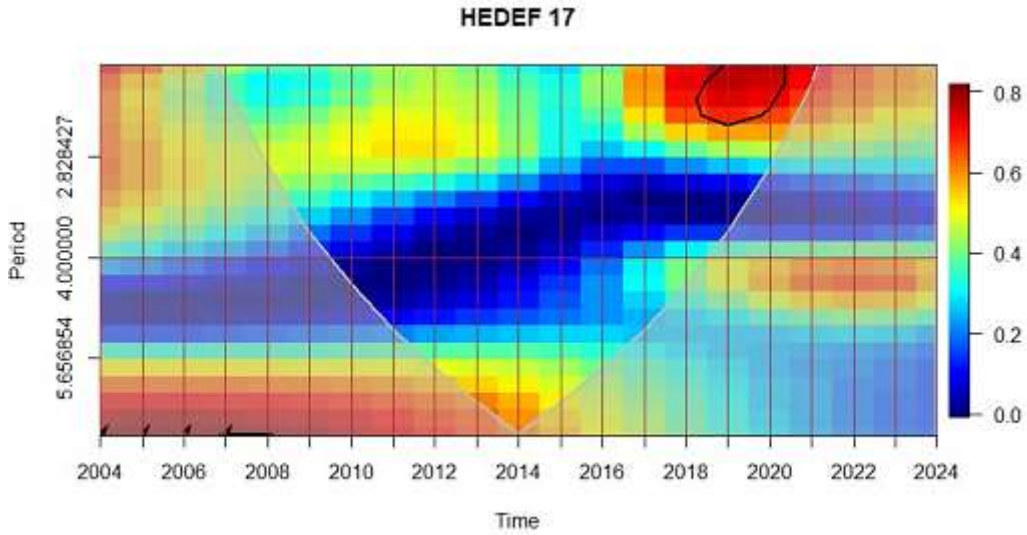

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığındaki SKH 16 hedefine ait yıllık performans grafiğine göre zaman içerisinde belirgin değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Son yıllarda Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar hedef performansının düşük oranlarda seyretmesi hapisane nüfus oranının yüksek olarak hukuki süreçlere erişim oranının düşük

olması ile açıklanabilmektedir (Sachs vd., 2024, s. 439). Bundan dolayı Türkiye’de suç oranlarının azaltılmasına yönelik sosyal projelerin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

2.17. Amaçlar İçin Ortaklıklar

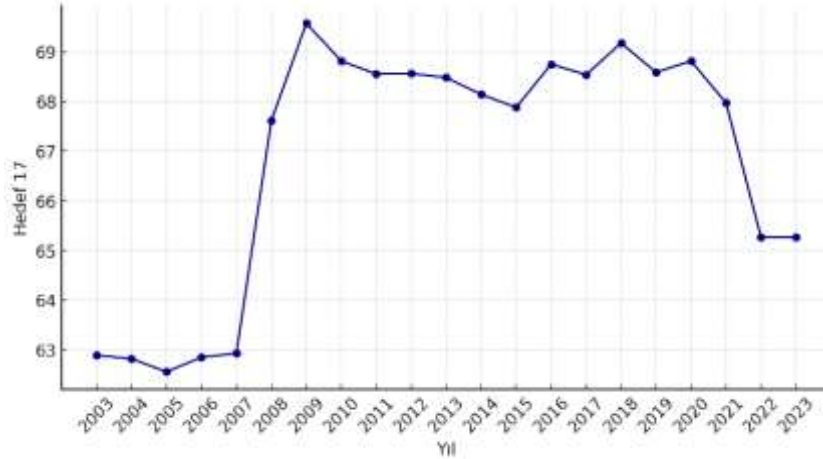
SKH 17 kapsamında yer alan amaçlar için ortaklıklar hedefinin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 17: Hedef 17 WTC analizi

WTC analizi, İslami finans ile SKH 17 arasındaki ilişkiyi 2003-2023 zaman serisi aralığında frekans ve zaman boyutunda incelemektedir. Şekil 2.17’ye göre iki değişken arasında zayıf ve negatif bir ilişki olduğu ancak 2018-2020 yıllarında belirgin bir gelişme olduğu görülmektedir. Bu durum, 2018 sonrası Türkiye’de İslami finansın küresel ortaklıklar ve işbirliklerine yönelik girişimlerinde gelişme olduğunu göstermektedir. Ancak İslami finans kurumları iş birliklerini güçlendirmek için sürdürülebilir finans ağlarına daha fazla uyum sağlamalıdır. Sosyal sukuk ihraçları arttırılarak, uluslararası fonlar ve yatırımcılarla iş birliği yaparak İslami finans kurumlarının küresel sürdürülebilir kalkınmaya daha fazla katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

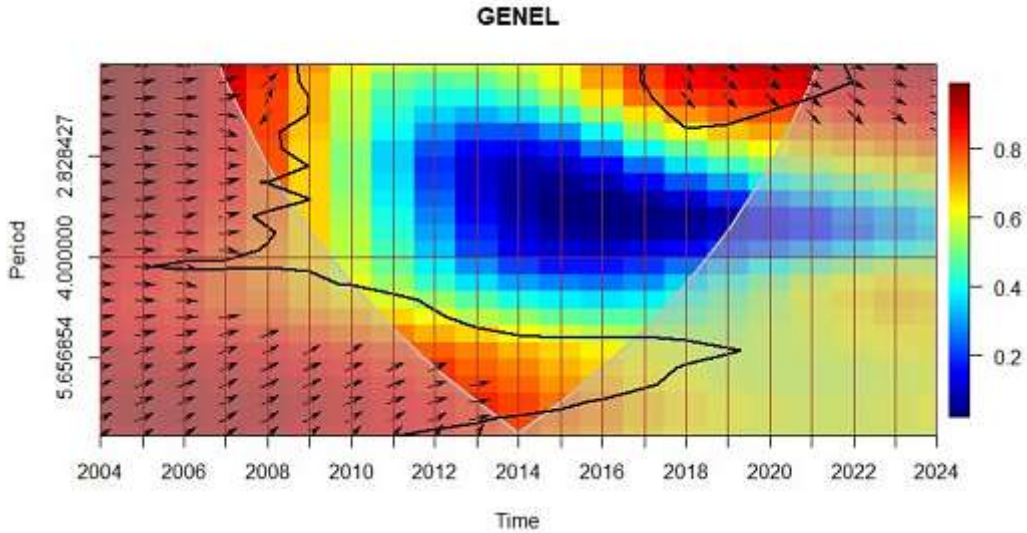
Çizelge 2. 18 SKH 17 endeksi zamana göre değişimi

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında SKH 17 hedefine ait yıllık performans grafiğine göre erken dönemdeki düşük oranların belirgin bir şekilde yükseldiği ancak son yıllarda nispeten düşüş yaşandığı görülmektedir. Amaç İçin Ortaklıklar hedefine ait göstergeler Türkiye'de kayıt dışı gelir oranlarının yüksek seyrettiğini, finansal şeffaflığın ve vergi düzenlemelerinin güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Sachs vd., 2024, s. 439).

2.18. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Genel

SKH kapsamında yer alan on yedi hedefin oranları ile İslami finans göstergeleri arasındaki zaman-frekans düzeyindeki korelasyon aşağıda verilmektedir.

Şekil 2. 18 SKH genel WTC analizi

WTC analizi, İslami finans ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasındaki genel ilişkiyi 2003-2023 zaman serisi aralığında zaman ve frekans boyutunda incelemektedir. Şekil

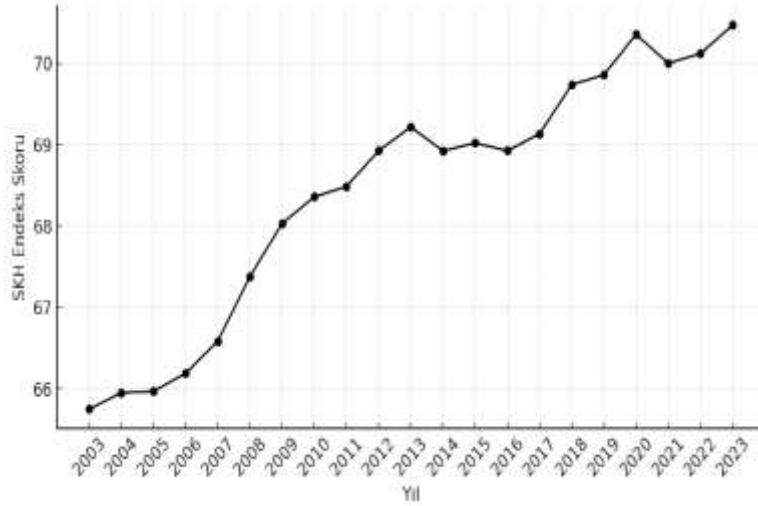
2.18'e göre erken dönemlerde iki değişken arasındaki korelasyonun güçlü ve anlamlı olduğu, 2014-2018 yılları arası bu korelasyonun zayıfladığı ve 2018 sonrası kısa vadede bu korelasyonun tekrar güçlendiği görülmektedir. Özellikle 2004- 2010 yılları arasında İslami finansın Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine yön verdiği söylenebilir. 2018-2024 yılları arasında iki değişken arasındaki ilişki tekrar güçlenmiş ancak bu etkileşimin ters yönlü veya negatif bir etki olduğu söylenebilir.

Günümüzde İslami finans kurumlarının SKH'lere yönelik yatırımlarını arttırmak için sürdürülebilir mikrofinans kapsayıcılığını ve islami finans araçlarını genişletmelidir. İslami finans ile sürdürülebilir kalkınma projelerinde kamu sektörü ile ortaklıklar kurularak, iş birlikleri ve uzun vadeli finansman stratejileri oluşturulmalıdır. Yeşil sukuk, yeşil finans gibi araçlarla sosyal sorumluluk projelerinin desteklenmesi, İslami finans enstrümanlarına yönelik teşviklerin artırılması doğrudan ekonomi kalkınmaya katkı sağlayabilir. Nitekim son yıllarda çevresel ve sosyal etki odaklı İslami finansman ürünlerine olan küresel yönelim, bu alandaki uygulamaların ivme kazandığını göstermektedir. Örneğin 2023 yılında yayınlanan Islamic Finance ESG Outlook Report 2023 raporuna göre pandemi sonrasında ESG uyumlu sukuk ihracında dikkat çekici bir artış yaşanmıştır. 2017 yılında 495 milyon dolar olan küresel ESG sukuk ihracı, 2022 yılında 8,2 milyar dolara ulaşarak rekor seviyeye yükselmiştir. Bu artış, 2022'nin sonlarına doğru genel ESG tahvil piyasasında yaşanan yavaşlamaya rağmen gerçekleşmiştir. Bu durum, ESG sukuklarının yatırımcılar nezdinde artan bir şekilde tercih edildiğini ve küresel ekonomik koşulların elverişsizleşmesine rağmen ilgi gördüğünü göstermektedir(Goud vd., 2023, s. 4).

Benzer şekilde, pandemi döneminde ESG kriterlerine uygun İslami fonlar da hızlı bir büyüme göstermiştir. 2021 yılında bu alanda 32 yeni fon kurulmuştur. Söz konusu fonların çoğu, 2021'de Glasgow'da düzenlenen COP26 İklim Zirvesi sırasında açıklanan küresel çevre girişimleri doğrultusunda oluşturulmuş; yatırımcılar, bu girişimlere destek vermeyi taahhüt etmiştir. Ancak 2022 yılında küresel ekonomik durgunluğun etkisiyle ESG sukuklarına olan talep zayıflamış, bu durum mevcut fonlar üzerinde baskı yaratmış ve yeni fonların piyasaya sürülmesini geciktirmiştir. Buna rağmen, ekonomik koşulların iyileşmesiyle birlikte bu segmentte yeniden bir canlanma yaşanması beklenmektedir. Bu doğrultuda, küresel düzeyde sürdürülebilir finans araçlarına olan ilginin artması, İslami finans enstrümanlarının da bu alandaki potansiyelini ortaya koymaktadır.

SKH'lerin başarıya ulaşabilmesi için, İslami finans sisteminin sunduğu etik, risk paylaşımına dayalı ve reel ekonomiye bağlı yapının daha etkin biçimde kalkınma politikaları ile kullanılması gerekmektedir. Özellikle yeşil sukuk ve sosyal etki odaklı İslami finans ürünlerinin yaygınlaştırılması, hem çevresel sürdürülebilirliğe hem de toplumsal refaha katkı sağlayarak, SKH'lere ulaşma sürecinde güçlü bir araç olabilir.

Çizelge 2. 19: SKH endeksi yıllara göre değişimi

▼ AVERAGE PERFORMANCE BY SDG

Şekil 8: Hedeflerin Türkiye'deki gelişim grafiği (Sachs vd., 2024, s.438)

Türkiye'nin 2003-2023 zaman serisi aralığında Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri endeks skorunun yıllık performans grafiğine göre, yıllar içerisinde genel itibari ile sürekli artan bir ivme kazandığı görülmektedir. Türkiye'nin 2008 ekonomik krizi ve 2019 pandemi süreci gibi zor dönemlerden geçtiği zamanlarda bile gelişim kaydetmesi dikkat çekmektedir. Önümüzdeki yıllarda özellikle çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine yönelik çalışmalara odaklanarak Türkiye'nin SKH endeks skorunun daha da yükseleceği öngörülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Türkiye’de 2003-2023 yıllarına ait SKH ile Katılım bankaları aktif büyüklüğü verileri kullanılarak İslami finansın Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Literatürdeki geleneksel ekonometrik yöntemlerle yapılan analizlerden farklı olarak bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkilerin dönemsel farklılıkları ortaya koyulmaktadır. Bu yönüyle bu çalışma literatüre İslami finans ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki korelasyonun zaman içinde değişen etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde değerlendiren özgün bir metodoloji sunmaktadır. Elde edilen bulgular, İslami finansın sürdürülebilir kalkınma süreçlerindeki rolünü daha iyi anlamaya ve mevcut politikaları değerlendirmeye yönelik önemli ipuçları sunmaktadır. Analiz sonucunda dikkat çeken bulgular şu şekildedir;

Analiz sonucunda İslami finansın SKH 1 (Yoksulluğa Son) hedefi ile arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişki, İslami finansın sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal kalkınmaya da katkı sağladığını ve yoksulluğu sona erdirmeye hedefiyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Bu durum İslami finansın yoksullukla mücadelede güçlü bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Günümüz neoliberal iktisadi sistem, üretim faaliyetlerinin finansmanı olmaktan ziyade tüketim faaliyetlerine odaklandığı için yoksul kesimi görmezden gelmektedir. Böylece gelir dağılımındaki adaletsizlikler artmakta ve bireyler kendi çıkarlarını maksimize etmeye odaklanmaktadır. Fakat sürdürülebilir bir şekilde yardıma muhtaç kişilerin fakirlikten kurtulması, bireylerin, toplumun, devletin ve kurumlarının interaktif çabası ile mümkün olacaktır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’in de (Haşr Suresi 59/7) servetin belirli ellerde toplanması hedef gösterilmektedir. İslami finansın, bu hedef doğrultusunda kapitalizmin çatışmacı ve tüketim odaklı anlayışından sıyrılmak için potansiyelini güçlendirmesi, yeni modeller geliştirmesi toplum için büyük önem arz etmektedir.

İslami finansın; Suda Yaşam, Karasal Yaşam, İklim Eylemi, Temiz Su ve Sanitasyon, Erişilebilir ve Temiz Enerji gibi çevresel sürdürülebilirlik hedefleri ile doğrudan bir etkileşim içerisinde olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum, çevresel sürdürülebilirliğe yönelik en önemli İslami finans enstrümanı olan yeşil sukuk piyasasının genişletilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Yeşil Merkez Bankacılığı (The Green Central Banking Scorecard) 2024 Raporu’na göre Türkiye’de merkez bankası ve denetçilerinin faaliyetlerinin yeşil finansal uygulamalara yönelmek için çok az adım attığı ifade edilmektedir. Rapora göre, Türkiye yeşil

finans uygulamaları kategorisinde G20 ülkelerinin çok gerisinde kalarak başlangıç çizgisinde yer almaktadır. Türkiye’de yeşil sukuk piyasası için yeni standartların belirlenmesi, vergi muafiyetleri veya indirimi gibi yöntemlerle piyasanın genişletilmesi, Türkiye’deki yeşil projelerin hayata geçirilebilmesi için ihtiyaç duyulan finansmanın yeşil sukuk enstrümanı aracılığı ile sağlanabilmesi İslami finansın SKH’ne katkısını güçlendirecek ve Türkiye’yi geride kaldığı çizgiden ileriye taşıyacaktır.

Analiz sonuçlarına göre Türkiye’de İslami finans ile nitelikli eğitim arasında anlamlı bir ilişki olmadığı üstelik son yıllarda bu ilişkinin ters yönlü olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitelikli eğitim mefhumu, ülkeleri ayakta tutan ve ileri taşıyan yegâne meseledir. Her açıdan kalkınmış ve müreffeh bir toplum hedefine ulaşmada eğitim son derece kritik bir rol oynamaktadır. Kaynakların verimli kullanımı, sonraki nesillere aktarımı, sorumlu üretim ve tüketim, eşit ve adil paylaşım temelli bir denge kurabilmek için toplumun nitelikli bir şekilde eğitim alması ve gelecek nesilleri bu yönde eğitmesi önem arz etmektedir. İslamiyetin özünde var olan değerlerin yaygınlaştırılması, bireylerin hayata, doğaya ve başkalarına saygı duyan, bugününü düşündüğü kadar yarınını ve başkalarının hakkını gözetken bir toplum içerisinde bulunması ile mümkündür. Bu nedenle eğitimin bütün kademelerinde daha kapsayıcı ve fırsat eşitliği sağlanması, insani evrensel değerler kapsamında kendilerini geliştirmiş, bilinçli olarak yetişmiş insan sayısını arttırmayı desteklemektedir. Bu durum Türkiye’nin SKH’nin her birine ulaşması için temel bir gereksinimdir. Bu bağlamda İslami finansal kurumların eğitim alanındaki projelerin arttırılması ve daha proaktif adımlar atılması gerekmektedir.

Analiz bulgularına göre dikkat çeken diğer bir nokta İslami finans ile SKH 9 arasında anlamlı bir etkileşim olmamasıdır. Zira sanayi, yenilikçilik ve altyapı hedefi Türkiye’de ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak görülmektedir. Bu hedefe yönelik gelişmelerin, yeniliklerin ve teknolojik üretimlerin gelişmiş ülkelere aktarılacakları ilerdeki göz önüne alınırsa Türkiye’nin kısmen takipçi ülkeler arasında olduğu kabul edilmektedir. Bu durum uzun bir süreci kapsadığı için İslami finansal kurumların söz konusu hedefe yönelik teknolojik gelişmelerin, araştırma geliştirme, enerji verimliliğini artırma ve yenilikçi yaklaşımlara dair çalışmaların finansmanında daha etkin bir rol üstlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Analiz sonuçlarına göre Türkiye’de İslami finans ile Sorumlu Üretim ve Tüketim hedefi arasında anlamlı bir etkileşim olmadığı ortaya çıkmaktadır. İslamiyete göre insan; hayatın her alanında kanaatkâr ve itidalli olmalıdır. Kapitalizme göre insan; çıkarını maximize etmek için fayda-maliyet analizi yapan rasyonel bir varlıktır. Reklam endüstrilerinin etkisi

altına giren rasyonel varlığın tüketim ahlakı, kapitalist iktisadın bir sonucudur. Sanayi devrimi ile yaşanan teknolojik ve endüstriyel gelişmeler, üretimde ve ekonomide genişleme sağlarken, insanlar üzerinde, anı yaşama, hedonizm, materyalizm ve doyumsuzluk gibi varoluşsal krizlere yol açmıştır. Tüketim ahlakındaki küresel değişimler; kontrolsüz kaynak kullanımı, çevresel tahribat ve gelir dağılımında eşitsizlikler gibi problemlerin temel sebebi olarak görülmektedir. Bu konuda İslami finansal kurumların mevcut politikalarını gözden geçirmesi ve etkinliklerini artırması önem arz etmektedir. Atıkların yönetimi, geri dönüşüm, yeşil üretim modellerini içeren projelerle İslami finansın SKH 12 hedefine uyumu artırılabilir.

Hedef 16 ile İslami finans arasındaki korelasyonun çok zayıf olmasının sebepleri arasında düzenleyici kurumlarda yaşanan karmaşıklıklar, şeffaflık ve güven eksikliği, fon sahiplerinin İslami finans hakkında farkındalık seviyesinin düşük olması gibi sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Bu durum İslami finansın Türkiye'deki gelişimini engelleyen başlıca faktörlerdir. Bu bağlamda ortaklığa dayalı finansman enstrümanlarının geliştirilmesi ve uygulanabilmesi için bütüncül bir yaklaşımla ilgili düzenleyici kurumlarda şeffaflığın artırılması, sektör hakkındaki farkındalığı arttıracak çalışmalar, uluslararası standartların kurumlarda etkinliğinin pekişmesi, yerli ve yabancı yatırımcıları İslami finansa yönlendirecek önemli adımlardır.

İslami finans kurumları fonlarını, altyapı, eğitim, çevre ve özel yatırımlarının finansmanında kullanarak üretim ile istihdamın artmasına böylece ekonomik kalkınmanın yanı sıra sosyal kalkınmaya da katkı sağlayacağı öngörülmektedir. İslami finansın varlığa dayalı ve risk paylaşım esaslı yapısı, spekülasyon ve kaldıraçlı işlemleri önleyerek yatırımcıları sürdürülebilir yatırımlara yönelmeyi teşvik etmelidir. Sitemin güvenilirliğinin ve potansiyelinin güçlendirilerek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uyumunun artırılması için yenilikçi yaklaşımlar yapılması gerekmektedir. Küresel İslami Finans 2024 Raporu'na göre Türkiye'de İslami finansın ülke içindeki toplam bankacılık sektörüne oranı %8.73 olarak belirlenmiştir. Bu oran Malezya ve Körfez ülkelerine kıyasla oldukça düşüktür. Türkiye'nin bölgesel rolü itibari ile küresel bir aktör olarak öne çıkması için piyasa içerisindeki potansiyelinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada yapılan WTC analizi sonucunda ulaşılan bulgular, literatür taramasında geniş ölçüde yer verilen çalışmalarda elde edilen uzun vadeli pozitif ve anlamlı ilişki sonuçlarıyla örtüşmektedir. Furqani & Mulyany (2007), Abduh & Omar (2012), Farahani & Dastan (2013) ve Grassa & Gazdar (2014) gibi pek çok çalışma, İslami finansın ekonomik büyümeyi uzun vadede desteklediğini göstermektedir. WTC analizi ile elde ettiğimiz grafikte

görülen yüksek korelasyonlu dönemler bu görüşü doğrulamaktadır. Bununla birlikte, Ellahi & Saghir (2014) ile Echhabi & Azouzi (2015)' nin araştırma sonucunda ulaştığı kısa vadede zayıf veya anlamsız ilişki bulguları da bu çalışmada gözlemlenen 2010–2018 dönemine benzerlik göstermektedir. Ayrıca, Bilman (2020) tarafından dile getirilen “ilişkinin dönemsel dalgalanabileceği” yönündeki ifadeler de bu çalışmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Bu tez çalışması İslami finansın Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri üzerindeki rolünü daha iyi anlamaya yönelik temel bir zemin sunmak için literatüre katkı sağlamaktadır. Elde edilen bulgular, İslami finansın yalnızca finansal değil aynı zamanda sosyal ve çevresel etkilerini de kapsayacak şekilde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu çalışmanın İslami finansın farklı boyutlarını ele almak için daha geniş veri setleri ve farklı yöntemlerle gerçekleştirilecek araştırmalara öncülük etmesi ve bu alandaki çalışmaların artmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- AAOIFI. (2024). *Faizsiz Finans Standartları* (ss. 1-1398). Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu. www.aoifi.org.tr
- Abduh, M., & Omer, M. A. (2012). Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian Experience. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(1), 35-47. <https://doi.org/10.1108/17538391211216811>
- Abduh, M., & Sukmana, R. (2013). The Role of Stock Markets in Promoting Economic Growth in Malaysia: Islamic vis-à-vis Conventional. *Global Review of Islamic Economics and Business*, 1(1), 1-12.
- Abduh, M., & T. Chowdhury, N. (2012). Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(3), 104-113.
- Abduh, O., Ibrahim, S., & Omar, M. (2012). A Study on Finance-growth Nexus in Dual Financial System Countries: Evidence From Bahrain. *World Applied Sciences Journal*, 20(8), 1166-1174.
- Aca, Z., & Akdamar, E. (2022). Türkiye’de İnsana Yakışır İş: Bağlam, Kavramsallaştırma ve Değerlendirme: Bir Alan Araştırması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 271-291. <https://doi.org/10.11611/yead.1037757>
- Akar, T., & Erdoğan, S. (2022). Türkiye’de En Yoksul Ve En Zengin Kesim Açısından Enflasyon Hesabına Yönelik Bir Değerlendirme (2003-2021). *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 314-326. <https://doi.org/10.34086/rteusbe.1213311>
- Aktaş, H. (2013). İslam’ da Çevre Eğitimi. *Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu*, 424.
- Asutay, M. (2007). A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 1(2), 3-18.

- Baydaş, A., & Cengiz, S. (2024). Dini İnanç Bağlamında Tüketici Bilinç Düzeyi ile Sorumlu Tüketim Davranışları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(89), 305-324.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve Faiz* (Birinci Baskı). Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Bayındır, S. (2005). Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *Usul İslam Araştırmaları*, 3(3), 140-157.
- Bayındır, S. (2015). *Fıkhi ve İktisadi Açısından İslami Finans (Para ve Sermaye Piyasaları)* (C. 2). Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Bilman, M. E. (2020). Türkiye’de İslami Bankacılık, Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Doğrusal Ve Doğrusal Olmayan Yöntemlerle Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(Prof. Dr. Sabri ORMAN Özel Sayısı), 353-369.
- Borsa İstanbul. (2020). *Şirketler İçin Sürdürülebilirlik Rehberi* (ss. 1-82).
<https://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/surdurulebilirlik-rehberi.pdf>
- Bozkurt, M. (2019). *Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Katılım Bankacılığı Ve Konvansiyonel Bankacılık Üzerine Bir İnceleme*. Sakarya Üniversitesi.
- Bozkurt, M., Altıntaş, N., & Yardımcıoğlu, F. (2020). Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 95-114. <https://doi.org/10.25272/ijisef.637258>
- Canbaz, M. F. (2022). Türkiye’de İslami Bankacılığın Dünden Bugüne Gelişimi. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 28-60.
<https://doi.org/10.52736/ubeyad.1086243>
- Chachi, A. (2021). *İslâm iktisadî düşünce tarihi, MÂLİK B. NEBÎ* (M. Bulut, Ed.; S. Yıldırım, Çev.). İzü İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi : Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Chapra, M. U. (2008). *İslam’ın Hedefleri Işığında Kalkınma Vizyonu* (M. Çakır & A. Esen, Çev.). Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.

- Chapra, M. U. (with Islamic Foundation). (2000). *The future of economics: An Islamic perspective*. Islamic Foundation.
- Coşkun, A., & Cankatar, M. A. (2018). Mukaddime’de İnsan, Toplum ve Toplumsal Yaşam Üzerine İnceleme. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 85-101.
- Daily, S., & Frikha, M. (2016). Banks and Economic Growth in Developing Countries: What about Islamic Banks? *Cogent Economics & Finance*, 4(1), 1-26.
- Dalgıç Turhan, G., Özen, T., & Albayrak, R. S. (2018). Kurumsal Sürdürülebilirlik Kavramı, Stratejik Önemi ve Sürdürülebilirlik Performansı Ölçümü. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 17-36. <https://doi.org/10.18354/esam.304155>
- Dilber, C., & Işık, H. B. (2021). İslami Finansın Bankacılık Özelinde Yapısal Olarak Gelişmesi Ekonomik Büyümeyi Destekliyor Mu? *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 409-440. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.889617>
- Echchabi, A., & Azouzi, D. (2015). Islamic Finance Development and Economic Growth Nexus: The Case of the United Arab Emirates (UAE). *American Journal of Economics and Business Administration*, 7(3), 106-111.
- Efe, A. (2021). İslam Perspektifinden Sürdürülebilir Kalkınma. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 6(1), 95-126. <https://doi.org/10.24013/jomelips.777888>
- Elhachemi, H. G., & Othman, M. A. (2015). Empirical Analysis nn The Nexus Between Islamic Banking Development in Terms of Size And Activity, Econmic Growth And Financial Crisis in Islamic Republic of Iran. *International Journal of Scientific Research and Innovative Technology*, 2(6), 27-44.
- Ellahi, N., & Saghir, R. (2014). Analyzing the Empirical Link between Islamic Finance and Growth of Real Output: A Time Series Application to Pakistan. *Academic Research International*, 5(6), 180-187.

- Erdoğan, S. (2018). İnşaat Sektörü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (2003-2017). *Journal of Turkish Studies*, 13(Volume 13 Issue 14), 51-65.
<https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13632>
- Ergün, T. (2023). Katılım Finans Gelişimi ile Enerji Tüketimi-Yenilenebilir Enerji Etkileşimi: Seçilmiş Ülkelerden Kanıtlar. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 6(Özel Sayı), 120-140.
<https://doi.org/10.52637/kiid.1294494>
- Farahani, Y. G., & Dastan, M. (2013). Analysis Of Islamic Banks' Financing and Economic Growth: A Panel Cointegration Approach. *International Journal Of Islamic And Middle Eastern Finance Management*, 6(2), 156-172.
- Farahani, Y. G., & Sadr. (2012). Analysis of Islamic Bank's Financing and Economic Growth: Case Study Iran and Indonesia. *Journal Of Economic Cooperation And Development*, 33(4), 1-24.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2023). *Europe and Central Asia—Regional Overview of Food Security and Nutrition 2023*. FAO. <https://doi.org/10.4060/cc8608en>
- Furqani, H., & Mulyany, R. (2009). Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30, 59-74.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik Ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik Ve Sürdürülebilir Kalkınma. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 3(3), 197-215.
- Goud, B., Imene Tabet, AlTaitoon, J., & Adil, M. (2023). Islamic Finance ESG Outlook 2023: Balancing Performance and Risk. *LSEG Data&Analytics*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.13270.77126>
- Grassa, R., & Gazdar, K. (2014). Financial Development and Economic Growth in GCC Countries: A Comparative Study Between Islamic and Conventional Finance. *International Journal of Social Economics*, 41(6), 493-514. <https://doi.org/10.1108/IJSE-12-2012-0232>
- Güçlü, F., & Kılıç, M. (2020). İslami Finansın Dünyadaki Gelişimi Ve İslami Finansa Yön Veren Uluslararası Kuruluşlar Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Management Economics and Business*, 16(1), 75-91. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.700891>

- Güneş, A. (2005). Kur'an'da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(4), 61-93.
- Güney, N. (2013). *Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar* [Doktora Tezi]. Necmeddin Erbakan Üniversitesi.
- Güney, N. (2015a). İslami Finasta Şer'i Yönetim Uygulamaları Ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış. *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, 2(2), 45-69.
- Güney, N. (2015b). Murābahah Financing Revisited: The Contemporary Debate on its Use in Islamic Banks. *Intellectual Discourse*, 23(Special Issue: Islamic Banking and Finance), 495-506.
<https://doi.org/10.31436/id.v23i0.698>
- Hachicha, N., & Amar, A. B. (2015). Does Islamic Bank Financing Contribute To Economic Growth? *The Malaysian Case, International Journal Of Islamic And Middle Eastern Finance Management*, 8(3), 349-368.
- Hassan, M. K., Kazak, H., Adigüzel, U., Gunduz, M. A., & Akcan, A. T. (2023). Convergence in Islamic financial development: Evidence from Islamic countries using the Fourier panel KPSS stationarity test. *Borsa Istanbul Review*, 23(6), 1289-1302.
<https://doi.org/10.1016/j.bir.2023.09.006>
- Işık, N. (2014). Türkiye'de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sınanması. *Bankacılar*, 25(91), 75-85.
- Işık, Ş. (2014). Rahman Suresi 7-9. Ayetlere Dair Bağlamsal Çerçeve Bir Meal Çalışması. *Ekev Akademi Dergisi*, 18(58), 158-170.
- İKAM. (2024). *İktisat İzleme Raporu 2023* (ss. 1-172). İKAM.
- Islamic Financial Services Board. (2023). *Islamic Financial Services Industry Stability Report 2023* (ss. 1-133).
- Jobarteh, M., & Ergeç, E. H. (2016). Islamic Finance Development And Economic Growth: Empirical Evidence From Turkey. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 4(1), 31-47.

- Kalim, R., Mushtaq, A., & Arshed, N. (2016). Islamic Banking and Economic Growth: Case of Pakistan. *Islamic Banking and Finance Review*, 3(1), 14-28.
- Karakaya, U. (2020). Kurumsal Boyutuyla Kalkınma ve Büyümenin İslam Ekonomisindeki Yansımaları. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 7(19), 49-63.
- Kassim, S. (2016). Islamic Finance and Economic Growth: The Malaysian Experience. *Global Finance Journal*, 30, 66-76. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2015.11.007>
- Kayadibi, F. (2007). İslam'da Kalkınmanın Dinamik Güçleri. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 1-24.
- Kazak, H., Erkan, Hasan, Yazıcıoğlu, İsalet Ebru, & Okka, O. (2018). İslami Finans Açısından Katılım Bankalarının Fon Kullandırma Yöntemlerinin Gelişimi Ve Bugünkü Durumu: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Bankaları Açısından 2018 Yılı İtibariyle Durum Analizi. İçinde *Değişen Dünyada İnsan Toplumu ve Eğitim* (ss. 34-49). Palet Yayınları.
- Kazak, H., & Okka, O. (2022). *İslami Finans Ekonomik Kalkınma ve Sosyal Barış*. Nobel.
- Khalifa Al Yousif, Y. (2002). Financial Development and Economic Growth: Another Look at the Evidence From Developing Countries. *Review of Financial Economics*, 11(2), 131-150. [https://doi.org/10.1016/S1058-3300\(02\)00039-3](https://doi.org/10.1016/S1058-3300(02)00039-3)
- Kıraşal, A. (2024). İlk Dönem İslam Tarihinde Hz. Peygamberin Şehir Hayatına Yönelik Uygulamaları. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 881-922. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1517396>
- Koçak, E. (2018). İslami Finans ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51, 67-91. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.440612>
- Kuveyt Türk. (2024). *Kuveyt Türk Cari Hesap* [Post]. <https://www.kuveytturk.com.tr/isim-icin/yatirim/hesaplar/cari-hesaplar>
- Kümbet, T., & Özsoy, A. (2022). *Ekonominin Temel Kavramlarına Hz. Peygamber'in (sas) Sünneti Perspektifinden Bir Bakış: Emek Kavramı Örneği*. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.7496257>

- Manap, T. A. A., Abduh, M., & Omer, M. A. (2012). Islamic Banking-Growth Nexus: Evidence from Toda-Yamamoto and Bootstrap Granger Causality Test. *Journal of Islamic Finance*, 1(1), 59-66.
- Marrewijk, V., & Werre, M. (2003). Multiple Levels of Corporate Sustainability. *Journal of Business Ethics*, 44(2), 107-119. <https://doi.org/10.1023/A:1023383229086>
- Martı, H. (Ed.). (2019). *Diyanet işleri başkanlığının ailenin korunması ve kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda görüş ve yaklaşımları* (3. baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Okka, O., & Kazak, H. (2020). *İslami Finansal Yönetim Sistem ve Uygulama Konvansiyonel Finansla Mukayeseli*. Nobel.
- Ondoğan, A. G. (2023). Kurumsal Sürdürülebilirlik Bağlamında Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS). *İçinde Sosyal Bilimlerde Toplumsal Sorunlara Bakış: Teorik Çalışmalar* (ss. 383-397). Efe Akademi.
- Öner, A. (2020). Hz. Ömer Döneminde Yaşanan Amvâs Vebası. *İSTEM*, 35, 145-168. <https://doi.org/10.31591/istem.759540>
- Özaktaş, F. D. (2019). Finansal Piyasa Gelişmesi Mi Büyüme Mi Tetikler, Büyüme Mi Finans Piyasalarını Geliştirir? Türkiye Üzerine Bir Deneme. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 75-88.
- Özaydin, A., Arslan, İ., & Bayar, İ. (2021). İbn Haldun'un İktisadi Kalkınma Anlayışını İnşa Eden İktisadi Faktörler. *İlahiyat Akademi*, 13, 31-56. <https://doi.org/10.52886/ilak.945533>
- Öztürk, E. (2019). *Tüketim Kültüründe Müslümanlar'ın İtikadî Ve Ahlâkî Problemleri*. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Öztürk, M. (2020). *İstanbul Finans Merkezi Projesinin Türkiye Refahına ve Kalkınmaya Etkisi* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özveren, E. (2007). *Kurumsal iktisat* (1. Baskı: Ocak 2007). İmge Kitabevi.

- Pava, M. L., & Krausz, J. (1996). The Association Between Corporate Social-Responsibility and Financial Performance: The Paradox of Social Cost. *Journal of Business Ethics*, 15(3), 321-357. <https://doi.org/10.1007/BF00382958>
- Pençe, O. S. (2024). Türkiye’de Uzaktan Eğitim Ve Yeni Eğitimsel Eşitsizlikler: Meta-Anlatı Yöntemini Kullanan Sistematik Bir Literatür Derlemesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 14(3), 1435-1458. <https://doi.org/10.24315/tred.1392742>
- Polat, S. (2012). Hz. Peygamber’in Sünneti Işığında Toplumsal Cinsiyet Meselesine İlişkin Çözüm Önerileri. İçinde *Dini ve Toplumsal Boyutuyla Cinsiyet* (Çamlıca Sabahattin Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi).
- Sachs, J. D., Lafortune, G., & Fuller, G. (2024). *The SDGs and the UN Summit of the Future. Sustainable Development Report 2024*. Dublin: Dublin University Press. <https://doi.org/10.25546/108572>
- Sakinah, G., Kasri, R. A., & Nurkholis, N. (2022). Islamic Finance and Indonesia’s Economy: An Empirical Analysis. *Jurnal Ekonomi & Keuangan Islam*, 8(1), 47-59. <https://doi.org/10.20885/jeki.vol8.iss1.art4>
- Sam, N. (2008). Yoksulluğa Bir Yaklaşım Biçimi: Kapasite Yaklaşımı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 59-70.
- Shahid, M., Sulub, Y. A., Mohtesham, M. M. J., & Abdullah, M. (2023). Analyzing The Commonalities Between Islamic Social Finance And Sustainable Development Goals. *International Journal of Ethics and Systems*, 5. <https://doi.org/10.1108/IJOES-04-2022-0082>
- Şahin, O. E. (2019). 20. Yüzyıl Batı Ve İslam Düşüncesinde Sosyal Adalet Yaklaşım. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.477372>
- Şen, Y. (2023). İslam İktisadında Piyasalara Yönelik Hükümlerin Temellendirilmesi. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 20-36.
- Tabakoğlu, A. (2005). *İslâm iktisadı*. Kitabevi.
- Tabakoğlu, A. (2010). *İslam İktisadı ve Modern Kapitalizm*. 91-133.
- Tabakoğlu, A. (2013). *İslâm iktisadına giriş* (3. baskı). Dergâh Yayınları.

- Tabash, M. I., & Dhankar, R. S. (2014). The Flow of Islamic Finance and Economic Growth: An Empirical Evidence of Middle East. *Journal of Finance and Accounting*, 2(1), 1-19.
<https://doi.org/doi: 10.11648/j.jfa.20140201.12>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı Müsteşarlığı, & Birleşmiş Milletler Mukim Koordinatörlüğü. (2010). *Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010* (Süleyman ALATA, Hacı Mahmut ARSLAN, Berna BAYAZIT BARAN, & Nuri DUMAN, Ed.). T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2011). *Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı* (s. 124). T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Tekçe, M. (2024). Sınırsız Büyüme Paradigmasına Yükselen Bir İtiraz: "Büyümeme". *Ekonomi-Tek*, 13(1), 122-139.
- Tekdoğan, Ö. F. (2023). Sürdürülebilir Finansa Eko-İslami Bir Yaklaşım. *İLKE*, 28, 12-16.
- The Islamic Development Bank. (2020, Haziran 19). *Islamic Development Bank Issues US\$ 1.5 Billion Debut Sustainability Sukuk in Response to COVID-19*. <https://www.isdb.org/news/islamic-development-bank-issues-us-15-billion-debut-sustainability-sukuk-in-response-to-covid-19>
- Tıraş, H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre:Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
- TKBB. (2021a). *Murabaha Standardı* (Katılım Finansı Standartları, Standart No:3, ss. 1-24). TKBB.
- TKBB. (2021b). *Türkiye'de Katılım Bankacılığı El Kitabı*. TKBB Yayınları.
- Tuna, Ö., & Besler, S. (2015). Kurumsal Sürdürülebilirlik Anlayışı ve Uygulamaları: Örnek Olay Çalışması. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52, 173-199.
- Tunay, K. B. (2016). İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomik Dergisi*, 23(2), 485-502.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. (2022). *Katılım Finans Strateji Belgesi* (ss. 1-328) [2022-2025 Bütüncül Dönüşüm]. TC Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, S. ve B. B. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu* (s. 310). TC Cumhurbaşkanlığı.

Türkiye Finans Katılım Bankası. (2024). *Yedek Hesap* [Post]. Yedek Hesap.

<https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/bireysel/sayfalar/yedek-hesap.aspx>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *İşgücü İstatistikleri, Ocak 2024* [Aylık Veri].

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-Ocak-2024-53525&dil=1#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Hanehalk%C4%B1%20%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1%20sonu%C3%A7lar%C4%B1na%20g%C3%B6re,%259%2C1%20seviyesinde%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.>

Yağır, M. Y. (2018). Günümüz Medyasının Hucurat Suresindeki Bazı Ahlaki İlkelere Göre

Değerlendirilmesi. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.370243>

Yılancı, V., & Pata, U. K. (2023). COVID-19, Stock Prices, Exchange Rates and Sovereign Bonds: A

Wavelet-Based Analysis for Brazil and India. *International Journal of Emerging Markets*, 18(11), 4968-4986. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-09-2021-1465>

Yılmaz, İ. (2024). *Yeşil Ekonomi ve İktisadi Kalkınma: Politik İktisadi Bir Değerlendirme*. İLKE İlim Kültür

Eğitim Vakfı. <https://doi.org/10.26414/iar31>

Yılmaz, S. S., & Işık, N. (2022). Katılım Bankaları Tarafından Verilen Kredi Türleri ile Ekonomik Büyüme

Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(1), 1-25.

Yolal Eroğlu, M. (2018). Kurumsal İktisatta Açılan Yeni Bir Pencere: Douglass C. North Perspektifinden

Kurumların Değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 163-178.

<https://doi.org/10.17541/optimum.390618>

- Yusof, R. M., & Bahlous, M. (2013). Islamic Banking and Economic Growth in GCC & East Asia Countries: A Panel Cointegration Analysis. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 4(2), 151-172. <https://doi.org/10.1108/JIABR-07-2012-0044>
- Yusufzoda, F., & Altintaş, N. (2021). Orta Asyada İslami Bankacılığın Gelişimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kazakistan Örneğinde Nedensellik Analizi. *Econder International Academic Journal*, 5(2), 439-454. <https://doi.org/10.35342/econder.1034802>
- Zaim, S. (2010). *İslam Ekonomisinin Temelleri*. Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.
- Zaman, A., & Qadir, J. (2020). Islamic Approaches to Sustainable Development. İçinde M. Saraç & M. Hassan, *Islamic Perspective for Sustainable Financial System* (ss. 53-70). Istanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/B/SS10.2020.017.03>

EKLER LİSTESİ

Çizelge Listesi

ÇİZELGE 1. 1 SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ KRONOLOJİK ÖZETİ	19
ÇİZELGE 1. 2 TÜRKİYE’DE İSLAMİ FİNANSIN KRONOLOJİK GELİŞİMİ	35
ÇİZELGE 1. 3 TÜRKİYE’NİN SKH 1 ENDEKSİNE AİT ORANLAR.....	51
ÇİZELGE 2. 1 TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER.....	80
ÇİZELGE 2. 2 SKH 1 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ.....	82
ÇİZELGE 2. 3 SKH 2 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	83
ÇİZELGE 2. 4 SKH 3 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ.....	85
ÇİZELGE 2. 5 SKH 4 ENDEKSİ YILLARAN GÖRE DEĞİŞİMİ	86
ÇİZELGE 2. 6 SKH 5 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	88
ÇİZELGE 2. 7 SKH 6 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	89
ÇİZELGE 2. 8 SKH 7 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	90
ÇİZELGE 2. 9 SKH 8 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	91
ÇİZELGE 2. 10 SKH 9 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	93
ÇİZELGE 2. 11 SKH 10 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	94
ÇİZELGE 2. 12 SKH 11 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	96
ÇİZELGE 2. 13 SKH 12 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	97
ÇİZELGE 2. 14 SKH 13 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	98
ÇİZELGE 2. 15 SKH 14 ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	100
ÇİZELGE 2. 16 SKH 15 ENDEKSİ ZAMANA GÖRE DEĞİŞİMİ	101
ÇİZELGE 2. 17 SKH 16 ENDEKSİ ZAMANA GÖRE DEĞİŞİMİ	102
ÇİZELGE 2. 18 SKH 17 ENDEKSİ ZAMANA GÖRE DEĞİŞİMİ	104
ÇİZELGE 2. 19 SKH ENDEKSİ YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ.....	106

Şekiller Listesi

ŞEKİL 1: LİTERATÜRDE KULLANILAN YÖNTEMLERE GÖRE DAĞILIM	10
ŞEKİL 2:LİTERATÜRDEKİ ÜLKELERE GÖRE ÇALIŞMA DAĞILIMI.....	10
ŞEKİL 3:LİTERATÜRDEKİ ÇALIŞMA SONUÇLARININ GENEL DAĞILIMI.....	10
ŞEKİL 4:BÖLGE VE GRUPLARINA GÖRE 2030 HEDEFİ İLERLEMELERİ (SACHS VD., 2024, s. 23)	29
ŞEKİL 5:AKTİF TOPLAMI OLARAK KATILIM BANKALARININ TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ İÇERİSİNDEKİ PAYI (%) (BALKAN, 2024, s. 97)	37
ŞEKİL 6:ÜLKELERE GÖRE MİLYON ABD DOLARI CİNSİNDEN TOPLAM SUKUK İHRAÇLARI (2022)	43
ŞEKİL 7:HANEHALKI İŞGÜCÜ ARAŞTIRMASI(TÜİK)	61
ŞEKİL 8:HEDEFLERİN TÜRKİYE’DEKİ GELİŞİM GRAFİĞİ (SACHS VD., 2024, s.438).....	106